

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θανάσης Σκούφιας

Η κρίση στο Κοσσυφοπέδιο και ο τοπικός Τύπος: Η περίπτωση
της Βέροιας

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Σχολή Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών, Τμήμα
Βαλκανικών Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, bso18123, 8^ο εξάμηνο σπουδών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

Πίνακας περιεχομένων

<u>Προλογικό σημείωμα</u>	4
<u>Εισαγωγή</u>	5
<u>Κύριο Μέρος</u>	
<u>Κεφάλαιο 1^ο</u>	
Η εκατέρωθεν καταχρηστική προσέγγιση των ΜΜΕ στη κρίση του Κοσόβου.....	9
Η ναζιστικοποίηση του καθεστώτος Μιλόσεβιτς και η γενοκτονία (;) στο Κόσσοβο.....	12
Η «σύγκρουση» της ελληνικής δημοσιογραφίας με το ΝΑΤΟ και οι... υπερασπιστές του.....	14
<u>Κεφάλαιο 2^ο</u>	
Οι εφημερίδες ως ιστορική πηγή: η περίπτωση της Βέροιας.....	20
Η παρουσίαση των τοπικών εφημερίδων.....	21
<u>Κεφάλαιο 3^ο</u>	
Οι πρώτες αντιδράσεις.....	23
Η απόρριψη της Νατοϊκής απόφασης και οι πράξεις αλληλεγγύης προς το σερβικό λαό.....	26
Ο οικονομικός αντίκτυπος του πολέμου.....	29
Η εξαίρεση στο κανόνα της τοπικής αρθρογραφίας.....	31
Η συμβολή τις Ιεράς Μητρόπολης.....	33
Το προσφυγικό ζήτημα και οι συνέπειες του.....	35
Το πλήγμα στον πρωτογενή τομέα.....	37
Η μόλυνση του περιβάλλοντος.....	38
Ο αθλητισμός ως μέσο πολιτικής σύνδεσης.....	40
<u>Συμπεράσματα</u>	42
<u>Βιβλιογραφία</u>	47

***Αφιερωμένη στη μνήμη των θυμάτων όλων των
ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων***

Προλογικό σημείωμα

Η εργασία αυτή συνιστά το επιστέγασμα της προσπάθειας που κατέλαβα στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών για την κατάκτηση πολύπλευρων γνώσεων. Η επιλογή του θέματος της συγκεκριμένης εργασίας έγκειται στην αγάπη μου για την Ιστορία αλλά και την ανάδειξη γεγονότων που επηρέασαν την πόλη καταγωγής μου, την Βέροια.

Τόσο για τη Βέροια όσο και συνολικά για την Ελλάδα, η μελέτη της δημοσιογραφικής κάλυψης των Νατοϊκών βομβαρδισμών εις βάρος της Σερβίας αναδεικνύουν την σύγχυση που επικράτησε στην ελληνική κοινωνία. Απέναντι στους αργυρώνητους κονδυλοφόρους και υπηρέτες της καθεστωτικής δημοσιογραφίας ο ελληνικός λαός κινητοποιήθηκε, καταγγέλλοντας τη πολιτική των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ.

Η στάση ουδετερότητας που ορισμένοι δημοσιογράφοι και αρθρογράφοι πρότειναν τότε (και εξακολουθούν να προτείνουν σε αντίστοιχες περιπτώσεις) προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων, αποτελούσε την χειρότερη μορφή συγκατάθεσης στο βομβαρδισμό του σερβικού λαού. Ο δημοσιογράφος οφείλει όχι απλά να περιγράψει το περιστατικό, αλλά και να το ερμηνεύει κρητικά.

Θέλω να ευχαριστήσω θερμά την οικογένεια μου και προπάντων την αδερφή μου για την ηθική και υλική υποστήριξη που μου παρείχαν και για το βάρος που επωμίσθηκα κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον επιβλέπων καθηγητή μου κ. Βλασίδη για την άψογη συνεργασία που είχαμε, τις χρήσιμες συμβουλές και την υποστήριξη που μου παρείχε.

Εισαγωγή

Η δεκαετία του 1990 αποτέλεσε την εξαίρεση στον κανόνα που εφαρμόστηκε στη γηραιά ήπειρο μετά το 1945. Αν και αποτελούσε ένα ελπιδοφόρο μήνυμα για τον 21ο αιώνα που πλησίαζε, η επίτευξη της διαρκούς ειρήνης διακόπηκε απότομα. Ο πόλεμος επανήλθε στο βαλκανικό χώρο και οι βιαιοπραγίες που ακολούθησαν συσκότισαν εκ νέου την ευρωπαϊκή ιστορία. Οι μνήμες από τις θηριωδίες που προκάλεσε η ναζιστική επέλαση στα Βαλκάνια αναβίωσαν, ο εθνικισμός και το μίσος κυριάρχησαν, αποδομώντας έτσι τα ειρηνικά επιτεύγματα που εδραιώθηκαν μετά το πέρας του Β' παγκοσμίου πολέμου στην Ευρώπη.

“Το προφίλ ενός ηγέτη, αντανακλά και το θυμικό του λαού του”. Το ρητό αυτό επιβεβαιώθηκε στο πρόσωπο του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Η εκλογή του ως πρόεδρος της Σερβίας τον Ιανουάριο του 1986 ευνοήθηκε από την εργαλειοποίηση του Κοσοβάρικου ζητήματος. Εκμεταλλεύτηκε αυτό το άλυτο ζήτημα, αναζωπυρώνοντας έτσι εθνικιστικές εντάσεις σε όλο το εύρος της χώρας¹. Το αποτέλεσμα βέβαια ήταν να ξεσπάσουν αιματηροί εμφύλιοι πόλεμοι. Η διάλυση της χώρας ήταν μακρόσυρτη και βίαιη. Η ανεξαρτητοποίηση της Κροατίας και της Σλοβενίας τον Ιούνιο του 1991 λειτούργησε ως θρυαλλίδα για τις συγκρούσεις ακολούθησαν.

Η υπογραφή της ομώνυμης συνθήκης στο Ντέιτον του Οχάιο τον Νοέμβριο του 1995 σηματοδότησε το τέλος του τριετούς πολέμου στη Βοσνία Ερζεγοβίνη. Οι ελπίδες για ειρήνευση και κατάπαυση του πυρός συνολικά σε όλη τη χώρα διαψεύστηκαν από τις ίδιες τις εξελίξεις. Η αδιαφορία για την επίλυση ενός προβλήματος που ταλάνιζε τη χώρα ήδη από την εποχή του Τίτο, έμελλε να επιφέρει έναν επιπρόσθετο πόλεμο. Η συνθήκη του «Ντέιτον» αγνόησε το ζήτημα του Κοσσόβου, επιτρέποντας έτσι την διαιώνιση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους Αλβανούς και τους Σέρβους. Το αποτέλεσμα ήταν, μετά και την ανάμειξη του διεθνούς παράγοντα, ο Νατοϊκός βομβαρδισμός της Σερβίας για 78 ημέρες.

Για τους Αλβανούς του Κοσσόβου η αδράνεια της διεθνούς κοινότητας να συμβάλλει στη διευθέτηση αυτού του προβλήματος, απέδειξε στους ίδιους μια απτή πραγματικότητα. Η διαμεσολάβηση θα επέλθει μονάχα αν υπάρξει ένοπλη σύγκρουση². Εάν δηλαδή υπάρξει αιματοχυσία. Το μήνυμα που εκπέμπονταν μετά και τη σύναψη ειρήνης στη Βοσνία Ερζεγοβίνη ήταν πλέον σαφές για το αλβανικό στοιχείο. Το δεδομένο αυτό σε συνάρτηση και με την αδιαλλαξία του Μιλόσεβιτς σε ότι αφορούσε την πολιτική επικυριαρχία της Σερβίας στο Κόσοβο, επέτεινε το κλίμα πόλωσης. Η «παθητική αντίσταση» που προκρίνονταν μέχρι τότε, αντικαταστάθηκε από την λογική της ένοπλης διεκδίκησης.

Η εμφάνιση του «Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσσυφοπεδίου» (στο εξής ΑΣΚ) το 1997, όξυνε ακόμη περισσότερο το ήδη τεταμένο κλίμα. Το Βελιγράδι παραμένοντας προσηλωμένο στον πολιτικό έλεγχο του Κοσσόβου, ευνοούσε την στρατολόγηση νέων μαχητών από τον ΑΣΚ. Έχοντας πλέον εμπεδώσει σημαντικό ποσοστό του αλβανόφωνου πληθυσμού ότι η πολιτική και κοινωνική χειραφέτηση του Κοσσόβου προϋποθέτει τον ένοπλο αγώνα, η κλιμάκωση των συγκρούσεων εντάθηκε. Το καλοκαίρι του 1998 συγκεκριμένα ο ΑΣΚ πέτυχε να θέσει υπό τον έλεγχο του μεγάλο τμήμα του Κοσσόβου, αναγκάζοντας τον ομοσπονδιακό στρατό να επέμβει με εκτεταμένες επιχειρήσεις. Η

¹ Γεώργιος Χρηστίδης, *Από τον Μιλόσεβιτς στον Κοστούνιτσα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 17

² Γεώργιος Χρηστίδης, *Η σερβική πολιτική στο Κόσοβο Ιούνιος 1999-2016*, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 29

κατάσταση αυτή, αλλά και η δυνητική αποσταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής προκάλεσε την πρώτη προειδοποιητική παρέμβαση του NATO τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους³.

Οδηγούμενη στα πεντηκοστά της γενέθλια η στρατιωτική συμμαχία επιζητούσε διακαώς, μετά και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, την νέα αιτία ύπαρξης της. Η ανάγκη να επιβεβαιώσει την παρουσία της μέσα στο νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον κρίνονταν απολύτως απαραίτητη. Η απειλή εξ ανατολών πλέον δεν υφίσταντο, ενώ η κρίση του Κοσόβου αποτέλεσε την ιδανική ευκαιρία στον επαναπροσδιορισμό των καθηκόντων της. Στο πλαίσιο λοιπόν των «εορταστικών εκδηλώσεων»⁴ κινήθηκε και ο βομβαρδισμός της Σερβίας.

Σε αυτή την νέα, μεταψυχροπολεμική πραγματικότητα κλήθηκαν να προσαρμοστούν και τα ΜΜΕ αναλόγως. Το κλίμα διπολισμού που κυριάρχησε στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα ήταν πλέον παρελθόν. Οι ΗΠΑ αξιοποίησαν αυτή τη συγκυρία, καταλαμβάνοντας το ρόλο του κυρίαρχου «παίκτη» στη γεωπολιτική σκακιέρα. Στον απόηχο αυτών των εξελίξεων και η διεθνής ειδησεογραφία επιχείρησε να επαναπροσδιορίσει τους τρόπους κάλυψης των πολεμικών συρράξεων⁵. Η κάλυψη όσων διαδραματίστηκαν στη διάρκεια της κρίσης του Κοσόβου, αλλά και συγκεκριμένα στο διάστημα της αεροπορικής εκστρατείας του NATO, είναι ενδεικτικές για τη μετάβαση στη νέα εποχή.

Οι ραγδαίες εξελίξεις στη βαλκανική χερσόνησο τη δεκαετία του 1990 κέντρισαν το διεθνές ενδιαφέρον. Το ζήτημα του Κοσόβου, έχοντας προηγηθεί και οι ένοπλες διαμάχες στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας, είχε παραμεριστεί σημαντικά. Ωστόσο, από τις αρχές του 1999 παρουσιάστηκε κατακόρυφη αύξηση ενδιαφέροντος από διεθνή πρακτορεία ειδήσεων⁶. Αυτό προέκυψε ως επακόλουθο και της ανάμειξης των χωρών της Δύσης, αλλά και λόγω της διαφαινόμενης στρατιωτικής επέμβασης του NATO. Δεν ήταν όμως η πρώτη φορά που δημοσιογράφοι ασχολούνταν τόσο εκτεταμένα με το συγκεκριμένο θέμα.

Στην πραγματικότητα, το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον γύρω από το ζήτημα του Κοσόβου τοποθετείται στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980. Μετά δηλαδή και τον θάνατο του Τίτο. Τα ολοένα και αυξανόμενα περιστατικά βίας στην περιοχή προσέλκυσαν δημοσιογράφους από όλο τον κόσμο. Ερευνώντας την ιστορία της περιοχής καθώς και τις ιδιαιτερότητες του πολυσύνθετου πληθυσμού της, κατάφεραν να μεταδώσουν στους λαούς των χωρών τους το κλίμα που επικρατούσε εκεί⁷. Σε αντιδιαστολή δηλαδή και με τον ντόπιο πληθυσμό που αδυνατούσε να επιλύσει τις διαφορές του, λαοί από τον υπόλοιπο κόσμο κατανόησαν το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο του Κοσόβου.

Η κατανόηση της πληροφορίας που θα εκπέμψει μια δημοσιογραφική ομάδα προς όφελος του πληθυσμού, τον οποίο καλείται να ενημερώσει, επηρεάζεται από ποικίλους παράγοντες. Η πολιτισμική αλλά και η γεωγραφική απόσταση ενός λαού από το πεδίο

³ Χρηστίδης, (2008), σ. 116

⁴ Κώστας Παναγιωτίδης, από «φωνή λαού» -στήλη με χιουμοριστικά σχόλια-, *Λαός*, 24/4/1999, σ. 16

⁵ Birgitta Höijer - Stig Arne Nohrstedt - Rune Ottosen, "The Kosovo War in the Media - Analysis of a Global Discursive Order", *conflict & communication online*, Vol. 1, No. 2, 2002, p. 3

⁶ The Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo Report - Conflict International Response Lessons Learned*, Oxford University Press - Oxford, 2000, p. 215

⁷ Allen W. Palmer, "Global Transparency and Hidden Transcripts: International Media Portrayals of the Kosovo Crisis", *International Communication Division*, Barcelona, July 23, 2002, p. 11

κάλυψης των γεγονότων καθορίζει σημαντικά τον βαθμό κατανόησης του⁸. Στη περίπτωση του βομβαρδισμού της Σερβίας ο αμερικανικός και ο ελληνικός λαός για παράδειγμα ανέπτυξαν δυο εντελώς διαφορετικές προσεγγίσεις. Η εγγύτητα του ελληνικού κράτους με το πεδίο των συγκρούσεων επέτρεψε στους Έλληνες να διατηρήσουν μια φιλική στάση προς τους Σέρβους, εν αντιθέσει με το λαό των ΗΠΑ.

Για τη νομιμοποίηση της εκστρατείας του NATO στις ΗΠΑ συνέβαλλε και η ιδιοτελής χρήση των ΜΜΕ. Αυτό δεν συνέβη εξίσου πετυχημένα σε όλες τις περιπτώσεις των κρατών-μελών του. Η Ελλάδα ήταν το μοναδικό μέλος της συμμαχίας όπου τα εγχώρια μέσα ενημέρωσης του δεν ασπάστηκαν τη συγκεκριμένη μέθοδο, αποτελώντας έτσι ηχηρό παράδειγμα διαφοροποίησης ως προς την κάλυψη της Νατοϊκών βομβαρδισμών⁹. Από τις 24 Μαρτίου έως και τις 10 Ιουνίου τα ελληνικά μέσα ασκούσαν δριμύτατη κριτική στο NATO, αρνούμενα να υιοθετήσουν τον όρο «ανθρωπιστική επέμβαση».

Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού, επιδεικνύοντας χωρίς περιστροφές την αντίθεση του. Ο αντιαμερικανισμός που κυριάρχησε την περίοδο εκείνη, δεν οφείλεται αμιγώς στο ότι το θύμα της Νατοϊκής δραστηριότητας ήταν ένας παραδοσιακά φιλικός προς τους Έλληνες λαός. Από τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο και έπειτα η άμεση εμπλοκή του αμερικανικού παράγοντα στις ελληνικές υποθέσεις, με αποκορύφωμα την δικτατορία των Συνταγματαρχών, καλλιέργησε ένα αρνητικό κλίμα απέναντι στις ΗΠΑ¹⁰. Η αιτία της γενικευμένης εμπάθειας δηλαδή ήταν η ανάμειξη των αμερικανικών κυβερνήσεων σε ελληνικά ζητήματα, ενώ αφορμή για την εκδήλωση της στάθηκε ο βομβαρδισμός της Σερβίας.

Η άρνηση του ελληνικού λαού να αποδεχθεί την Νατοϊκή εκστρατεία οφείλεται σε ένα κράμα παραγόντων. Εκτός από τα κοινά πολιτιστικά στοιχεία, τις διαχρονικά καλές διακρατικές σχέσεις, το κοινό θρήσκευμα, λόγος για να παγιωθεί αυτή η άρνηση ήταν και το έντονα φορτισμένο κλίμα που συνόδευε τις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις. Και σε αυτές το στοιχείο του συναισθηματισμού υπήρξε διάχυτο. Στη βάση αυτή ερμηνεύεται και η αταλάντευτη στάση αλληλεγγύης που επέδειξαν τα ελληνικά ΜΜΕ¹¹. Οι ομοιότητες λοιπόν του ελληνικού με τον σερβικό λαό και το έντονα φορτισμένο κλίμα επηρέασαν και το δημοσιογραφικό κλάδο.

Παρατηρώντας τον ευρωπαϊκό Τύπο, διαπιστώνεται σημαντική διάσταση απόψεων¹². Από την μια πλευρά, μια μερίδα του Τύπου υποστήριζε την Νατοϊκή επέμβαση θεωρώντας την δεδομένη και αναγκαία. Από την άλλη, υπήρχε και μια πλειάδα εφημερίδων που δεν συναινούσαν στο ότι η κρίση του Κοσόβου θα λήξει με αυτό τον βίαιο τρόπο που τελικά συνέβη. Το αντίθετο μάλιστα, εικάζανε ότι έτσι η κατάσταση θα επιδεινωθεί δραματικά. Λαμβάνοντας υπόψιν το στοιχείο αυτό και αντιπαραβάλλοντας το με την

⁸ Pina Lalli, 27 August – 1 September 2002, “Media and War Events: the Influence of Media Information about Kosovo war”, 6th International Conference on Social Representation “Thinking Societies: Common Sense and Communication” - For the symposium “Unique Key Events in the Generalized, Traditional and New Media”, p. 1

⁹ Margarita Kondopoulou, “The Greek media and the Kosovo crisis”, conflict & communication online, Vol. 1, No. 2, 2002, p. 2

¹⁰ Nikos Raptis, 2000, The Greek ‘Participation’ in Kosovo, Edited by Philip Hammond and Edward S. Herman, Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis, p. 170, London, Pluto Press

¹¹ Kondopoulou, p. 7

¹² Lalli, p. 2

ομοιομορφία των ΜΜΕ στην Ελλάδα, κατανοείται πως ούτε στον ελληνικό Τύπο σημειώθηκε αντίστοιχη διχογνωμία.

Είθισται σε μια δημοκρατική χώρα να αποτυπώνονται στις εφημερίδες της οι ποικίλες ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις σε εθνικά αλλά και διεθνή θέματα. Στη διάρκεια του βομβαρδισμού της Σερβίας, αυτό δεν συνέβη στην Ελλάδα. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, ο Τύπος εξέφρασε την καταδίκη του απέναντι στην αεροπορική επίθεση. Το πως τα ελληνικά ΜΜΕ διαχειρίστηκαν αυτή κατάσταση αξίζει να ερευνηθεί για δυο λόγους¹³. Αφενός διότι στην Ελλάδα διαφοροποιήθηκαν από τη κάλυψη που υπήρξε στα υπόλοιπα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ και αφετέρου γιατί δεν συμπορεύτηκαν με την επίσημη κυβερνητική γραμμή. Την άποψη δηλαδή της αποδοχής των βομβαρδισμών, αλλά της μη ενεργούς συμμετοχής σε αυτούς.

Έρευνες επ' αυτού έχουν εκπονηθεί στο παρελθόν έχοντας εξαχθεί σημαντικά αποτελέσματα. Για το λόγο αυτό η εργασία αυτή δεν αποσκοπεί στην επανεξέταση της συμπεριφοράς των ελληνικών ΜΜΕ κατά τον βομβαρδισμό της Σερβίας. Σκοπός είναι να ερευνηθεί το πως συγκεκριμένα οι τοπικές εφημερίδες της Βέροιας ανταποκρίθηκαν στη διάρκεια των βομβαρδισμών. Συνιστά δηλαδή μια απόπειρα να διερευνηθεί το τοπικό και όχι το εθνικό, εντυπώνοντας στο Τύπο της πρωτεύουσας της Ημαθίας.

Σε αντιδιαστολή με τα πανελλαδικά, τα περιφερειακά ΜΜΕ απευθύνονται σε ένα ιδιαίτερα περιορισμένο κοινό. Πολλές φορές υποβαθμίζονται στη συνείδηση της κοινωνίας εξαιτίας του ελλιπούς εκτοπίσματος τους. Ως συνήθως δηλαδή, το «κοσμοπολίτικο κέντρο επισκιάζει την επαρχία». Είναι χαρακτηριστικό πως ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υπήρχαν περιφερειακές εφημερίδες που κυκλοφορούσαν σε ολόκληρη τη χώρα, επηρεάζοντας τη πολιτική κατάσταση¹⁴. Αυτό συνέβαινε την περίοδο εκείνη στην Ιταλία, αναδεικνύοντας έτσι τη σημασία της περιφερειακής ενημέρωσης. Για το λόγο αυτό μάλιστα επαρχιακές εφημερίδες διανέμονταν πανεθνικά.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η πρακτική αυτή δεν υφίστατο. Ο τοπικός Τύπος πλέον αργοπεθαίνει, ενώ η έντυπη ενημέρωση έχει υποχωρήσει μπροστά στην κυριαρχία της ψηφιακής διάστασης της ειδησιογραφίας. Προς επίρρωση αυτού μάλιστα αξίζει να αναφερθεί ότι το έτος 1999 στη πόλη της Βέροιας συγκεκριμένα κυκλοφορούσαν οχτώ εφημερίδες (σε τόσες υπήρξε πρόσβαση κατά την έρευνα λόγω της ψηφιακής και έντυπης διάσωσης τους), ενώ πια κυκλοφορούν μόλις τρεις. Η εργασία αυτή σκοπεύει στη βολιδοσκόπηση των εφημερίδων της Βέροιας, εστιάζοντας στα ζητήματα που ανέδειξαν στη διάρκεια της Νατοϊκής επιχείρησης. Τι απασχολούσε την τοπική κοινωνία στη διάρκεια των 78 ημερών; Απεικονίστηκαν αυτοί οι προβληματισμοί από τις εφημερίδες της πόλης;

Η διάρθρωση που θα ακολουθηθεί στο κύριο μέρος διακρίνεται από τρία κεφάλαια. Σε αυτά αναπτύσσονται ορισμένες υποενότητες, εμβαθύνοντας σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Ξεκινώντας, γίνεται μια αναφορά στο Αμερικανό-Νατοϊκό και σερβικό τοπίο ενημέρωσης στη διάρκεια της κρίσης του Κοσσοβού. Των δυο άμεσα εμπλεκόμενων πλευρών δηλαδή. Έπειτα, μελετάται η διαστρεβλωμένη επίκληση ιστορικών γεγονότων, υπό το πρίσμα της χρησιμοθηρικής τους προσέγγισης από το κλάδο της δημοσιογραφίας. Τέλος, ακολουθεί μια

¹³ Kondopoulou, p. 2

¹⁴(από συνέντευξη με τον υποψήφιο ευρωβουλευτή Γιώργο Δημητρακόπουλο), *Λαός*, 4/6/1999, σ. 2

προσπάθεια αποκωδικοποίησης των κυριότερων χαρακτηριστικών για την δράση των ελληνικών ΜΜΕ κατά την κάλυψη των Νατοϊκών βομβαρδισμών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι τοπικές εφημερίδες της Βέροιας. Αποπειράται η σκιαγράφηση του προφίλ τους, καθώς και η ταξινόμηση των προβαλλόμενων ειδήσεων. Ακόμη, αναδεικνύονται οι πηγές πληροφόρησης των εφημερίδων, τα δημοσιογραφικά τους επιτελεία και οι αρθρογράφοι που σχολιάζανε την επικαιρότητα. Με τι συναισθήματα εκφράστηκαν απέναντι στο σερβικό λαό; Έκριναν ορθολογική την απόφαση του ΝΑΤΟ; Επιπλέον, υπάρχει η πρόθεση να αναδειχθεί και η αξία του Τύπου ως ιστορική πηγή.

Στο τελευταίο κεφάλαιο θα δοθεί βάρος στην ανάλυση των θεματικών που ανέκυψαν κατόπιν της μελέτης των εφημερίδων. Δηλαδή θα παρουσιαστούν όλα εκείνα τα ζητήματα που απασχόλησαν τη κοινωνία και κατ' επέκταση το Τύπο της Βέροιας με φόντο τις εξελίξεις στη Σερβία και το Κόσσοβο. Οι θεματικές που ανακύπτουν διαβάζοντας τις εφημερίδες εκείνης της περιόδου, επιβεβαιώνουν τον αντίκτυπο της Νατοϊκής επιχείρησης στη πόλη. Αποτυπώνεται όμως πολύ καθαρά και η περαιτέρω ανάπτυξη φιλικών δεσμών που ενισχύθηκαν ανάμεσα στο σερβικό και το βεροιώτικο λαό.

Κύριο Μέρος

Κεφάλαιο 1^ο

Η εκατέρωθεν καταχρηστική προσέγγιση των ΜΜΕ στη κρίση του Κοσόβου

Τον Μάρτιο του 1989 η συνέλευση του Κοσόβου, κατόπιν ασφυκτικών πιέσεων και απειλών, συναίνεσε στην άρση αυτονομίας που της είχε παραχωρηθεί βάση του Συντάγματος του 1974¹⁵. Η σερβική κυβέρνηση ανέκτησε τον έλεγχο της αστυνομίας και της εδαφικής άμυνας του Κοσόβου, θέτοντας υπό την ευθύνη της και τη δικαστική εξουσία. Ο πρόεδρος Μιλόσεβιτς, τον Ιούλιο του 1990 προχώρησε στην επαναφορά επίσης της ονομασίας «Κόσσοβο – Μετόχια», ενισχύοντας το εθνικιστικό του προφίλ. Με την ονομασία αυτή επισημαίνονταν η θρησκευτική σημασία της περιοχής του Κοσόβου για το σερβικό έθνος. Η απόφαση αυτή αντανάκλασε την συνολική πολιτική που ήθελε να επιβάλλει ο Σέρβος πρόεδρος στο Κόσσοβο. Την πολιτική της πλήρους εξάρτησης της επαρχίας από το Βελιγράδι.

Στην υπόλοιπη Γιουγκοσλαβία οι επιλογές αυτές ερμηνεύονταν ως μια εν δυνάμει καταστροφική πολιτική για ολόκληρη τη χώρα. Η αντίληψη ότι ο ίδιος είναι εκπρόσωπος μια πολιτικής μίξης εθνικισμού – αυταρχισμού επεκτάθηκε στις υπόλοιπες Δημοκρατίες και την αυτόνομη επαρχία της Βοϊβοδίνας, διαμορφώνοντας ένα εκρηκτικό κλίμα. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 η πολιτική που χάραξε ο Μιλόσεβιτς βασίστηκε στον απόλυτο έλεγχο του κρατικού μηχανισμού, της κρατικής παρουσίας και την προπαγάνδα που ανέπτυξε, κυρίως μέσω της εθνικής τηλεόρασης¹⁶. Ο ολόπλευρος έλεγχος των ΜΜΕ λοιπόν αποτέλεσε σημαντικό πυλώνα σταθερότητας για την βιωσιμότητα του αυταρχικού του καθεστώτος.

¹⁵ Χρηστίδης (2017), σ. 21

¹⁶ Χρηστίδης, (2008), σ. 30

Σε συνθήκες κρίσης, οποιασδήποτε μορφής, οι πολιτικοί άρχοντες επιστρατεύουν τα ΜΜΕ σε μια προσπάθεια κατευνασμού της κοινωνίας και εξιδανίκευσης της δικής τους προσωπικότητας¹⁷. Για θέματα ζωτικής σημασίας που έρχονται σε άμεση συνάρτηση με τα ιδιοτελή τους συμφέροντα, χρησιμοποιούν την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τις εφημερίδες αλλά και κάθε μέσο από το οποίο μπορούν να διατυπώνουν τις θέσεις τους. Από την τηλεόραση καταρχήν η κοινωνία «βομβαρδίζεται» από τις ειδήσεις εκείνες που κρίνονται επιτακτικές. Έτσι και ο Μιλόσεβιτς, μέσω της εργαλειακής προσέγγισης των ΜΜΕ, επιδίωξε να αποποιηθεί τις ευθύνες που του καταλόγιζε η διεθνής κοινότητα, αναζητώντας τη πολιτική του μακροπρόθεσμη.

Στην διάρκεια της αεροπορικής επιδρομής του ΝΑΤΟ, η εθνική τηλεόραση αποτέλεσε την «αιχμή του δόρατος» στην άμυνα της σερβικής κυβέρνησης. Η στρατιωτική συμμαχία αποκαλούνταν ως «αμερικανική τρομοκρατική οργάνωση»¹⁸, στοχοποιώντας έτσι τις ΗΠΑ που ηγήθηκαν της εκστρατείας. Με αυτό τον τρόπο ο Σέρβος πρόεδρος επιθυμούσε να καταδείξει τον Αμερικάνο ομόλογο του ως έναν στυγνό εγκληματία, του οποίου η δράση δεν διαφέρει σε τίποτα από τις κοινές τρομοκρατικές ενέργειες.

Κατά την σερβική εκδοχή, ο βομβαρδισμός της χώρας του ήταν αποτέλεσμα της ειρηνευτικής πολιτικής των ΗΠΑ σε συνδυασμό με την επιδιωκόμενη πολιτική και οικονομική χειραγώγηση της ανατολικής Ευρώπης. Στο στόχαστρο βρέθηκε και η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρούμενη εξίσου συνυπεύθυνη στην απόφαση του βομβαρδισμού της Σερβίας. Τα σερβικά μέσα διατείνονταν ότι η δυσμενής αυτή κατάσταση θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, εάν ο ΟΗΕ είχε επέμβει έγκυρα και έγκαιρα. Αυτό ήταν το βασικό αφήγημα που ακολουθήθηκε στη Σερβία προκειμένου να ερμηνευθεί η σε βάρος της επίθεση.

Τα σερβικά ΜΜΕ αναλώνονταν στο να αναφέρονται στην «απρόκλητη επίθεση» που δέχονταν, παρουσιάζοντας τον λαό ως θύμα της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Προσπαθούσαν επίσης να ενισχύσουν τους φιλικούς δεσμούς που διατηρούσαν με κράτη – μέλη του ΝΑΤΟ, όπως την Ελλάδα, προχωρώντας κατ' επανάληψη σε μια ενδιαφέρουσα και γεμάτη νοήματα αφήγηση. Επικαλούνταν την ιστορία του Δαβίδ με τον Γολιάθ, αντικαθιστώντας τους από το σερβικό και το αμερικανικό κράτος αντίστοιχα¹⁹. Με αυτό τον τρόπο εμπύχωναν τον λαό της Σερβίας στη διάρκεια των αεροπορικών επιθέσεων, αναλογιζόμενοι ασφαλώς ότι στην μεταξύ τους αντιπαράθεση νικητής ήταν ο νεαρός Δαβίδ και όχι ο μεγαλόσωμος Γολιάθ.

Από την άλλη μεριά, προς εξυπηρέτηση του δικού του αφηγήματος το ΝΑΤΟ εργαλειοποίησε τα ΜΜΕ, αναπτύσσοντας τη δική του εκδοχή²⁰. Η περίοδος χάριτος απέναντι στον Μιλόσεβιτς είχε εξαντληθεί και έτσι η Δύση αποφάσισε να δράσει στρατιωτικά. Πολλά δυτικά ΜΜΕ αναφέρονταν στο κλίμα τρόμου που είχε επιβάλλει ο σερβικός στρατός στους αλβανόφωνους του Κοσόβου, τονίζοντας πως η εναπομείνασα επιλογή ήταν τα αεροπορικά πλήγματα εναντίον της Σερβίας. Παράλληλα επισημαίνονταν ο ειρηνικός προσανατολισμός

¹⁷ Adam J. Berinsky - Donald R. Kinder, "Making Sense of Issues Through Media Frames: Understanding the Kosovo Crisis", Massachusetts Institute of Technology University of Michigan, The Journal of Politics, Vol. 68, No. 3, August 2006, p. 641

¹⁸ Mick Hume, 2000, Nazifying the Serbs - from Bosnia to Kosovo, Edited by Philip Hammond and Edward S. Herman, Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis, p. 72, London, Pluto Press

¹⁹ The Independent International Commission on Kosovo, p. 216

²⁰ Höijer - Nohrstedt - Ottosen, p. 9

της επιχείρησης και πως μοναδικός σκοπός είναι η υπεράσπιση των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

Τα ΜΜΕ που μύηθηκαν στην λογική της «ανθρωπιστικής επέμβασης», αναπαρήγαγαν με απόλυτη μεθοδικότητα και συνέπεια την «ατζέντα ενημέρωσης» που τους υπέδειξαν, ανταποκρινόμενοι στις ανάγκες των Νατοϊκών σχεδιασμών²¹. Οι στρατηγικές που θα εφαρμόζονταν παρουσιάστηκαν με κάθε λεπτομέρεια. Τα ΜΜΕ προετοίμαζαν το κοινό τους για το χειρότερο πιθανό σενάριο σε περίπτωση που η επιχείρηση δεν ήταν καρποφόρα. Εξηγούσαν τι αντίδραση θα υπήρχε και τι θα συνέβαινε σε περίπτωση που η κατάσταση περιπλέκονταν περισσότερο.

Υπήρξαν και απόπειρες χειραγώγησης Ευρωπαίων δημοσιογράφων. Ορισμένες εξ αυτών επιβεβαιώνονται από αποκάλυψη της ισπανικής εφημερίδας *El Mundo* στις 31 Μαΐου 1999. Επρόκειτο για μια απόρρητη έκθεση που είχε συνταχθεί από γραμματείς του Γενικού Γραμματέα του ΝΑΤΟ. Χαρακτηριστικά αναφέρονταν: «Ο εντοπισμός εκείνων των δημοσιογράφων κάθε χώρας που είναι ικανοί... να προσκληθούν σε συνάντηση όπου θα εκθέσουν τις ιδέες τους πάνω σε τρόπους βελτίωσης του μηνύματος μας προς την κοινή γνώμη»²². Στο σύνολο της η έκθεση εξήρε την ανάγκη να ακολουθηθεί μια ικανοποιητική προπαγάνδα, πείθοντας τους λαούς της Ευρώπης για το «δίκαιο» της επιχείρησης. Η είδηση αυτή έγειρε προβληματισμούς και ερωτήματα.

Αρνητικό αποτύπωμα είχαν δυο ακόμη γεγονότα, των οποίων η επικοινωνιακή διαχείριση κρίθηκε επιζήμια για τη Νατοϊκή προπαγάνδα συνολικά²³. Το πρώτο αφορούσε τον βομβαρδισμό μιας ομάδας προσφύγων που μετακινούνταν από το Κόσσοβο στην Αλβανία και το δεύτερο τον βομβαρδισμό της σερβικής τηλεόρασης στο Βελιγράδι. Όσον αφορά την πρώτη, ενώ το ΝΑΤΟ αρχικά αρνήθηκε οποιαδήποτε ανάμειξη, στη συνέχεια παραδέχτηκε το θάνατο αμάχων από «φίλια πυρά», επιρρίπτοντας ευθύνες σε κάποιον πιλότο της συμμαχίας. Τον βομβαρδισμό της σερβικής τηλεόρασης καταδίκασαν απερίφραστα η Διεθνής Ομοσπονδία Δημοσιογράφων αλλά και η Διεθνής Αμνηστία.

Εξαιτίας των παραπάνω υπήρξε γενικευμένη κατακραυγή, στιγματίζοντας ξανά την «ανθρωπιστική επέμβαση». Για αυτά τα δυο περιστατικά, αλλά και για άλλα παρόμοια, το ΝΑΤΟ προσπαθούσε δια του εκπροσώπου του στις καθιερωμένες συνεντεύξεις Τύπου να τα υποβαθμίζει. Απόρροια της παραπλανητικής πολιτικής ήταν τα δυτικά ΜΜΕ και κατ' επέκταση το κοινό τους να πείθονται για τα «χειρουργικά χτυπήματα» των βομβαρδισμών²⁴. Έστω και ετεροχρονισμένα όμως, οι διαβεβαιώσεις για την ακρίβεια των βομβαρδισμών αποδείχτηκαν ανυπόστατες. Επακόλουθο αυτού ήταν η απονομιμοποίηση της ενημέρωσης που παρείχε το ΝΑΤΟ στις μελλοντικές του επιχειρήσεις.

Ανεξάρτητα από όλα αυτά, σε περιόδους πολέμου η πλειοψηφία των δημοσιογράφων δεν πασχίζει να ερευνήσει τα εν εξελίξει γεγονότα²⁵. Τα στοιχεία που λαμβάνουν αόγγυστα από τα στρατιωτικά και θεσμικά όργανα κρίνονται ικανοποιητικά για την ενημέρωση που οι ίδιοι επιδιώκουν να παρέχουν στη κοινωνία. Το στρατηγείο του ΝΑΤΟ

²¹ Chanan Naveh, "The Role of the Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework", *conflict & communication online*, Vol. 1, No. 2, 2002, p. 9

²² Νίκος Μπογιόπουλος, Βαλκάνια, 78 ημέρες «στόχος» του ΝΑΤΟ, Σύγχρονη Εποχή - Ριζοσπάστης, Αθήνα, 2000, σ. 295

²³ Høijer - Nohrstedt - Ottosen, p. 11

²⁴ The Independent International Commission on Kosovo, p. 217

²⁵ Lalli, p. 2

στις Βρυξέλλες αποτελούσε την επίσημη πηγή πληροφόρησης για όσα διαδραματιζόνταν στη Σερβία και το Κόσσοβο, ενώ η αξιοπιστία τους λογίζονταν ως αδιαμφισβήτητη. Έτσι, οι περισσότεροι δημοσιογράφοι βασίζονταν κατά κόρον στα δελτία Τύπου.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η δημοσιογραφία παρέμεινε αγκιστρωμένη στον εκπρόσωπο του NATO και όσα ο ίδιος ανέφερε. Οι παρεχόμενες πληροφορίες ήταν σχεδόν ανέφικτο να διασταυρωθούν, ενώ η αμφισβήτηση τους προϋπέθετε την φυσική παρουσία στο πεδίο της μάχης²⁶. Υπήρξαν παρόλο αυτά ορισμένοι δημοσιογράφοι που διατηρούσαν δίαυλους επικοινωνίας με πιλότους που συμμετείχαν στην αεροπορική εκστρατεία. Αυτό βέβαια τους επέτρεψε να αντλούν πληροφορίες τις οποίες μάλιστα πολλές φορές η επίσημη ενημέρωση των Βρυξελλών δεν εμπεριείχε.

Η ναζιστικοποίηση του καθεστώτος Μιλόσεβιτς και η γενοκτονία (;) στο Κόσσοβο

Η ανάκληση της ιστορικής μνήμης ήταν ένα άλλο στοιχείο που συμβάδισε με την καταχρηστική λειτουργία των ΜΜΕ. Ο εναγκαλισμός της εξωτερικής πολιτικής του προέδρου Κλίντον το 1999 πριμοδοτήθηκε και από την μνημόνευση γεγονότων του Β' παγκοσμίου πολέμου, τα οποία ο ίδιος διατεινόταν ότι επαληθεύονται στο Κόσσοβο. Η «γνώση» και η «μνήμη» είναι έννοιες βαθιά αλληλένδετες και στην προσπάθεια νομιμοποίησης της Νατοϊκής εκστρατείας αποδείχτηκαν πολύτιμες²⁷. Η ανάδειξη δηλαδή των εγκλημάτων που υποστηρίζονταν ότι τελούνται εις βάρος των Αλβανών, σε συνδυασμό με την υπενθύμιση των γερμανικών θηριωδιών στην διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου, λειτούργησαν ως αρωγός της αεροπορικής εκστρατείας.

Η ναζιστικοποίηση του καθεστώτος Μιλόσεβιτς, καθώς και η σύγκριση του ίδιου με τον Χίτλερ συνέβαλλε στην αύξηση της κοινωνικής δυσαρέσκειας, αλλά και στην απαίτηση για τερματισμό των βιαιοτήτων. Ακόμη και η επιστράτευση της νομικής ορολογίας «γενοκτονία» χρησιμοποιήθηκε από διεθνή πρακτορεία ειδήσεων, προκειμένου να περιγράψουν την καταπίεση που υφίσταντο οι αλβανόφωνοι του Κοσόβου²⁸. Αυτό συνέβη έντεχνα και μεθοδικά, έχοντας επαληθευτεί και στο πόλεμο της Βοσνίας το 1992-1995. Στη προσπάθεια δυσφήμισης της Σερβίας συνεπώς πρωταγωνιστικό ρόλο κατέλαβαν τα ΜΜΕ, εξισώνοντας την Γερμανία του Χίτλερ με την Σερβία του Μιλόσεβιτς.

Εκτός από την παραπάνω εξομοίωση, η ρητορική περί καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενίσχυσε σημαντικά το κλίμα «αντι-σερβισμού». Οι πολιτικοί ηγέτες της Δύσης επικαλούνταν πλέον την «οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», προτάσσοντας την ανάγκη να παρέμβουν με οποιοδήποτε τρόπο ώστε να τα διαφυλάξουν. Τα ΜΜΕ πρόβαλλαν συνεχώς βίαιες ενέργειες εις βάρος των Αλβανών του Κοσόβου²⁹ και το κλίμα οργής εναντίον των Σέρβων κλιμακώονταν ραγδαία. Η εμπορευματοποίηση του θανάτου επομένως, αλλά και η προβολή των εκτοπισμένων ενίσχυσε ηθικά Νατοϊκή εκστρατεία.

Τα διεθνή τηλεοπτικά μέσα επέμεναν στο να δείχνουν συνεχώς τις προσφυγικές μετακινήσεις, χωρίς ωστόσο να προχωρούν στην αντίστοιχη προβολή εικόνων από

²⁶ The Independent International Commission on Kosovo, p. 218

²⁷ Berinsky - Kinder, p. 646

²⁸ Hume, p. 71

²⁹ Høijer - Nohrstedt - Ottosen, p. 13

βομβαρδισμούς στη Σερβία. Συν αυτώ, απέφευγαν να χρησιμοποιήσουν τις λέξεις «επίθεση» και πόλεμος³⁰. Λέξεις δηλαδή που περισσότερο θα ταιριάζανε για να περιγράψουν τις επιλογές της στρατιωτικής συμμαχίας. Παρόλο αυτά, η «ειρηνευτική δύναμη» ήταν η ορολογία που συμπύκνωνε το νόημα της δραστηριότητας του NATO στη περιοχή των Βαλκανίων.

Η αμερικανική κοινωνία αποδέχτηκε το αφήγημα των αμερικανικών ειδησεογραφικών μέσων. Η πολιτική «κακοποίηση» του Σέρβου προέδρου και η καμπάνια που αναπτύχθηκε εις βάρος του καθεστώτος ήταν καθοριστική. Τα αμερικανικά δελτία ειδήσεων αφιέρωσαν σημαντικό τηλεοπτικό χρόνο σε αυτή τη κατεύθυνση, αν και δεν παρακολουθούσαν συστηματικά τις διεθνείς εξελίξεις³¹. Από το σύνολο του τηλεοπτικού χρόνου, σε διεθνή θέματα αφιερώνονταν το 45% στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ενώ το 1995 μόλις το 13,5%. Κι όμως, το ποσοστό αυτό αποδείχτηκε αρκετό για να αμαυρωθεί η εικόνα του Μιλόσεβιτς.

Για την υιοθέτηση του όρου «γενοκτονία» τα ΜΜΕ δέχτηκαν πολλές επικρίσεις. Αυτές ωστόσο δεν αποσκοπούσαν στο να απαλλάξουν τους Σέρβους από τις κατηγορίες που τους βάραιναν, αλλά αντ' αυτού προσδοκούσαν στην ορθολογική χρήση του όρου³². Στη πραγματικότητα η ανάγκη διαφύλαξης της ιστορικής μνήμης και ο κίνδυνος να καθιερωθεί μια στρεβλή και καταχρηστική χρήση του όρου «γενοκτονία» έγειρε τις ενστάσεις. Τα εγκλήματα που διέπραξε η ναζιστική Γερμανία στη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 και ο κίνδυνος να «ξαναγραφτεί η ιστορία» του ολοκαυτώματος των Εβραίων, με αφορμή τη κρίση του Κοσσόβου, ήταν αιτία μαζικών αντιδράσεων.

Παρόλο αυτά, η κατηγορία περί γενοκτονίας των Αλβανών του Κοσσόβου οδήγησε τελικά στον βομβαρδισμό της Σερβίας. Στη διάρκεια που το NATO ενεργούσε στον εναέριο σερβικό χώρο και συγκεκριμένα τον Μάιο του 1999, ο υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ διακήρυττε ότι οι Σέρβοι έχουν εξοντώσει περίπου 100.000 Αλβανούς. Στις 3 Αυγούστου του ίδιου έτους όμως, το Ειδικό Δικαστήριο του ΟΗΕ δήλωνε ότι στοιχεία για μαζικούς τάφους μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν έχουν συλλεχθεί³³. Η σύγκυση που επικρατούσε στους ιθύνοντες της Νατοϊκής επέμβασης αποτυπώθηκε από μια αλληλουχία γεγονότων και στοιχείων, καταρρίπτοντας έτσι το βασικό επιχείρημα της αεροπορικής εκστρατείας.

Η δήλωση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (στο εξής ΔΠΔ) δια του εκπρόσωπου του τον Οκτώβριο του 1999 ήταν ενδεικτική για την αποδόμηση του αφηγήματος περί γενοκτονίας. «Έχουμε “αποφασίσει” ότι υπάρχουν περισσότερες από τετρακόσιες τοποθεσίες μαζικών τάφων τις οποίες “θα” ερευνήσουμε», τόνιζε ο εκπρόσωπος του ΔΠΔ σε επίσημη ενημέρωση του προς δημοσιογράφους³⁴. Της δήλωσης αυτής είχε προηγηθεί η δημοσιοποίηση του αριθμού των μέχρι τότε επιβεβαιωμένων εκτελεσθέντων Αλβανών. Επρόκειτο για 2.108 νεκρούς. Ο αριθμός αυτός ωστόσο εξακολουθούσε να απέχει κατά πολύ από που την εκτίμηση του Αμερικανού υπουργού Άμυνας για 100.000 νεκρούς.

Οι προσπάθειες της δυτικών χωρών να αποδείξουν τη διάπραξη γενοκτονίας φάνηκε να εξανεμίζονται επίσης μετά και την άκαρπη αποστολή του Ισπανού ιατροδικαστή Εμίλιο Περρέθ Πουγιόλ στο Κόσσοβο. Ο ίδιος και οι συνεργάτες τους εστάλησαν εκεί με σκοπό να

³⁰ Δ. Μπούρας, «οι βομβαρδισμοί και τα μέσα ενημέρωσης», *Μακεδονική*, 16/4/1999, σ. 12

³¹ «Που βρίσκεται το Κοσσυφοπέδιο;», *Λαός*, 16/4/1999, σ. 7

³² Hume, p. 75

³³ Μπογιόπουλος, σ. 307

³⁴ Μπογιόπουλος, σ. 308

εντοπίσουν τα θύματα του σερβικού μίσους. Η έρευνα διήρκεσε από τον Σεπτέμβριο έως τον Δεκέμβριο του 1999, διαψεύδοντας εκ νέου την κατηγορία περί γενοκτονίας. Οι νεκροί που εντοπίστηκαν δεν ξεπερνούσαν τους 187. Οι προσδοκίες των χωρών που ήταν πεπεισμένες για τα εγκλήματα των Σέρβων, κατέπεσαν στο κενό.

Σε συνθήκες πολέμου το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν κράτη και τα ΜΜΕ, είναι διανθισμένο από ορολογίες που απευθύνονται πρωτίστως στο συναίσθημα του κοινού τους. Έννοιες βαρύγδουπες, που σπάνια ακούγονται στη δημόσια σφαίρα. Η εκτεταμένη χρήση τους σηματοδοτεί την ανάγκη συσπείρωσης και ενότητας γύρω από την κρατική εξουσία. Μπροστά σε αυτή τη δυσμενή συγκυρία διαμορφώνεται κλίμα ομόνοιας³⁵ και η επιρροή που ασκείται στο λαό φαίνεται να τελεσφορεί, επιτρέποντας έτσι την κυβέρνηση να δράσει αυτοβούλως. Σε αυτή ακριβώς την ομόνοια απέβλεπε και η χρήση του όρου «γενοκτονία».

Ως γενοκτονία νοείται ο «αφανισμός πληθυσμιακής ομάδας» και για πρώτη φορά ο όρος περιέγραψε το ολοκαύτωμα των Εβραίων στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου³⁶. Σε καμία περίπτωση δεν είναι ορθό να ερμηνεύονται ως «γενοκτονία» οι κοινές δολοφονίες αμάχων και ανυπεράσπιστων, αλλά και οποιασδήποτε άλλης φύσεως βιαιότητες εις βάρος μιας πληθυσμιακής ομάδας. Επιπλέον, η εξίσωση του Χίτλερ με τον Μιλόσεβιτς είναι ανεδαφική διότι ο πρώτος ηγήθηκε του πιο ισχυρού οικονομικά και στρατιωτικά κράτους της εποχής του, φιλοδοξώντας να καταστεί η κυριότερη γεωπολιτική δύναμη διεθνώς. Ο δε Μιλόσεβιτς εκτός από το ότι δεν είχε τέτοιες φιλοδοξίες, ηγήθηκε ενός υπό διάλυση κράτους με οικονομικά προβλήματα.

Η «σύγκρουση» της ελληνικής δημοσιογραφίας με το ΝΑΤΟ και οι... υπερασπιστές του

Υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες που διέπουν τον τρόπο λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης σε μια χώρα. Στη διάρκεια μιας έκτακτης κατάστασης φανερώνεται το «πραγματικό τους πρόσωπο», ενώ από τη διαχείριση της τεκμηριώνονται πολλές φορές και οι διασυνδέσεις τους με την κρατική εξουσία. Το πολιτικό καθεστώς πρώτα απ' όλα και οι ελευθερίες που κατοχυρώνονται υπέρ των δημοσιογράφων καθορίζουν το πώς θα ασκήσουν οι τελευταίοι το λειτούργημά τους. Είναι αυτονόητο πως σε ένα αυταρχικό καθεστώς ο δημοσιογραφικός κόσμος παραμένει έρμαιο της κομματικής νομενκλατούρας, αδυνατώντας να δράσει ανεξάρτητα.

Σε ένα δημοκρατικό κράτος αντιθέτως η ελευθερία που εξασφαλίζεται υπέρ του δημοσιογραφικού κόσμου, εναρμονίζεται και με τις προσπάθειες διεύρυνσης του «υγιούς» ανταγωνισμού ανάμεσα στα ΜΜΕ³⁷. Το πολιτικό σύστημα συνδράμει στην διασφάλιση της πολυφωνίας, ελαχιστοποιώντας τα εμπόδια που προκύπτουν από εξωγενείς παράγοντες. Επίσης το «κράτος δικαίου» καταπολεμά τις συνθήκες που διαβάλλουν την κατοχύρωση των πνευματικών δικαιωμάτων των ΜΜΕ, παρέχοντας ταυτόχρονα τις απαιτούμενες συχνότητες για να εκπέμψουν προς όφελος του κοινού τους τις ειδήσεις που επιθυμούν.

Εκτός όμως από το πολιτικό και νομικό περιβάλλον στο οποίο καλούνται να ανταπεξέλθουν τα ΜΜΕ, μείζονα ρόλο στην διαμόρφωση του ενημερωτικού τοπίου καταλαμβάνουν και τα οικονομικά κίνητρα. Η ανάμειξη των επιχειρηματικών ομίλων με τον

³⁵ Naveh, p. 3

³⁶ Hume, p. 73

³⁷ Naveh, p. 5

χώρο της ειδησιογραφίας στις φιλελεύθερες δημοκρατίες τις τελευταίες δεκαετίες έχει περιπλέξει τη κατάσταση. Το πρωτεύον πλέον για ένα ιδιωτικό μέσο ενημέρωσης παύει να είναι η παροχή ειδήσεων στην κοινωνία. Σε κύριο στόχο ανάγεται η μεγιστοποίηση των κερδών του ιδιώτη.

Αναπόδραστα, προστίθεται ένα ακόμη στοιχείο που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν. Η παρεχόμενη ενημέρωση οφείλει να συνάδει και με το ιδεολογικό υπόβαθρο του ιδιοκτήτη. Οι γενικότεροι κανόνες του «παιχνιδιού» όμως, συνεχίζουν να παραμένουν αμετάβλητοι. Το κάθε μέσο ενημέρωσης, είτε πρόκειται για τηλεοπτικό ή ραδιοφωνικό σταθμό, είτε για εφημερίδα εξακολουθεί να επιδιώκει να εκπέμψει πρώτο την καινούργια είδηση. Άλλωστε, έτσι θα κεντρίσει τη προσοχή όσων αγωνιούν να μαθαίνουν πρώτοι τις εξελίξεις.

Ο τρόπος που θα παρουσιάσει την καινούργια είδηση το εκάστοτε μέσο είναι σημαντικός και για την άποψη που θα διαμορφώσει ο δέκτης της πληροφορίας³⁸. Οι ελάχιστες διακριτές αλλαγές στη μετάδοση μιας είδησης από δυο διαφορετικές εφημερίδες για παράδειγμα, μπορεί να αποβούν μοιραίες στην κατανόηση από τους αντίστοιχους αναγνώστες τους. Μπορεί δηλαδή να αναλύουν το ίδιο θέμα, επιδιώκοντας όμως να εμφυσήσουν στους αναγνώστες τους ένα διαφορετικό τρόπο αντίληψης. Η σκέψη τους θα επηρεαστεί και έτσι η ερμηνεία τους μπορεί να είναι εντελώς αντιπαραθετική.

Στη διάρκεια του βομβαρδισμού της Σερβίας ο ελληνικός Τύπος χαρακτηρίστηκε από τα αντιπολεμικά του αισθήματα. Επρόκειτο για μια κατάσταση εξαίρεσης. Η έντυπη ενημέρωση στην Ελλάδα μέχρι τότε διακρίνονταν από τις ποικίλες πολιτικές και ιδεολογικές της προσεγγίσεις στην κάλυψη των πολεμικών συγκρούσεων³⁹. Απέναντι όμως στην Νατοϊκή επέμβαση των 78 ημερών, η καθολική αντίθεση εκδηλώθηκε πολύ καθαρά. Οι ελληνικές εφημερίδες καταδίκασαν την απόφαση του NATO, επισημαίνοντας τον αδικαιολόγητο χαρακτήρα της.

Πάρα όμως και την ευρύτερη ευθυγράμμιση που σημειώθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο έντυπος Τύπος εμφάνισε ορισμένες παραλλαγές. Όχι ως προς την κοινή του στάση, αλλά ως προς τον τρόπο που την εξέπεμψε στη κοινωνία. Παρόλη την ύπαρξη ομοφωνίας στην καταδίκη της αεροπορικής επέμβασης, οι εφημερίδες εκφράζονταν με διαφορετικό ύφος και περιεχόμενο⁴⁰. Οι ακροδεξιές εφημερίδες επιδόθηκαν σε ένα κρεσέντο εθνικιστικής έξαρσης και κατηγοριών εις βάρος των αλβανόφωνων του Κοσόβου, τονίζοντας τον κίνδυνο που ελλοχεύει και για την ελληνική μειονότητα στη βόρεια Ήπειρο. Οι πιο μετριοπαθείς εφημερίδες παρέμειναν συγκρατημένες, προκρίνοντας την εξεύρεση πολιτικής λύσης, ενώ κάποιες άλλες τόνιζαν τα ιμπεριαλιστικά κίνητρα των ΗΠΑ.

Ο ελληνικός Τύπος φέρθηκε ενιαία, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Μια πολύ γνωστή εξαίρεση συνιστά η περίπτωση της εφημερίδας *Το Βήμα*⁴¹. Το συγκεκριμένο έντυπο μέσο που ανήκε στον «Δημοσιογραφικό Όμιλο Λαμπράκη», συνήθιζε να αναδημοσιεύει άρθρα πρωτοκλασάτων αμερικανικών εφημερίδων. Η αναπαραγωγή των άρθρων από εφημερίδες όπως η *Washington Post* και η *New York Times* απηχούσαν την άποψη της κυβέρνησης

³⁸ Berinsky - Kinder, p. 654

³⁹ Kondopoulou, p. 2

⁴⁰ Kondopoulou, p. 4

⁴¹ Raptis, p. 173

Κλίντον. Της επιβράβευσης των βομβαρδισμών δηλαδή. Αυτό βέβαια ερχόταν σε πλήρη αντιπαράθεση με την συνολική κάλυψη που ακολούθησαν οι ελληνικές εφημερίδες.

Σε αντιδιαστολή με την κυβέρνηση, ο ελληνικός λαός ενστερνίστηκε τη ρητορική των ΜΜΕ. Η απόρριψη της «ανθρωπιστικής επέμβασης» ήταν καθολική και αμετάκλητη⁴². Στη διάρκεια των βομβαρδισμών οι δημοσιογράφοι στην Ελλάδα αναφέρονταν καθημερινά και στις προσφυγικές ροές και στο δράμα των εκτοπισμένων Αλβανών, αποδίδοντας τα όμως στις Νατοϊκές επιθέσεις. Η ειδοποιός διαφορά με τα ξένα μέσα ενημέρωσης δηλαδή εδράζονταν στο ότι ενώ αυτά θεωρούσαν τους βομβαρδισμούς λύση του προβλήματος, στην Ελλάδα θεωρούνταν αιτία του προβλήματος.

Την δυσφορία του για τον τρόπο που τα ΜΜΕ κάλυπταν την Νατοϊκή επιχείρηση, εντείνοντας τον αντιαμερικανισμό, εξέφρασε σε συνέντευξη του στην εφημερίδα «Καθημερινή» ο Αμερικάνος πρέσβης στην Ελλάδα. Στις 11 Απριλίου 1999 ο Νικόλα Μπερνς δήλωνε: «Είναι προσβλητικό και απαράδεκτο να υποστηρίζει κανείς ότι αυτοί οι άνθρωποι (σ.σ.: οι πρόσφυγες του Κοσσόβου) έφυγαν λόγω των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ. Αρκεί να παρακολουθήσει κανείς το CNN και το BBC... Είναι αισχρό να υποστηρίζει κανείς ότι οι Νατοϊκοί βομβαρδισμοί προκάλεσαν το κύμα προσφύγων. Νομίζω ότι ο Τύπος έχει την ευθύνη, ειδικά στην Ελλάδα, να πάρει μια πιο αντικειμενική θέση έναντι αυτής της σύγκρουσης»⁴³.

Η δήλωση αυτή ακολούθησε μια εβδομάδα μετά και την παρέμβαση του Εθνικού Ραδιοτηλεοπτικού Συμβουλίου (στο εξής ΕΣΡ), στις 5 Απριλίου. Η αιτία ήταν η ίδια με το λόγο παρέμβασης του Αμερικανού πρέσβη. Η μεροληψία εις βάρος του ΝΑΤΟ, όπως εξηγήθηκε. Το ΕΣΡ καλούσε τον δημοσιογραφικό κόσμο να ανταποκριθεί σε αυτές τις ιδιαίτερες συνθήκες, διατηρώντας ίσες αποστάσεις⁴⁴. Με μια διαμετρικά αντίθετη τοποθέτηση ωστόσο η «Ένωση Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών» (στο εξής ΕΣΗΕΑ) σε συνέδριο που διεξήχθη στην Οχρίδα, τέλη Ιουνίου το 1999, επαινούσε τους Έλληνες και τις Ελληνίδες δημοσιογράφους για τη «σπουδαία υπευθυνότητα» που επέδειξαν στη διάρκεια των 78 ημερών.

Ενώ μαίνονταν ο πόλεμος, η ΕΣΗΕΑ είχε εκφράσει την απόλυτη καταδίκη της, καταγγέλλοντας με τον πιο απερίφραστο τρόπο τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Στις 3 Μαΐου, ανήμερα της Παγκόσμιας Ημέρας Τύπου, εργαζόμενοι στο Τύπο προχώρησαν σε κινητοποίηση έξω από τα γραφεία της ΕΣΗΕΑ, κρατώντας πλακάτ στα οποία αναφέρονταν «οι βόμβες σας είναι αδίστακτες, τα ρεπορτάζ μας όχι»⁴⁵. Στο σχετικό ψήφισμα που εκδόθηκε εκείνη την ημέρα αναφέρονταν επίσης πως «Διακηρύσσουμε ότι αγωνιζόμαστε κατά του ελέγχου της ενημέρωσης και υπέρ της απρόσκοπτης ροής των πληροφοριών». Έτσι, τα μέλη της ΕΣΗΕΑ εκδήλωσαν την ενόχληση τους και για τις παρεμβάσεις στον τρόπο άσκησης των καθηκόντων τους.

Το ζήτημα της κάλυψης των βομβαρδισμών απασχόλησε έντονα εκείνη τη περίοδο και το ελληνικό κοινοβούλιο. Σε συνεδρία που είχε πραγματοποιηθεί στα τέλη του Απριλίου του 1999, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος είχε ξεκαθαρίσει ότι τα εγχώρια μέσα ενημέρωσης

⁴² Raptis, p. 176

⁴³ Μπογιόπουλος, σ. 303

⁴⁴ Kondorouli, p. 7

⁴⁵ «Φωνή διαμαρτυρίας κατά των βομβαρδισμών για την Ημέρα Τύπου», (από ΑΠΕ), *Λαός*, 4/5/1999, σ. 19

λειτουργούν ελεύθερα και χωρίς περιορισμούς⁴⁶. Στην ομιλία του είχε τονίσει μάλιστα πως μοναδικός κριτής των δημοσιογράφων είναι οι πολίτες, τους οποίους και ενημερώνουν. Έτσι απέκρουσε τις κατηγορίες που του επέρριψε μερίδα της αντιπολίτευσης, λόγω των παρεμβάσεων που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Τα ελληνικά ΜΜΕ κάλυπταν τις εξελίξεις στο Κόσσοβο πριν από τον Μάρτιο του 1999. Διατηρώντας ίσες αποστάσεις ανάμεσα στις συγκρούσεις του ΑΣΚ με τις σερβικές δυνάμεις, πηγές πληροφόρησης τους αποτελούσαν οι ειδήσεις που αναμετέδιδαν τα διεθνή πρακτορεία. Ωστόσο, υπήρχαν πολλοί εκδότες εφημερίδων που ανέφεραν ότι η αλβανική μεριά κλιμακώνει την ένταση εσκεμμένα για να εμπλέξει το ΝΑΤΟ⁴⁷. Ο κίνδυνος της «Μεγάλης Αλβανίας» άλλωστε δεν είχε εξαλειφθεί και η ενδεχόμενη ανακατάταξη συνόρων στα Βαλκάνια επηρέαζε και το ελληνικό κράτος. Στη βάση αυτού του σκεπτικού λοιπόν η καχυποψία των ελληνικών μέσων απέναντι στην διαφαινόμενη αντίδραση του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ μεγάλωνε.

Στην Ελλάδα είχε καλλιεργηθεί διάπλατα η πεποίθηση ότι η καταδίωξη των αλβανόφωνων στο Κόσσοβο συνιστά το πρόσχημα της Δύσης. Πως πρόκειται για ένα μύθο που έπλασε η Νατοϊκή συμμαχία, σε μια απόπειρα επιβολής της δικής της πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας. Πολλοί δημοσιογράφοι συμφωνούσαν ότι η προσέγγιση των διεθνών ΜΜΕ ήταν υπερβολική και παραπλανητική⁴⁸, ενώ οι αναφορές τους στον Μιλόσεβιτς εστίαζαν στο ότι εξελέγη δημοκρατικά. Η επισήμανση αυτή αναιρούσε τον όρο «δικτάτορας» που του απέδιδαν τα ξένα μέσα, ωραιοποιώντας ταυτόχρονα την πολιτική που ασκούσε.

Στον αντίποδα όμως, ορισμένοι δημοσιογράφοι επιχείρησαν να προσεγγίσουν το βομβαρδισμό της Σερβίας με ένα εντελώς διαφορετικό σκεπτικό. Οι δημόσιες τοποθετήσεις τους εμφάνιζαν τα στοιχεία εκείνα που διακρίνονταν στις αντίστοιχες τοποθετήσεις πολλών ξένων συναδέλφων τους. Η επιχειρηματολογία τους βασιζόταν στο ότι συντελούνταν γενοκτονία και πως ήταν απαράδεκτο να μην συνταχθούν με αυτούς που θα έβαζαν την τερμάτιζαν⁴⁹. Δηλαδή το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ. Δεν δίσταζαν μάλιστα να στηλιτεύσουν την άποψη των Ελλήνων συναδέλφων τους, κατηγορώντας τους για «φιλοσερβισμό», «επιλεκτική δημοσιογραφία» και «αντιΝατοϊκή μεροληψία».

Από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές των Νατοϊκών βομβαρδισμών στην Ελλάδα υπήρξαν ο Ανδρέας Ανδριανόπουλος και ο Ριχάρδος Σωμερίτης. Ο Ανδριανόπουλος, έχοντας διατελέσει και υπουργός κυβερνήσεων της ΝΔ, διαπνέονταν από βαθιά νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις. Ο Σωμερίτης εργάζονταν εκείνη την περίοδο ως δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Το Βήμα*. Η αρθρογραφία τους υπήρξε εξίσου ερειστική και πολέμια απέναντι στους ντόπιους συναδέλφους τους. Στις 11 Απριλίου για παράδειγμα σε άρθρο του Σωμερίτη αναφέρονταν: «Το μεγάλο λάθος του ΝΑΤΟ δεν ήταν ο βομβαρδισμός, αλλά η καθυστέρηση που υπήρξε μέχρι να ξεκινήσουν...»⁵⁰.

Ο έτερος συνάδελφος τους, ο Γιάννης Πρετεντέρης, αρθρογραφούσε επίσης υπέρ του ΝΑΤΟ. Σε άρθρο του με τίτλο «Έρχεται ο λογαριασμός!» εξηγούσε ότι «ούτε οι

⁴⁶ «Στη Βουλή οι κυβερνητικές εξηγήσεις για ΝΑΤΟ και Γιουγκοσλαβία», (από ΑΠΕ), *Ημερησία*, 28/4/1999, σ. 8

⁴⁷ Raptis, p. 171

⁴⁸ Kondopoulou, p. 6

⁴⁹ Μπογιόπουλος, σ. 297

⁵⁰ Raptis, p. 173

Αμερικανοί θα είναι μαζί μας»⁵¹, αναφερόμενος στις προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος και τις διενέξεις με την Τουρκία στο Αιγαίο. Τόνιζε πως η ικανοποίηση των εθνικών συμφερόντων εξαρτιόνταν από τις αποφάσεις της Συμμαχίας και πως για αυτό ο λαός όφειλε να μην διαμαρτύρεται για τον βομβαρδισμό της Σερβίας. Σε αντίθετη περίπτωση, υποστήριζε ο ίδιος, οι αποφάσεις των ΗΠΑ θα ήταν δυσμενείς για τα ελληνικές θέσεις.

Στη πραγματικότητα αυτού του τύπου οι προειδοποιήσεις διακρίνονταν από μια διάθεση ενοχοποίησης του ελληνικού λαού, αλλά και της συντριπτικής πλειοψηφίας των δημοσιογράφων εξαιτίας των θέσεων που διατύπωναν. Παρόμοια αρνητική άποψη εξέφραζαν και τα διεθνή ειδησεογραφικά μέσα για τη πλειοψηφία των Ελλήνων δημοσιογράφων⁵². Οι κατηγορίες που τους απέδιδαν ήταν οι ίδιες με τις αντίστοιχες του Ανδριανόπουλου, του Σωμερίτη και του Πρετεντέρη. «Μεροληψία», «παραπληροφόρηση» και «προπαγάνδα», ήταν οι λέξεις με τις οποίες επέλεγαν να περιγράψουν τον τρόπο κάλυψης βομβαρδισμού από τα ελληνικά μέσα.

Τα ευρωπαϊκά ΜΜΕ αμφέβαλλαν για το εάν Έλληνες δημοσιογράφοι παρίστανται στο Κόσσοβο, διαπιστώνοντας έτσι ιδίως όμμασι τις δραματικές περιγραφές που αφορούσαν τη σέρβικη καταπίεση. Θεωρούσαν ακόμη ότι οι πληροφορίες των Ελλήνων συναδέλφων τους φιλτράρονταν από τις σερβικές δυνάμεις με αποτέλεσμα να αγνοούν τα όσα υφίστανται οι Αλβανοί. Τις απόψεις αυτές όμως, τις κατέρριψαν με την δράση τους αλλά και τα όσα αφηγήθηκαν αργότερα οι πολεμικοί ανταποκριτές. Οι εργαζόμενοι των ελληνικών μέσων ενημέρωσης δηλαδή που βρέθηκαν στο πεδίο των συγκρούσεων.

Ο Νίκος Βαφειάδης βρισκόταν αδιάλειπτα στο Κόσσοβο από τις 15 Μαρτίου έως τις 20 Ιουνίου, ενώ η πρόσβαση του και στα βομβαρδισμένα από το ΝΑΤΟ σημεία ήταν εύκολη. «Δεν ένιωσα ότι έχω λιγότερη ελευθερία κινήσεων σε σχέση με άλλους πολέμους που έχω καλύψει», είχε δηλώσει⁵³. Ομοίως ένας άλλος ανταποκριτής, ο Γιώργος Φιλιππάκης, είχε εξηγήσει ότι τα τηλεοπτικά συνεργεία μπορούσαν να μεταβούν οπουδήποτε ήθελαν μέσα στο Κόσσοβο, διερευνώντας αυτό που επιθυμούσαν. Αλλά και ο Γιώργος Γρηγοριάδης ανέφερε ότι βρέθηκε στο Κόσσοβο χωρίς να συναντήσει λιγότερα ή περισσότερα εμπόδια κατά την έρευνα του.

Οι παραπάνω μαρτυρίες ομολογούν ότι οι εικασίες των ευρωπαϊκών ΜΜΕ σε σχέση με τους Έλληνες δημοσιογράφους, ήταν ατεκμηρίωτες. Εμπόδια στο ερευνητικό της έργο και στο τρόπο που αναμετέδιδε τις πληροφορίες της από το Κόσσοβο, συνάντησε ωστόσο η Ελένη Καλογεροπούλου. Η ίδια ως εργαζόμενη εκείνη τη χρονιά στο τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΪ, επιτέλεσε το ρόλο της πολεμικής ανταποκρίτριας. Στο 8^ο Πανελλήνιο Δημοσιογραφικό Συνέδριο είχε καταγγείλει ότι της είχε ζητηθεί από τους εργοδότες της να «χαμηλώσει τους τόνους» μετά και από υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης, λόγω της ενόχλησης που εκδηλώθηκε από την πλευρά της αμερικανικής πρεσβείας. «Αυτό δεν είναι λογοκρισία;»⁵⁴, είχε αναρωτηθεί ενώπιον των συναδέλφων της.

Παρόλο αυτά όπως αποδείχτηκε από τα ευρήματα έρευνας που διενεργήθηκε υπό την αιγίδα του ΟΑΣΕ, τα πιο σημαντικά εμπόδια στην επιτέλεση των καθηκόντων τους τα αντιμετώπιζαν οι ντόπιοι δημοσιογράφοι. Οι Σέρβοι και οι Αλβανοί δηλαδή που ζούσαν στο

⁵¹ Μπογιόπουλος, σ. 301

⁵² Kondorouli, p. 2

⁵³ Raptis, p. 174

⁵⁴ Μπογιόπουλος, σ. 303

Κόσσοβο πριν ξεκινήσουν οι αεροπορικές επιδρομές. Αυτοί ήταν που υπέστησαν και απειλές κατά της ζωής τους, στην προσπάθεια να αναδείξουν τις αιτίες αυτού του πολέμου. Θύματα αυτών των απειλών κατά κύριο λόγο υπήρξαν οι δημοσιογράφοι στη Πρίστινα⁵⁵. Σε συνέδριο που οργανώθηκε από τον ΟΑΣΕ το 2001 με θέμα τις ελευθερίες των δημοσιογράφων στη διάρκεια του πολέμου, κάποιος στρατιωτικός σημείωσε ότι οι δημοσιογράφοι όσα λιγότερα γνωρίζουν, τόσο περισσότερο ζουν.

Η περίπτωση της Σερβίδας δημοσιογράφου Νατάσα Κάντιτς, είναι ενδεικτική. Ενώ κατευθύνονταν με το αμάξι της προς το χώρο εργασίας της, πέρασε δίπλα από κτίρια που είχαν καταστραφεί μετά από Νατοϊκό βομβαρδισμό. Προσπαθώντας να πλησιάσει τα ερείπια και τους αυτόπτες μάρτυρες, οι στρατιωτικές δυνάμεις την εμπόδισαν⁵⁶. Μοναδική πηγή πληροφοριών της από αυτό το συμβάν αποτέλεσαν τα δελτία Τύπου που εκδόθηκαν. Φαίνεται επομένως έστω και από αυτό το μεμονωμένο περιστατικό και σε συνάρτηση με τις απόψεις των Ελλήνων ανταποκριτών, ότι οι εκτιμήσεις των ευρωπαϊκών ΜΜΕ για την αδυναμία έγκυρης κάλυψης από Έλληνες δημοσιογράφους δεν ευσταθεί. Αντιθέτως, όπως απέδειξε και η έρευνα του ΟΑΣΕ, οι ντόπιοι δημοσιογράφοι αντιμετώπιζαν προβλήματα στο έργο τους.

Δεν ήταν λίγα όμως και τα περιστατικά λογοκρισίας εις βάρος δημοσιογράφων που εργάζονταν σε ευρωπαϊκά ΜΜΕ. Όσοι απ' αυτούς διέμεναν στο Βελιγράδι ήταν στιγματισμένοι, ενώ και η πρόσβαση τους πολλές φορές σε σημεία που επιθυμούσαν καθίστατο ακατόρθωτη⁵⁷. Με το που γινόταν γνωστή η ιδιότητα τους, αλλά κυρίως ο τόπος προέλευσης τους μέσου για χάρη του οποίου αναμετέδιδαν πληροφορίες, οι κάτοικοι της πόλης συμπεριφέρονταν απέναντι τους επιθετικά. Η αποστροφή των ντόπιων για τους Ευρωπαίους δημοσιογράφους υπήρξε έντονη.

Μια μέρα μάλιστα μετά και την έναρξη των βομβαρδισμών εναντίον του, το σερβικό κράτος είχε προχωρήσει στην απέλαση όλων των δημοσιογράφων που προέρχονταν από κράτη – μέλη του ΝΑΤΟ⁵⁸. Αυτό συνέβη εντελώς αναίτια. Η απόφαση της 25^{ης} Μαρτίου ανακαλέστηκε αλλά αυτό που ακολούθησε ήταν η σύλληψη και εν συνεχεία η οριστική απέλαση συγκεκριμένων δημοσιογράφων. Ως απόληξη αυτού, πολλοί από τους απελαθέντες εγκαταστάθηκαν στους χώρους συγκέντρωσης προσφύγων και συνέχισαν από εκεί την έρευνα τους.

Ήδη από τις πρώτες μέρες της Νατοϊκής εκστρατείας, η «Ένωση Βαλκανικών Πρακτορείων Ειδήσεων» είχε προβεί σε έκκληση στις κυβερνήσεις των χωρών της περιοχής, ζητώντας να διασφαλιστεί η ανεμπόδιστη μετακίνηση δημοσιογράφων. Επρόκειτο για ένα αίτημα το οποίο είχε διατυπωθεί και στην 7^η Γενική Συνέλευση στη Σόφια τον Νοέμβριο του 1998⁵⁹. Σαν να ήταν σε θέση να διαβλέψει το μέλλον και την επερχόμενη αεροπορική επέμβαση, η «Ένωση Βαλκανικών Πρακτορείων Ειδήσεων» είχε προχωρήσει στη παραπάνω τοποθέτηση. Στόχος βέβαια ήταν η αποφυγή περιστατικών όπως αυτού της Νατάσα Κάντιτς. Όμως και η έρευνα του ΟΑΣΕ απέδειξε ότι η εν λόγω έκκληση δεν ελήφθη υπόψιν.

⁵⁵ Palmer, p. 25

⁵⁶ Γρηγόρης Βασιλοκωνσταντάκης, *Η διπλωματία του επειγόντος – Κόσσοβο: ανάμεσα στο μίσος και το φόβο*, Περί Τεχνών, Πάτρα, 2006, σ. 41

⁵⁷ The Independent International Commission on Kosovo, p. 219

⁵⁸ The Independent International Commission on Kosovo, p. 220

⁵⁹ «Έκκληση της Ένωσης Βαλκανικών Πρακτορείων Ειδήσεων για ειρήνη στα Βαλκάνια», *Λαός*, 27/3/1999, σ. 11

Συνοψίζοντας, η καθημερινή κριτική των δημοσιογράφων είναι πέρα από θεμιτή και χρήσιμη. Η κριτική είναι το κίνητρο και η αιτία για την βελτίωση τους στη παροχή καλά διασταυρωμένων ειδήσεων. Αντιθέτως όμως, κατά καιρούς εκμεταλλεύονται το δημόσιο βήμα που διαθέτουν δημοσιογράφοι που επιτελούν το ρόλο των «επίδοξων τιμητών της κοινής γνώμης και των πατρώνων των λαϊκών συμφερόντων»⁶⁰. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι δημόσιες συζητήσεις φυλλοροούν και η ουσία της είδησης επισκιάζεται από τις ατεκμηρίωτες απόψεις που διατυπώνονται.

Κεφάλαιο 2°

Οι εφημερίδες ως ιστορική πηγή: η περίπτωση της Βέροιας

Η έντυπη ενημέρωση πλέον θεωρείται παρωχημένη. Οι εφημερίδες, ιδιαίτερα για τις νεότερες γενιές, συνιστούν προϊόν άνευ αξίας και ουσίας. Στα social media προσφέρεται μια ευρύτατη ποικιλία ειδήσεων, με εύκολη και γρήγορη πρόσβαση. Οι εφημερίδες δεν λειτουργούν όμως αποκλειστικά ως πηγή ενημέρωσης, αλλά και ως πηγή ιστορικής πληροφόρησης. Ο Τύπος γενικά συγκαταλέγεται στις δευτερογενείς πηγές της ιστορίας χωρίς αυτό να τον υποβαθμίζει. Οι πληροφορίες που μπορεί να συλλεχθούν από κάποιον ερευνητή, αξιολογούνται και αξιοποιούνται με σοβαρότητα. Ιδιαίτερη βαρύτητα στη μελέτη των εφημερίδων δίνεται στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν άλλες ιστορικές πηγές προς αξιοποίηση.

Η δυναμική εμπλοκή του Τύπου σε πολιτικές διαμάχες, η ανάδειξη προσώπων ως μεσσίες ή και η επιθυμία να κατακρεουργεί ενίοτε όσους ηγέτες συμπεριφέρονται ως σωτήρες, τον καταγράφει ως αυτόπτη μάρτυρα της εποχής στην οποία λειτουργεί. Ομοίως, η στήριξη απολυταρχικών καθεστώτων ή και στράτευση εναντίον τους, καθώς και η ικανοποίηση κρατικών ή και ιδιωτικών συμφερόντων καθιστά τις εφημερίδες ως ενεργό διαμορφωτή της άποψης που σχηματίζει ένα τμήμα της κοινωνίας. Προφανώς η αδιάβλητη ενημέρωση δεν πρέπει να λογίζεται ως δεδομένη, διότι και η παροχή των νέων ειδήσεων επηρεάζεται από το στοιχείο της υποκειμενικής κρίσης του παρουσιαστή της.

Από τα άρθρα των εφημερίδων παρέχεται μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων μιας χρονικής στιγμής. Περιλαμβάνονται πληροφορίες και για αυτό το λόγο συνιστούν πρωταρχική πηγή πληροφοριών για τον εκάστοτε ερευνητή. Για τη μελέτη μιας ιστορικής περιόδου απαιτείται η συνεξέταση όλων διασωθέντων εφημερίδων και όχι η περιορισμένη μελέτη ορισμένων εξ αυτών. Έτσι διαπιστώνεται εάν υπάρχουν αντίθετες απόψεις στην εξιστόρηση των γεγονότων, εντοπίζονται διχογνωμίες, ακόμη και μεροληπτικές προσεγγίσεις. Με την αξιοποίηση και της υπόλοιπης βιβλιογραφίας και την κριτική ματιά του μελετητή, τα εξαγόμενα συμπεράσματα μπορούν διαφωτίσουν άγνωστες πτυχές του παρελθόντος.

Σε έρευνες που εξετάζονται οι τοπικές συνήθειες και αντιλήψεις γύρω από ένα θέμα, οι εφημερίδες αποτελούν θεμελιώδη πηγή πληροφοριών. Η καταγραφή των γεγονότων συμβάλλει στην διαφώτιση του ιστορικού παρελθόντος και την αποτύπωσή του. Στη Βέροια, η πρώτη εφημερίδα κυκλοφόρησε το έτος 1924 και ήταν ο *Αστήρ Βερροίας* του Ιωάννη Γούναρη. Ακολούθησε, το 1925, ο *Κρόταλος* και η *Βέρροια*. Το έτος 1928 εκδόθηκε ο

⁶⁰ Φ.Α. (ανώνυμος αρθρογράφος) «Παγκόσμια Ημέρα Ελευθερίας του Τύπου», *Μακεδονική*, 5/5/1999, σ. 2

Ελεύθερος Λόγος, ενώ το 1929 *Ο Ψύλλος* και *Η Φωνή της Βέροιας*⁶¹. Αυτές ήταν οι πρώτες εφημερίδες της πόλης, ενώ σημαντικοί ερευνητές του τοπικού Τύπου υπήρξαν ο Νίκος Αδαλόγλου και ο Χρήστος Σκούπρας.

Από τη δεκαετία του 1920 εκδόθηκαν δεκάδες εφημερίδες στη πόλη της Βέροιας, φιλοτεχνώντας η καθεμιά το δικό της ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα. Κοινό γνώρισμα όλων φάνηκε να είναι η απεικόνιση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της πόλης. Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο και το 1999, οι τοπικές εφημερίδες απεικόνισαν το θυμικό του λαού της Βέροιας στην διάρκεια των Νατοϊκών βομβαρδισμών. Οι πολλαπλές ειδήσεις που ανέκυψαν τότε κατανοούνται μέσα από την ανάγνωση των εφημερίδων εκείνης της περιόδου. Έτσι αποδεικνύεται η διαχρονική τους σημασία ως ιστορική πηγή.

Η παρουσίαση των τοπικών εφημερίδων

Η πρώτη διάκριση που εντοπίζεται στη κυκλοφορία των εφημερίδων εκείνης της εποχής στη Βέροια, έγκειται στη συχνότητα έκδοσης τους. Οι εφημερίες που εκδίδονταν σε καθημερινή βάση ήταν τρεις, ο *Λαός*, η *Ημερησία* και η *Μακεδονική*. Σε εβδομαδιαία βάση κυκλοφορούσαν η *Βέροια*, το *Ελεύθερο Βήμα*, το *Κεντρί*, και η *Πληροφόρηση*. Τέλος, την περίοδο εκείνη κυκλοφορούσε στη πρωτεύουσα της Ημαθίας και η δεκαπενθήμερης έκδοσης εφημερίδα *Οι καιροί*. Οι οχτώ αυτές τοπικές εφημερίδες ασχολήθηκαν με την ανάλυση της κρίσης του Κοσσόβου. Άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο.

Ο *Λαός* κυκλοφόρησε πρώτη φορά το 1965, με εκδότη τον Ζήση Πατσίκα. Με σημείο αναφοράς τα τοπικά νέα, η καθημερινή της κυκλοφορία στη διάρκεια των Νατοϊκών βομβαρδισμών την ανέδειξε ως μια από τις πιο σημαντικές πηγές πληροφόρησης για τους κατοίκους της πόλης. Η εφημερίδα αναλώνεται εκτεταμένα το διάστημα εκείνο στα εν εξελίξει γεγονότα της Σερβίας και του Κοσσόβου, χωρίς όμως να αδιαφορεί για τοπικά κοινωνικά, πολιτιστικά και αθλητικά δρώμενα. Με έντονα χιουμοριστικό προφίλ, η δεύτερη και η τελευταία σελίδα αφιερώνονται στο σχολιασμό της επικαιρότητας από τον αρθρογράφο Κώστα Παναγιωτίδη. Στις στήλες «Περί ορέξεως...» και «Φωνή Λαού» στις αντίστοιχες σελίδες, σχολιάζει καυστικά τη πολιτική του προέδρου Κλίντον.

Αρθρογράφοι του *Λαού* την εποχή εκείνη ήταν επίσης και η Χαρούλα Ουσοτζόγλου – Γεωργιάδη, η οποία διατέλεσε Δήμαρχος της Βέροιας με τη στήριξη του ΠΑΣΟΚ από το 2006 έως το 2014, αλλά και ο Γρηγόρης Κυριακίδης. Η κυριότερη πηγή πληροφόρησης της εφημερίδας κατά την κάλυψη των βομβαρδισμών ήταν το Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων (στο εξής ΑΠΕ). Από αυτό αντλούνταν οι ειδήσεις που αφορούσαν τα διεθνή νέα, αλλά και σε μεγάλο ποσοστό τα νέα που αφορούσαν εθνικής φύσεως ζητήματα. Επρόκειτο συνεπώς για μια εφημερίδα με τυπική διάρθρωση, της οποίας η καθημερινή κυκλοφορία της επέτρεπε να ασχολείται με μια ευρεία θεματολογία.

Σε παρόμοιο μήκος κύματος κινούταν και η άλλη καθημερινή εφημερίδα της πόλης, η *Ημερησία*. Εκδόθηκε το έτος 1984 από τον Κωνσταντίνο Μπούθα. Τα τοπικά και τα εθνικά θέματα αναλύονταν με τον ίδιο ζήλο. Τα οικονομικά νέα επίσης κατείχαν μια ιδιαίτερη θέση

⁶¹ Χρήστος Σκούπρας, «Οι εφημερίδες της Βέροιας από την απελευθέρωση μέχρι το 1967», *Πολιτιστικά Δρώμενα*, Νο. 37, Μαρ.-Απρ. 2005, σ. 7

στα μισά της φυλλάδας, ενώ αμέσως μετά ακολουθούσαν πάντα αγγελίες για εργασία και ενοικιαστήρια κατοικιών. Στη σελίδα είκοσι, η οποία ήταν και η τελευταία, «φιλοξενούνταν» πάντοτε τα διεθνή νέα.

Όπως συνέβαινε και με τον *Λαό*, έτσι και η *Ημερησία* αντλούσε πολλές ειδήσεις από το ΑΠΕ, ενώ στην αρθρογραφία συμμετείχαν ουκ ολίγοι. Σταθερή αρθρογράφος των ήταν η Αγγλαΐα Μπούθα, αναδεικνύοντας όμως και ζητήματα που δεν συσχετιζόνταν με τη δράση του ΝΑΤΟ. Η εφημερίδα πρόσφερε «πλούσια» ενημέρωση εξαιτίας της καθημερινής της κυκλοφορίας, παραμένοντας μέχρι το τέλος ιδιαίτερα επικριτική στην αεροπορική επιδρομή.

Όσον αφορά την τρίτη εφημερίδα καθημερινής κυκλοφορίας, εκδόθηκε το 1996 από τον Κώστα Ασλάνογλου. Η *Μακεδονική* έδινε ιδιαίτερο βάρος στην οικονομική ανάλυση της επικαιρότητας, χωρίς αυτό όμως να αποτελεί αιτία για την περιστολή ειδήσεων με κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο. Αρθρογράφοι της το 1999 ήταν Χρήστος Μπλατσιώτης, η Στέλλα Νοβάκη, καθώς και ο εκδότης της. Στην εφημερίδα ξεχώριζε η στήλη «Τα Θαρραλέα», στην οποία αναγράφονταν ανώνυμα σχόλια με ειρωνικό ύφος. Η συγκεκριμένη στήλη από τις 24 Μαρτίου έως και τις 10 Ιουνίου επικεντρωνόταν στη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στα Βαλκάνια από την εμπλοκή του ΝΑΤΟ.

Στη *Βέροια*, μια εκ των τεσσάρων εβδομαδιαίων εφημερίδων, ξεχώριζε το καθιερωμένο σχόλιο του Γιάννη Τροχόπουλου στο πρωτοσέλιδο της, ενώ τα άρθρα που εμπόταν στην ανάλυση της επικαιρότητας συντάσσονταν από τον Γιάννη Καρατσιώλη και τον Γιώργο Χιονίδη. Την προβολή των τοπικών νέων ακολουθούσε η αντίστοιχη των εθνικών και έπειτα των διεθνών. Επίσης αναφέρονταν και αθλητικές ειδήσεις, όμως τη τελευταία σελίδα καταλαμβάναν σύντομα σχόλια για τις τοπικές εξελίξεις. Η *Βέροια* αντλούσε πληροφορίες από πολλά πανελλαδικά μέσα και κυκλοφόρησε πρώτη φορά στα 1972 από τον Γιώργο Γαλανομάτη.

Η μοναδική εφημερίδα που κυκλοφορούσε ανά δυο εβδομάδες εκδόθηκε από τον Δημήτρη Καρασάββα το 1993. Οι *Καιροί* ήταν μια «αστική», όπως αναγράφονταν μόνιμα στο πρωτοσέλιδο της, εφημερίδα με ειδήσεις που αφορούσαν όλο το φάσμα της επικαιρότητας και σε όλα τα επίπεδα. Τοπικά, εθνικά και διεθνή νέα δεν διακρίνονταν από κάποια ιδιαίτερη ταξινόμηση. Στο πρωτοσέλιδο πάντα καταγράφονταν κάποιο σύντομο άρθρο του εκδότη της. Με αυτό ο Δημήτρης Καρασάββας απευθύνονταν στους δημότες της Βέροιας με τη προσφώνηση: «Προς Βερροϊείς», σχολιάζοντας ήσσονος σημασίας θέματα. Χωρίς να αναφέρονται ονόματα αρθρογράφων, οι «Καιροί» αντλούσαν τις περισσότερες πληροφορίες τους από μέσα εθνικής εμβέλειας.

Όσον αφορά δημοσιογραφικά τους επιτελεία, αυτά δεν γνωστοποιούνται. Ονόματα δημοσιογράφων αναφέρονται ελάχιστα. Ως «καθρέπτης» της κοινωνίας ο Τύπος διατράνωσε την αντίθεση του, στηλιτεύοντας τις επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ εναντίον της όμορης βαλκανικής χώρας. Ήδη από τις πρώτες ημέρες των βομβαρδισμών αποτυπώθηκε με ευκρίνεια η θέση που θα διατηρούσαν οι εφημερίδες της πόλης. Η καταδίκη υπήρξε ηχηρή, ενώ ο μεγαλύτερος όγκος των ειδήσεων πήγαινε από την αντίστοιχη ενημέρωση που παρείχαν τα πανελλαδικά μέσα. Αυτό ούτως ή άλλως ήρθε ως επακόλουθο και της πρόσβασης των τελευταίων σε περισσότερες πηγές πληροφόρησης, αλλά συνέβαινε και πριν τη κρίση του Κοσόβου στη κάλυψη άλλων πολέμων.

Οι πρώτες αντιδράσεις

Οι εφημερίδες που κυκλοφόρησαν στη Βέροια στις 24 Μαρτίου αναφέρονταν στον φημολογούμενο βομβαρδισμό της Σερβίας. Θεωρούσαν πως ήταν θέμα ωρών η έναρξη τους, εστιάζοντας ταυτόχρονα στις συνομιλίες που είχαν προηγηθεί ανάμεσα στον Αμερικανό αξιωματούχο Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ και τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Πάρα την πρόσκαιρη κατάπαυση πυρός που είχε επιτευχθεί τον Οκτώβριο του 1998, οι συγκρούσεις που ξέσπασαν τον Φεβρουάριο του επόμενου έτους οδήγησαν σε ένα νέο γύρο συνομιλιών στη γαλλική πόλη Ραμπουϊγιέ. Όμως στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, δεν σημειώθηκε κάποια πρόοδος.

Οι προσπάθειες σύγκλισης εκεί βασίστηκαν στο προσχέδιο συμφωνίας που παρουσιάστηκε από τον Αμερικανό πρέσβη της ΠΓΔΜ, τον Κρις Χιλ. Μεταξύ άλλων προβλέπονταν η παρουσία Νατοϊκής δύναμης 28.000 ανδρών στο Κόσσοβο, με το δικαίωμα να κυκλοφορούν ελεύθερα σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία⁶². Δηλαδή και εντός της Σερβίας. Αυτό για τον Μιλόσεβιτς σήμαινε το τέλος της δικής του διακυβέρνησης, ή ακόμη χειρότερα και τη σύλληψη του. Η αποτυχία σύναψης ειρήνης στο Ραμπουϊγιέ οδήγησε σε μια ύστατη προσπάθεια στο Παρίσι από τις 15 έως τις 19 Μαρτίου. Όμως και εκεί η σερβική πλευρά απέρριψε εκ νέου το αμερικανικό σχέδιο.

Για τα ελληνικά ΜΜΕ οι αποτυχημένες διπλωματικές προσπάθειες αποδόθηκαν στη σκόπιμη απόπειρα όξυνσης της κρίσης του Κοσόβου⁶³. Την ίδια εξήγηση έδωσε και ο Τύπος στη Βέροια. Η εκπλήρωση της αμερικανικής βούλησης για διεύρυνση της γεωπολιτικής της δύναμης, απαιτούσε την ευθεία σύγκρουση με την Σερβία και τον πρόεδρο της. Αυτός ήταν το τελευταίο τροχοπέδη στην διάπλαση της μετά-σοσιαλιστικής πραγματικότητας στην Ευρώπη. Έτσι και η εμμονή για την μη άρση του όρου, που κατά τον Μιλόσεβιτς σηματοδοτούσε το πολιτικό του τέλος, ερμηνεύτηκε από το σύνολο της ελληνικής δημοσιογραφίας ως ένα τέχνασμα που θα επιτάχυνε τις διαδικασίες.

Στις 24 Μαρτίου, 21:00 μ.μ. ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ Χαβιέρ Σολάνα, ανακοίνωνε επίσημα την εκκίνηση της αεροπορικής εκστρατείας. Δέκα λεπτά αργότερα Έλληνες δημοσιογράφοι μετέδιδαν την είδηση από την Πρίστινα, πληροφορώντας μάλιστα τα ελληνικά μέσα ότι εν μέσω γενικής συσκότισης είδαν λάμπεις βόρεια και δυτικά της πόλης⁶⁴. Το επόμενο πρωί στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων της Βέροιας κυριαρχεί η απόφαση για τον βομβαρδισμό της Σερβίας. Ανήμερα της εθνικής εορτής για την ελληνική επανάσταση, η είδηση που απασχολεί τον Τύπο είναι η εκκίνηση ενός ακόμη πολέμου στα Βαλκάνια.

Τίτλοι ευρηματικοί μεταδίδουν τη νέα είδηση. Ο *Λαός* για αναφέρει στο πρωτοσέλιδο του: «ΧΑΣΑΠΟ-ΣΕΡΒΙΚΟ του ΝΑΤΟ στο Κόσσοβο». Ομοίως, στη *Μακεδονική* αναγράφεται με μεγάλα άσπρα γράμματα σε μαύρο φόντο: «Άρχισε η σφαγή στο Κόσσοβο, ΓΙΑΤΙ;». Με ύφος και περιεχόμενο αντίστοιχο στα πρωτοσέλιδα των υπόλοιπων εφημερίδων προμηνύεται η στάση που θα επιδείξει ο τοπικός Τύπος. Από τις 25 Μαρτίου κιόλας η συντριπτική πλειοψηφία των ΜΜΕ στην Ελλάδα διατράνωσε την αντίθεση της στη Νατοϊκή

⁶² Χρησιδης (2017), σ. 34

⁶³ Kondorouli, p. 6

⁶⁴ «Ο Κλίντον χτύπησε στο όνομα της ειρήνης», *Ημερησία*, 25/3/1999, πρωτοσέλιδο

επιχείρηση⁶⁵. Το ίδιο ακριβώς παρατηρήθηκε και στη περίπτωση των εφημερίδων της Βέροιας. Χωρίς αμφιταλαντεύσεις η καταδίκη που εκδηλώθηκε, ήταν άμεση και αμετάκλητη.

Οι αρθρογράφοι προσαρμόστηκαν πολύ γρήγορα σε αυτή τη νέα συνθήκη. Οι περισσότερες κατηγορίες που εκτοξεύονταν από τις τοπικές εφημερίδες επικεντρωνόταν στις ΗΠΑ, απαιτώντας την παύση των βομβαρδισμών. Τα άρθρα των πρώτων ημερών στόχευαν στο να εγκλωπωθεί από την τοπική κοινωνία η άποψη πως η δράση των Αμερικάνων στη Σερβία, ταυτίζονταν με την αντίστοιχη των Γερμανών στη διάρκεια της κατοχής στην Ελλάδα. Η προσπάθεια να πληγεί το κύρος της χώρας με τη μεγαλύτερη στρατιωτική ισχύ, συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση και τους επόμενους μήνες.

Επικαλούμενη το σύνθημα «ΕΟΚ και NATO το ίδιο συνδικάτο» η Χαρούλα Ουσοτζόγλου – Γεωργιάδου, αναρωτιόταν σε άρθρο της πως μπορεί να συνεργάζεται το ελληνικό κράτος με το NATO υπό την ηγεσία του «πολεμόχαρου»⁶⁶ προέδρου Κλίντον; Τα αλλεπάλληλα ρητορικά ερωτήματα που διατύπωνε περιστρέφονταν γύρω από το εάν και κατά πόσο ο βομβαρδισμός των Σέρβων συνάδει με τις δυτικοευρωπαϊκές αξίες και τον ανθρώπινο πολιτισμό. Με έκδηλο τον αποτροπιασμό της, στο πρώτο της άρθρο επισημαίνονταν ότι η επιλογή ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ και το NATO ήταν μονόδρομος. Όμως οι Νατοϊκές αποφάσεις έθεταν την επιλογή αυτή εν αμφιβόλω.

Με τις λέξεις «οργή», «θλίψη» και «απογοήτευση» εξωτερίκευσε τα αισθήματα του ο Κώστας Ασλάνογλου σε άρθρο του στη *Μακεδονική*⁶⁷, αποκαλώντας τους Αμερικανούς ως «σύγχρονους βάρβαρους». Με σαφείς αναφορές στην καταστρατήγηση του Διεθνούς Δικαίου, εστίαζε στην επιθυμία των ΗΠΑ να αντικαταστήσουν τον ΟΗΕ στο παγκόσμιο πολιτικό περιβάλλον. Να αναλάβουν δηλαδή το νέο ηγετικό ρόλο που αξίωνανε μετά και την διάλυση της ΕΣΣΔ. Ο ίδιος μάλιστα ως εκδότης της συγκεκριμένης εφημερίδας, με τη δημοσίευση αυτού του άρθρου λάμβανε ξεκάθαρη θέση ενόψει των εξελίξεων που έπονταν.

Λίγες ημέρες αργότερα ο Κώστας Ασλάνογλου επανέρχονταν με νέο άρθρο, καταλογίζοντας ευθύνες για την επικρατούσα κατάσταση και στον Μιλόσεβιτς. Αναλύοντας την εθνικιστική πολιτική που έντεχνα ακολούθησε όλα τα προηγούμενα χρόνια, εξηγούσε ότι «δεν είναι άμοιρος ευθυνών»⁶⁸, αλλά παρόλα τα λάθη του η επιλογή του βομβαρδισμού από της Σερβίας είναι απαράδεκτη. Η συμπαράσταση που οφείλει να επιδείξει η κοινωνία της Βέροιας, αλλά και συνολικά ο ελληνισμός, κρίνονταν αναγκαία. Κατά τον ίδιο, η απέχθεια απέναντι σε κάθε μορφής ιμπεριαλισμό έπρεπε να θεωρείται δεδομένη και να τεκμαίρεται εμπράκτως.

Η τοπική κοινωνία αντέδρασε αρχικά μέσα από αυθόρμητες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και ψηφίσματα καταδίκης. Εκπρόσωποι κομμάτων, τοπικοί φορείς, συνδικάτα και λοιπές συλλογικότητες ξεκίνησαν να αποστέλλουν στις εφημερίδες της πόλης ανακοινώσεις, κατακεραυνώνοντας την πολιτική του NATO και ζητώντας την ανάκληση της απόφαση της 24^{ης} Μαρτίου. Την ίδια στιγμή είχε, όπως ενημέρωναν δημοσιεύματα, είχε δρομολογηθεί με απόφαση του Δήμου Βέροιας η διεξαγωγή πάνδημου συλλαλητηρίου. Με αυτό τον τρόπο προσδοκούσε το Δημοτικό Συμβούλιο να αποτυπωθεί η σύμπλευση όλων των δημοτών απέναντι στην αεροπορική εκστρατεία.

⁶⁵ Kondopoulou, p. 8

⁶⁶ «Φονιάδες των λαών Αμερικάνοι», *Λαός*, 27/3/1999, σ. 2

⁶⁷ «Έρχονται οι νέοι βάρβαροι», *Μακεδονική*, 25/3/1999, σ. 3

⁶⁸ «Πρέπει να γνωρίζουμε», *Μακεδονική*, 2/4/1999, σ. 3

Τα ψηφίσματα που κατήγγειλαν το ΝΑΤΟ προέρχονταν από τις κομματικές οργανώσεις της πόλης, τον εμπορικό σύλλογο της πόλης, την Ιερά Μητρόπολη Βέροιας, το εργατικό σωματείο της πόλης αλλά και από πολλούς άλλους τοπικούς φορείς. Σε αντίστοιχες πρωτοβουλίες προχώρησαν και Δημοτικά Συμβούλια από χωριά της Ημαθίας, όπως τη Μελίκη και την Αγκαθιά⁶⁹, αποστέλλοντας τα δικά τους ψηφίσματα καταδίκης στις βεροιώτικες εφημερίδες. Οι εφημερίδες ακόμη και τις πρώτες εβδομάδες του Απριλίου εξακολουθούσαν να δημοσιεύουν τα όσα καταδικαστέα ψηφίσματα λαμβάναν, τοποθετώντας στις πρώτες σελίδες.

Ως κοινή συνισταμένη των περισσότερων ανακοινώσεων που εξέφραζαν την καταδίκη τους απέναντι στους βομβαρδισμούς, υπήρξε η νομιμοποιητική βάση στην οποία βασιζόνταν η απόφαση του ΝΑΤΟ. Ο παραγκωνισμός του Συμβουλίου Ασφαλείας (στο εξής ΣΑ) και η συνολική υποβάθμιση των οργάνων του ΟΗΕ ήταν ένας κακός οιωνός εν αναμονή και της έλευσης του 21^{ου} αιώνα. Σε πολλές περιπτώσεις οι ΗΠΑ αποκαλούνταν ειρωνικά ως «χωροφύλακας»⁷⁰ του πλανήτη, με στόχο τη συμμόρφωση όσων δεν αποδέχονταν τις δικές τις αποφάσεις. Τα «άτακτα παιδιά των Βαλκανίων» έπρεπε συνεπώς να λάβουν τη σχετική «συμμόρφωση».

Η απόφαση του ΝΑΤΟ να προβεί στο βομβαρδισμό της Σερβίας συνιστούσε πράγματι μια πράξη αμφιβόλου νομιμότητας. Το ΣΑ μπορεί να είχε χαρακτηρίσει τις συνθήκες που επικρατούσαν στο Κόσσοβο ως «απειλή για την ειρήνη και την ασφάλεια στα Βαλκάνια»⁷¹, όμως δεν επικύρωσε ποτέ την χρήση βίας εναντίον της Γιουγκοσλαβίας. Για το λόγο αυτό και πολλές ανακοινώσεις που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες της Βέροιας στόχευαν στην ανάδειξη και του νομικού ανορθολογισμού που σημάδευε την Νατοϊκή δράση. Η συζήτηση τις πρώτες ημέρες λοιπόν στο τοπικό Τύπο και την κοινωνία επικεντρωνόταν σε μια παράνομη επιχείρηση, της οποίας ηγείτο ο πρόεδρος των ΗΠΑ.

Σε σχέση με τον βομβαρδισμό της Σερβίας μάλιστα, έκθεση που διέρρευσε από το νορβηγικό υπουργείο Άμυνας και Εξωτερικών, καθιστούσε σαφές ότι τα περισσότερα κράτη – μέλη δεν είχαν ισόποση συμμετοχή στη διαδικασία λήψης της απόφασης⁷². Η οριστική απόφαση για την έναρξη της επιχείρησης καθώς και η επιλογή των σημείων που θα βομβάρδιζαν οι αεροπόροι του ΝΑΤΟ, θα λαμβάνονταν από την επιτροπή εξωτερικών υποθέσεων του βρετανικού κοινοβουλίου. Η οργάνωση της Νατοϊκής εκστρατείας συνιστούσε επομένως μια διαδικασία, στην οποία πρωτοστάτησαν εκτός από τις ΗΠΑ και τον Μπιλ Κλίντον η Μεγάλη Βρετανία υπό τον Τόνι Μπλερ.

Στον απόηχο των όσων διαδραματίζονταν τη πρώτη εβδομάδα στη Σερβία, ο τοπικός Τύπος έγειρε και ένα άλλο εύλογο ερώτημα. Η ανησυχία μη τυχόν γενικευτεί ο πόλεμος, συμπαρασύροντας έτσι και την Ελλάδα, γεννούσε την απορία για το εάν υπάρχουν υπόγεια καταφύγια στο νομό⁷³. Εάν δηλαδή υπάρχουν οι αναγκαίες δομές προστασίας, στις οποίες ο πληθυσμός θα έχει τη δυνατότητα να σπεύσει σε περίπτωση βομβαρδισμών. Συν αυτώ, άρχισαν να διερωτώνται και το κατά πόσο λειτουργούν οι προειδοποιητικές σειρήνες που ηχούν σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Οι τοπικές εφημερίδες δεν απέφευγαν να επισημαίνουν τη δυνητική επέκταση του πολέμου.

⁶⁹ «Ψηφίσματα και ανακοινώσεις», *Λαός*, 30/3/1999, σ. 12

⁷⁰ ανακοίνωση ΑΚΟΑ, *Ημερησία*, 27/3/1999, σ. 20

⁷¹ Χρηστίδης, (2008), σ. 119

⁷² Højjer - Nohrstedt - Ottosen, p. 8

⁷³ «Υπάρχουν καταφύγια στη Βέροια και στις άλλες πόλεις της Ημαθίας;», *Λαός*, 28/3/1999, σ. 3

Μέσα σε αυτή την έντονα φορτισμένη συγκυρία τα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν στο λαό της Βέροιας με το ξεκίνημα της αεροπορικής επέμβασης αποτυπώθηκαν στις εφημερίδες της πόλης. Η καταδίκη του ΝΑΤΟ από οργανωμένους φορείς και σωματεία θεμελιώθηκε πάνω στην παραβίαση της διεθνούς νομιμότητας και την συνολική καταπάτηση του Δικαίου, ως έννοια. Η ενασχόληση με το βομβαρδισμό της Σερβίας ήταν καθημερινή και ο τοπικός του αντίκτυπος εμφανής, όπως φάνηκε και στα δημοσιεύματα που ακολούθησαν τους επόμενους μήνες.

Η απόρριψη της Νατοϊκής απόφασης και οι πράξεις αλληλεγγύης προς το σερβικό λαό

Η ρητή καταδίκη των βομβαρδισμών εκδηλώθηκε μέσα από πολλές και διαφορετικές δράσεις που αναπτύχθηκαν. Οι κινητοποιήσεις και τα μαζικά συλλαλητήρια αποτέλεσαν τη πιο διαδεδομένη μορφή διαμαρτυρίας, ενώ και οι τέχνες ήταν ένα εργαλείο μέσα από το οποίο εκδηλώθηκε η αποστροφή της τοπικής κοινωνίας απέναντι στην απόφαση του ΝΑΤΟ. Η ανταπόκριση που υπήρχε σε όλα τα καλέσματα και τις δράσεις που διοργανώνονταν στη πόλη, επιβεβαίωνε τον ειλικρινή πόθο των κατοίκων της για το τερματισμό της αεροπορικής επέμβασης. Η κάλυψη όλων αυτών γεγονότων από το Τύπο υπήρξε αδιάλειπτη⁷⁴.

Η κοινωνία κλήθηκε να διοχετεύσει την αθρόα αγανάκτηση της για πρώτη φορά οργανωμένα στο συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε στις 31 Μαρτίου στην πλατεία του Αγ. Αντωνίου υπό την αιγίδα του Δήμου Βέροιας. Το πρωτοσέλιδο της *Ημερησίας* την επομένη έφερε τον χαρακτηριστικό τίτλο: «Η Βέροια βροντοφώναξε ΌΧΙ στην επίθεση του ΝΑΤΟ». Σε παρόμοια κατεύθυνση στη *Μακεδονική* αναγράφονταν: «Έξω το ΝΑΤΟ από τα Βαλκάνια». Η κεντρική ομιλία πραγματοποιήθηκε από τον Δήμαρχο της πόλης, τον Δημήτρη Χασιώτη, ενώ ορισμένες εφημερίδες προχώρησαν και στην δημοσίευση της.

Το κυριότερο στοιχείο που προκύπτει από την ανάγνωση της ομιλίας είναι ο ενωτικός και υπερκομματικός χαρακτήρας που επιδίωξε να της προσδώσει. Η αποστολή ενός μηνύματος ομοψυχίας, ενότητας και ταυτόχρονα αλληλεγγύης στο σερβικό λαό ήταν οι βασικές προτεραιότητες του Δημάρχου. Στην προσφώνηση του άλλωστε απευθύνθηκε στους δημότες ως «Λαέ των Βεροιέων»⁷⁵, προσπαθώντας να απαλείψει τα διαφορετικά τους ιδεολογικά, κοινωνικά ή άλλου είδους γνωρίσματα. Με αυτό το αρχαιοπρεπές ξεκίνημα και τονίζοντας την κοινή τους καταγωγή, θέλησε να υπογραμμίσει ότι κοινός στόχος όλων παρέμενε η λήξη της Νατοϊκής επιχείρησης.

Με πασιφιστική διάθεση αλλά και έντονα πολιτικό περιεχόμενο στο λόγο του ο Δήμαρχος αναλώθηκε στην περιγραφή των γεγονότων, καταδικάζοντας τον «ιμπεριαλισμό που στη σημερινή εποχή εκφράζεται πλέον από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ»⁷⁶. Στη διάρκεια της ομιλίας του, ενδεχομένως και σκόπιμα, επέλεξε να μην προχωρήσει σε ανάλυση των αιτιών που ώθησαν το ΝΑΤΟ σε αυτή την απόφαση. Ενδεχομένως αυτό συνέβη, διότι γνώριζε πως μπορεί μια μερίδα του ακροατηρίου του να δυσανασχετούσε με την προσωπική του ερμηνεία. Εκ των προτέρων είχε αποφασιστεί άλλωστε να είναι ο μοναδικός ομιλητής, προκειμένου ως ενωτικό σύμβολο να εμπνεύσει ομόνοια στους δημότες της Βέροιας.

⁷⁴ Kondopoulou, p. 6

⁷⁵ απόσπασμα την ομιλία του Δημάρχου, *Βέροια*, 1/4/1999, πρωτοσέλιδο

⁷⁶ απόσπασμα την ομιλία του Δημάρχου, *Βέροια*, 1/4/1999, σ. 3

Οι περιγραφές των εφημερίδων μια ημέρα μετά τη διεξαγωγή του συλλαλητηρίου αναφέρονταν στην μαζικότητα που υπήρχε. Για να καταστεί μάλιστα εφικτή η παρουσία όσων περισσότερων δημοτών ήταν εφικτό, με απόφαση του Νομάρχη σχολεία και δημόσιες υπηρεσίες την ώρα του συλλαλητηρίου διέκοψαν τη λειτουργία τους⁷⁷. Επίσης, με απόφαση του Μητροπολίτη οι καμπάνες των εκκλησιών χτυπούσαν σε ένδειξη συμπαράστασης προς τον ομόδοξο λαό της Σερβίας. Το «πλούσιο» φωτογραφικό υλικό που συνόδευε τα ρεπορτάζ του Τύπου, επιβεβαίωνε την αναφορά τους στη μεγαλειώδη συγκέντρωση στην πλατεία του Αγ. Αντωνίου.

Ένα ιδιαίτερο στιγμιότυπο ήταν η φωτογραφική λήψη του Μητροπολίτη και της πολιτικής Αρχής της πόλης μπροστά από το κεντρικό πανό που έγραφε: «ΕΟΚ και NATO το ίδιο συνδικάτο»⁷⁸. Η συγκεκριμένη φωτογραφία κυκλοφόρησε ανήμερα πρωταπριλιάς στις εφημερίδες και ασφαλώς δεν πέρασε απαρατήρητη. Σχολιάστηκε καυστικά από τον τοπικό Τύπο. Για παράδειγμα στο *Λαό* γράφτηκε σκωπτικά ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία θα μπορούσε να αποτελεί και προϊόν επεξεργασίας ή να πρόκειται απλά για πρωταπριλιάτικο αστείο.

Τη πρακτική της Βέροιας μιμήθηκε και ο Δήμος Νάουσας, διοργανώνοντας μια αντίστοιχη εκδήλωση την ίδια μέρα. Όπως αναφέρει όμως ο αρθρογράφος του *Κώστας Παναγιωτίδης*, η πρωτοβουλία του Δημάρχου στην Νάουσα δεν καρποφόρησε λόγω της ελάχιστης προσέλευσης⁷⁹. Δυο ημέρες αργότερα όμως στο πλαίσιο λαμπαδηφορίας υπέρ της ειρήνης στα Βαλκάνια που διοργανώθηκε από ομάδα πολιτών με συμμετοχή αθλητών, ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη. Υπήρξε αξιόλογη συμμετοχή και επαινέθηκε και από τις εφημερίδες της Βέροιας.

Το επόμενο διάστημα ακολουθήσαν και άλλες κινητοποιήσεις, χωρίς ωστόσο να διακρίνονται από το παλμό και την ένταση του πάνδημου συλλαλητηρίου στις 31 Μαρτίου. Οι πολλαπλές δράσεις συνεχίστηκαν. Οι τέχνες ήταν αρωγός σε αυτό το σκοπό και η αξιοποίηση τους απέβλεπε στην ευαισθητοποίηση της κοινωνίας. Σε αυτή προσπάθεια κόμματα προερχόμενα από το χώρο της Αριστεράς επιδίωκαν με τις καλλιτεχνικές τους πρωτοβουλίες να κινητοποιήσουν μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού.

Η ΚΝΕ για παράδειγμα διοργάνωσε στις 16 Απριλίου αντιπολεμική συναυλία σε κεντρικό σημείο της πόλης. Τα γεγονότα αυτά καλύπτονταν από τις εφημερίδες ως πολιτιστικά δρώμενα, αναδεικνύοντας βέβαια και το πολιτικό περιεχόμενο που επιθυμούσαν να προβάλλουν οι διοργανωτές τους. Εν προκειμένω, στη δημοσίευση της σχετικής ανακοίνωσης στο «*Λαό*» η ΚΝΕ ανέφερε: «Σήμερα που οι φονιάδες του NATO συνεχίζουν με εντονότερο τρόπο να βομβαρδίζουν και κατοικημένες περιοχές και αμάχους αθώους κανείς δεν έχει το δικαίωμα να σιωπά»⁸⁰. Κατά την προβολή της είδησης λοιπόν δεν διαχωρίζονταν η πολιτική διάσταση του δρώμενου από το καλλιτεχνικό κομμάτι.

Με παρόμοια τακτική η ΕΛΜΕ Ημαθίας και μαθητικά συμβούλια της Βέροιας διοργάνωσαν στις 7 Μαΐου αντιπολεμική διαμαρτυρία μετά μουσικής. Συγκροτήματα αποτελούμενα από μαθητές ψυχαγώγησαν τους παρευρισκόμενους, απαιτώντας την επίτευξη ειρήνης⁸¹. Ακόμη μια τέτοια πρωτοβουλία στην οποία πρωταγωνιστούσαν μαθητές

⁷⁷ από ρεπορτάζ, *Μακεδονική*, 1/4/1999, σ. 5

⁷⁸ «Πως αλλάζουν οι καιροί!», *Λαός*, 1/4/1999, σ.2

⁷⁹ «Φωνή Λαού», *Λαός*, 2/4/1999, σ. 16

⁸⁰ «αντιπολεμική συναυλία της ΚΝΕ Ν. Ημαθίας», *Λαός*, 16/4/1999, σ. 4

⁸¹ «αντιπολεμικό πανεκπαιδευτικό συλλαλητήριο χθες στην Ελιά», *Ημερησία*, 8/5/1999, σ. 3

πάρθηκε στο πλαίσιο της καθιερωμένης συναυλίας πιάνου που διεξήχθη τη 1^η Ιουνίου στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Δήμου Βέροιας⁸². Ο καθηγητής πιάνου στο διάλλειμα της εκδήλωσης ανέγνωσε κείμενο του Συλλόγου Καθηγητών Μουσικών Μακεδονίας – Θράκης, αξιωνώντας το τερματισμό των βομβαρδισμών στη Σερβία.

Εάν ληφθούν υπόψιν και οι ημερομηνίες διεξαγωγής των προηγούμενων δυο αντιπολεμικών συναυλιών, διαπιστώνεται πως η τοπική κοινωνία δεν σταμάτησε να εκδηλώνει την αντίθεση της στη Νατοϊκή επιδρομή. Αντιθέτως, ακόμη και προγραμματισμένες πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως αυτή της 1^{ης} Ιουνίου, προσαρμόστηκαν στις συνθήκες πολέμου, αποστέλλοντας το δικό τους μήνυμα. Εκτός όμως από τις συναυλίες και τις μουσικές δράσεις που αναπτύχθηκαν, καλλιτεχνική διέξοδο για ορισμένους Βεροιώτες αποτέλεσε και η ποίηση.

Πολλές εφημερίδες δημοσίευαν ποιήματα που αφορούσαν τον βομβαρδισμό της Σερβίας. Τον Απρίλιο δημοσιεύθηκε ποίημα του Δ. Μπρουκούμη με σαφείς αναφορές στην επιδιωκόμενη μεταβολή των συνόρων από τις ΗΠΑ στα Βαλκάνια. Σε κάποιο στίχο του αναφέρεται: «Με τ' άρματα τα σύνορα οι δυνατοί χαράζουν, του κόσμου και τη μοίρα του αθέλητα αλλάζουν»⁸³. Μια ημέρα αργότερα, σε άλλο ποίημα του στο Λαό περιγράφονταν η αιματοχυσία που προκαλούσαν οι Νατοϊκές επιχειρήσεις: «Οι βόμβες ακατάπαυστα σφυροκοπούν τα πάντα, αιμάτινη γιρλάντα»⁸⁴.

Κάποιος άλλος ποιητής κατέκρινε την ανοχή της διεθνούς κοινότητας απέναντι στο πρόεδρο Κλίντον, αναφέροντας σε δημοσιευμένους στίχους του: «Προσκύνησαν οι πιο πολλοί με βιάση, την πρόσκαιρή του κοσμοκρατορία»⁸⁵. Σε αυτό το σημείο δηλαδή τονίζεται η υποταγή που προτίμησε να δείξει το διεθνές σύστημα, παραμένοντας απαθές απέναντι στην πολιτική που χάραξαν οι ΗΠΑ. Στην ίδια κατάσταση με διαφορετικά λόγια αναφέρονταν και οι στίχοι: «Και η αλογία των μικρών, που σέρνονται θλιβερά υποχείρια πίσω απ' τους πολιτικούς μαστροπούς»⁸⁶. Και η ποίηση, όπως η αρθρογραφία, ήταν ένα μέσο αντίδρασης για ορισμένους δημότες της Βέροιας.

Τα ποιήματα αυτά καθώς και οι εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν στη πόλη της Βέροιας καλύπτονταν από το Τύπο, μαζί με τις εξελίξεις στη Σερβία και το Κόσσοβο. Όλες αυτές οι πρωτοβουλίες και τα συλλαλητήρια είχαν ωστόσο συμβολική διάσταση, χωρίς πρακτικό αντίκρισμα. Σε μια άλλη κίνηση υψηλού συμβολισμού, αλλά και με ιδιαίτερα υψηλό ρίσκο, αποφασίστηκε η επίσκεψη του Δημάρχου της Δημοτικής Ενότητας του Απόστολου Παύλου Ημαθίας στο Βελιγράδι από τις 23 έως τις 25 Απριλίου⁸⁷. Η επίσκεψη αυτή πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία των Ελλήνων διαιτητών Ποδοσφαίρου για υλική και ηθική συμπαράσταση στο σερβικό κράτος.

Ο βεροιώτικος λαός συνολικά δεν επαναπαύτηκε μονάχα σε δράσεις με καλλιτεχνικό πρόσημο και μαζικές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας. Συλλέγοντας είδη πρώτης ανάγκης και αποστέλλοντας τα στη πληγείσα Σερβία θέλησε, όπως και ο υπόλοιπος ελληνικός λαός, να αποδείξει τα ειλικρινή και αλληλέγγυα συναισθήματα του. Όλες αυτές οι δράσεις αναδείχτηκαν μέσα και από τον τοπικό Τύπο, είτε καλώντας τους κατοίκους της πόλης να

⁸² «Μαθητική συναυλία πιάνου φλάουτου – έκκληση για ειρήνη», *Μακεδονική*, 2/6/1999, σ. 11

⁸³ Δ. Μπρουκούμης, «Κόσσοβο 24/3/1999», *Οι Καιροί*, 23/4/1999, σ. 3

⁸⁴ Δ. Μπρουκούμης, «Άνοιξη 1999 στο Κόσσοβο», *Λαός*, 24/4/1999, σ. 4

⁸⁵ Γιάννης Καρατσιώλης, «Η εξουσία», *Βέροια*, 29/4/1999, σ. 6

⁸⁶ Μαρία Γιαννακοβίτη, «Πρωτόγονα επιβιώματα», *Ημερησία*, 27/4/1999, σ. 2

⁸⁷ «Ο Δήμαρχος του Απ. Παύλου στο Βελιγράδι», *Ημερησία*, 22/4/1999, σ. 4

συλλέξουν και οι ίδιοι τρόφιμα, ρούχα και οτιδήποτε άλλο κρίνονταν αναγκαίο, είτε ενημερώνοντας τους για την αποστολή των αγαθών στις Σερβία.

Φορείς, σωματεία, αθλητικές ομάδες και κομματικές οργανώσεις συγκεντρώνανε και χρήματα προς ενίσχυση του σερβικού λαού. Ο Σύλλογος Εθνικής Αντίστασης 1941-1944 προσέφερε για παράδειγμα το ποσό των 100.000 δραχμών καλώντας τη τοπική κοινωνία να συνδράμει σε κάθε παρόμοια πρωτοβουλία⁸⁸. Σε αντίστοιχη κίνηση το Δ.Σ. του Αθλητικού σωματείου Φίλιππος Βέροιας της ομάδας χάντμπολ είχε ανοίξει λογαριασμό σε τράπεζα προς στήριξη του αδελφού σωματείου “METALLOPLASTIKA SABAC” και των οικογενειών τους⁸⁹. Οπαδοί και φίλοι της ομάδας καλούνταν να καταθέσουν χρήματα προκειμένου με αυτά να καλυφθούν ανάγκες των Σέρβων αθλητών και των οικείων τους.

Μετά και το πάνδημο συλλαλητήριο που διοργανώθηκε στις 31 Μαρτίου, η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ημαθίας προχώρησε σε κάλεσμα των πολιτών για συλλογή φαρμάκων και τροφίμων⁹⁰. Η αποστολή αυτών των αγαθών λίγες ημέρες μετά την άνευ προηγουμένου συγκέντρωση διαμαρτυρίας στη πλατεία του Αγ. Αντωνίου αποτελούσε την έμπρακτη απόδειξη των φιλικών δεσμών με το λαό της Σερβίας. Οι πρωτοβουλίες αυτές συνεχίστηκαν και κατά τους επόμενους μήνες ακόμη και από σχολικά συγκροτήματα ή και συλλόγους από χωριά του νομού.

Ο οικονομικός αντίκτυπος του πολέμου

Ο οικονομικός αντίκτυπος του πολέμου αποτυπώθηκε όχι μόνο στη Σερβία και το Κόσσοβο, αλλά και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Γιουγκοσλαβικές εκτιμήσεις ανέφεραν ότι το οικονομικό κόστος του πολέμου άγγιξε τα 26.608.000.000 δολάρια, ενώ μέσα σε ένα χρόνο και η αξία της βιομηχανικής παραγωγής μειώθηκε κατά 40,7%⁹¹. Η οικονομική δυσανεξία έπληξε τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου, αναγκάζοντας έτσι και το βεροιώτικο Τύπο να προβεί σε εκτεταμένες αναλύσεις γύρω από τις οικονομικές συνέπειες των βομβαρδισμών. Εστιάζοντας στη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, ο Τύπος δεν επέδειξε τοπικιστικό χαρακτήρα. Η προσοχή στράφηκε στις επιπτώσεις που θα επέφερε ο πόλεμος συνολικά.

Στις εφημερίδες σημειώνονταν η διαφαινόμενη οικονομική επικυριαρχία των πολυεθνικών της Δύσης στα Βαλκάνια, αλλά και η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής. Προϋπόθεση όμως για να συμβεί αυτό, ήταν η διεξαγωγή του πολέμου. Είναι απόλυτα χαρακτηριστική ως προς αυτό η τοποθέτηση του εκδότη Δημήτρη Καρασάββα σε σχόλιο του στις 7 Μαΐου: «Τώρα ξέρουμε ότι το τίμημα ενός πολέμου δεν έχει να κάνει με το αίμα που ρέει, αλλά με τις επενδύσεις που θα ακολουθήσουν»⁹². Αντίστοιχες απόψεις εκφράζονταν και στις υπόλοιπες εφημερίδες της πόλης, αναδεικνύοντας τα οικονομικά κίνητρα που συνδέονταν με τους βομβαρδισμούς.

Η επιχείρηση του NATO αξιολογήθηκε ως μια προσπάθεια για τη διόγκωση ιδιωτικών κερδών. Τα κοιτάσματα λιγνίτη, ψευδάργυρου και άνθρακα αποτελούσαν πηγή εσόδων, ενώ

⁸⁸ «Μεγάλη καρδιά», *Βέροια*, 8/4/1999, σ. 8

⁸⁹ «Ο Φίλιππος για τους Γιουγκοσλάβους», *Βέροια*, 6/5/1999, σ. 7

⁹⁰ «Συγκέντρωση και αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στο σερβικό λαό», *Λαός*, 2/4/1999, σ. 5

⁹¹ Χρηστίδης, (2008), σ. 59

⁹² «Τα μετά των βομβαρδισμών», *Οι Καιροί*, 7/5/1999, πρωτοσέλιδο

και το χαμηλό κόστος εργασίας ήταν ένας ιδιαίτερα ελκυστικός λόγος για την διείδυση των πολυεθνικών στη περιοχή⁹³. Η αεροπορική επιδρομή λειτούργησε ως εφελτήριο για την μετέπειτα απομύζηση των ορυκτών μεταλλευμάτων που βρίσκονταν στο υπέδαφος του Κοσόβου. Η επισήμανση αυτής της πληροφορίας υπογραμμίζονταν διαρκώς από τον τοπικό Τύπο της Βέροιας.

Ο Βασίλης Κοκοζίδης είχε σημειώσει με παρέμβαση του στη «Βέροια» πως τα αμερικανικά συμφέροντα πρέπει να αναζητηθούν και να καταστούν κατανοητά «βάσει των ανά την υφήλιο πλουτοπαραγωγικών πηγών»⁹⁴. Οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις, η στρατιωτική δύναμη των ΗΠΑ και η αλλαγή συσχετισμών στα Βαλκάνια ερμηνεύονταν από τους αρθρογράφους ως η κατάλληλη ευκαιρία για την ανάληψη του οικονομικού ελέγχου της βαλκανικής περιοχής. Οι πόροι που θα αξιοποιούνταν άλλωστε, θα πρόσφεραν μια νέα ώθηση στη παγκόσμια αγορά στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα.

Οι προσωπικές επιθέσεις απέναντι στο πρόεδρο Κλίντον δεν ήταν λίγες, ωστόσο ο Τύπος δεν αναλώθηκε σε μια ρητορική περί ενός δήθεν ακατανόητου μίσους των ΗΠΑ εναντίον των Σέρβων. Αντιθέτως, οι τοπικές εφημερίδες επικεντρώθηκαν στο ζήτημα της εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πόρων, αιτιολογώντας έτσι την επίθεση του ΝΑΤΟ. Εάν ληφθεί υπόψιν μάλιστα ότι το 50% του άνθρακα της Γιουγκοσλαβίας προέρχονταν αποκλειστικά από τα ορυχεία της Μιτρόβιτσα⁹⁵, τότε καθίσταται αντιληπτή η αξία που αποκτούσε το υπέδαφος της συγκεκριμένης περιοχής. Τα οικονομικά συμφέροντα της Δύσης καταδείχτηκαν συνεπώς από τις εφημερίδες της Βέροιας ως το μεγάλο κίνητρο για τον βομβαρδισμό της Σερβίας.

Το Μάιο του 1999 η οικονομική έκθεση της “Merrill Lynch”, υπολογίζοντας ότι πλησιάζει το τέλος του πολέμου, ανέφερε: «αυτό θα αποφέρει οφέλη για τις ελληνικές εταιρείες»⁹⁶. Τονίζονταν δηλαδή ότι και εγχώριες πολυεθνικές επιχειρήσεις θα είχαν την δυνατότητα να δραστηριοποιηθούν μεταπολεμικά στη Σερβία, αναλαμβάνοντας την ανοικοδόμηση της. Με φόντο και τις εξελίξεις για την είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ τη περίοδο εκείνη, η ανησυχία εντός των ελληνικών συνόρων ήταν έκδηλη. Οι οίκοι οικονομικής αξιολόγησης όμως ήταν καθησυχαστικοί, αναδεικνύοντας το πόλεμο ως επενδυτική ευκαιρία.

Όσον αφορά τον οικονομικό αντίκτυπο του πολέμου, ο Τύπος της πόλης ενόψει και της καλοκαιρινής περιόδου ασχολήθηκε πολύ και με το ζήτημα του τουρισμού. Αναμφίβολα, ο τομέας αυτός είναι γνωστό ότι συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του ΑΕΠ της Ελλάδας. Πρόκειται άλλωστε για τη «βαριά βιομηχανία» του ελληνικού κράτους. Για το λόγο αυτό και οι εφημερίδες έδειξαν ιδιαίτερο ζήλο ως προς το θέμα του τουρισμού και τις επιπτώσεις που θα ανέκυπταν από το πόλεμο στη Σερβία. Πως θα κυμαίνονταν η άφιξη ξένων επισκεπτών το καλοκαίρι του 1999;

Η τουριστική χρονιά το 1999 πράγματι ξεκίνησε με πάρα πολλές δυσκολίες. Στη βόρεια Ελλάδα περισσότερο απ’ όλες τις περιοχές επλήγη η Πιερία, η οποία αποτελούσε πόλο έλξης για τους βαλκανικούς λαούς. Εξαιτίας του πολέμου που μαίνονταν βέβαια και της αδυναμίας για ασφαλή κυκλοφορία στο βαλκανικό οδικό δίκτυο, η προσέλευση τους

⁹³ Βασιλοκωνσταντάκης, σ. 147

⁹⁴ «Η ισοπέδωση της Ν. Γιουγκοσλαβίας και η ευθύνη των ηγετών», *Βέροια*, 6/5/1999, πρωτοσέλιδο

⁹⁵ Μαρία Στύλλου, «Κόσσοβο», Η κρίση στα Βαλκάνια το Μακεδονικό και η εργατική τάξη, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2008, σ. 100

⁹⁶ «Η Μέριλ Λιντς κρίνει θετικά την ελληνική οικονομία», *Ημερησία*, 21/5/1999, σ. 12

εμφάνισε σημαντική μείωση. Επίσης και στη πρωτεύουσα της χώρας όμως, που παραδοσιακά φιλοξενούσε υπερατλαντικούς τουρίστες, σημειώθηκε πτώση στις αφίξεις. Η χρονιά εκείνη υπήρξε πολύ δύσκολη για τον ελληνικό τουρισμό συνολικά.

Η δυσκολία αυτή ασφαλώς αποδίδεται στη κατάσταση που επικρατούσε στη βαλκανική χερσόνησο, αλλά και στο φόβο για μια γενικευμένη ανάφλεξη στη περιοχή. Ανεξάρτητα απ' αυτά όμως, η μείωση στις επιδόσεις του ελληνικού τουρισμού οφείλεται και σε πολιτικές παρεμβάσεις. Η δήλωση του Αμερικανού πρέσβη Νίκολα Μπέρνς για παράδειγμα ότι «η αμερικανική κυβέρνηση οφείλει να ενημερώνει και να προστατεύει τους πολίτες της»⁹⁷, απέτρεψε χιλιάδες Αμερικάνους να επισκεφθούν την Ελλάδα. Τόσο η δήλωση αυτή, όσο και άλλες αντίστοιχες ερμηνεύτηκαν από Τύπο της Βέροιας ως μια προσπάθεια σκόπιμης δυσφήμισης της χώρας εξαιτίας της αλληλεγγύης των Ελλήνων προς το σερβικό λαό.

Η συγκεκριμένη τοποθέτηση του Νίκολα Μπέρνς είχε χαρακτηριστεί από το *Λαό* ως είδηση «βόμβα». Ήδη από τον Απρίλιο η ελληνική κυβέρνηση διεμήνυε δια του υπουργού Ανάπτυξης Ευάγγελου Βενιζέλου ότι ο αριθμός των τουριστών από τις ΗΠΑ ανέρχεται μόλις στις 250.000 ετησίως. Ο αριθμός αυτός δηλαδή αντιπροσωπεύει δηλαδή ένα πολύ μικρό ποσοστό επί των συνολικών αφίξεων⁹⁸. Σε κάθε περίπτωση η προσέλευση των Αμερικανών πολιτών στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 1999 συνέβη στη σκιά της «αντιπαράθεσης» της ελληνικής κοινωνίας με το αμερικανικό πολιτικό σύστημα.

Αντιθέτως, το καλοκαίρι του 1999 και έχοντας επιτευχθεί η παύση των Νατοϊκών βομβαρδισμών, σημαντική αύξηση υπήρξε στις αφίξεις ξένων επισκεπτών από τη Γερμανία. Με ποσοστό περίπου 8% η τουριστική κίνηση προς την Ελλάδα παρουσίασε αυξητική τάση σε σύγκριση με το 1998⁹⁹. Παρά δηλαδή τις δυσσιώνες προβλέψεις για την αρνητική επίδραση του πολέμου στην Ελλάδα και παρά την μείωση που σημειώθηκε πλήττοντας στο σύνολο της ελληνική οικονομία, πάρθηκαν κάποιες πρωτοβουλίες που έδωσαν «ανάσα» στον εγχώριο τουρισμό.

Με γνώμονα την ενίσχυση του βορειοελλαδίτικου τουρισμού που επλήγη περισσότερο, το υπουργείο Ανάπτυξης είχε αποφασίσει να επιδοτεί τον οργανωμένο οδικό τουρισμό από την Πολωνία, την Ουγγαρία και την Τσεχία¹⁰⁰. Χώρες δηλαδή από τις οποίες παραδοσιακά αντλούνταν επισκέπτες σε θέρετρα της Βόρειας Ελλάδας και ιδιαίτερα της Πιερίας. Με 6.000 δραχμές επιδοτήθηκε εκείνο το καλοκαίρι ο κάθε επισκέπτης, προερχόμενος από τις παραπάνω χώρες. Έτσι επιδίωξε η ελληνική κυβέρνηση να προσελκύσει τουρίστες από την κεντρική Ευρώπη.

Η εξαίρεση στο κανόνα της τοπικής αρθρογραφίας

Πολλές φορές ο Τύπος λοιδορείται από μια μερίδα ανθρώπων που υποστηρίζουν πως ο μοναδικός του ρόλος είναι να παραπληροφορεί τους πολίτες, εξυπηρετώντας πολιτικές σκοπιμότητες. Δεν είναι λίγοι οι αρθρογράφοι εφημερίδων που έχουν κατηγορηθεί

⁹⁷ «Η επόμενη μέρα...», *Λαός*, 8/5/1999, σ. 8

⁹⁸ «Μικρές θα είναι οι επιπτώσεις του πολέμου στο τουρισμό», *Ημερησία*, 24/4/1999, σ. 6

⁹⁹ «Θετικά μηνύματα για τον ελληνικό τουρισμό», *Λαός*, 9/6/1999, σ. 13

¹⁰⁰ «3 δισ. για τη θωράκιση του ελληνικού τουρισμού απέναντι στη γιουγκοσλαβική κρίση», *Λαός*, 27/5/1999, σ. 7

ως προπαγανδιστές, με στόχο την χειραγώγηση των πολιτών μέσα από τα καλογραμμένα τους άρθρα. Στη πραγματικότητα όμως στόχος τους είναι η μύηση της κοινωνίας σε κάποιο συγκεκριμένο τρόπο σκέψης¹⁰¹, ευνοϊκό προς τη δική τους κοσμοθεωρία. Στο πλαίσιο μιας ευνομούμενης και δημοκρατικής κοινωνίας ωστόσο, ο πολίτης είναι ελεύθερος να επιλέξει αυτό που ο ίδιος κρίνει ορθολογικό χωρίς καταναγκασμούς.

Όπως επισημάνθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η συντριπτική πλειοψηφία της ελληνικής δημοσιογραφίας ήταν εξολοκλήρου αντίθετη στη αεροπορική εκστρατεία του ΝΑΤΟ. Ωστόσο εντοπίστηκαν και εξαιρέσεις. Περιορισμένες μεν, σημαντικές δε. Ορισμένοι τοποθετούνταν υπέρ του βομβαρδισμού της Σερβίας, προκρίνοντας στην ελληνική κοινωνία την στάση ουδετερότητας με γνώμονα το συμφέρον του ελληνικού κράτους. Ο Γιάννης Πρετεντέρης, ο Ριχάρδος Σωμερίτης και ο Ανδρέας Ανδριανόπουλος ήταν τα πιο ηχηρά παραδείγματα πανελληνίως. Και στο τοπικό Τύπο της Βέροιας όμως, υπήρξε ανάλογη περίπτωση.

Αρθρογραφώντας στη *Μακεδονική* ο δικηγόρος Μιχάλης Γκόρης, επέλεξε να διαφοροποιηθεί από τους συντοπίτες του σε σχέση με το Νατοϊκό βομβαρδισμό. Στις 30 Μαρτίου, μια μέρα δηλαδή πριν και τη διεξαγωγή του πάνδημου συλλαλητηρίου στη Βέροια, δημοσιεύονταν άρθρο του με τίτλο: «Μια άλλη άποψη... Ελλάδα – Σερβία. Για ποια αδελφосύνη πρόκειται; Ποιο πάθος ή μίσος και κατά ποιων μας προκαλεί ανησυχία;»¹⁰². Ήδη από το τίτλο αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης την διάθεση του αρθρογράφου να εκφράσει μια διαφορετική από την δεσπόζουσα άποψη που είχε ήδη διαμορφωθεί στους κόλπους της τοπικής κοινωνίας.

Επιδίωξε με αυτό το άρθρο να καταδείξει ως υπερβολική την αντίδραση των συμπατριωτών του, αναφέροντας ότι δεν είναι ο ελληνικός λαός στο στόχαστρο των Νατοϊκών πυραύλων. Εάν βομβαρδίζονταν η Ελλάδα τότε θα ήταν «λογικό», «δίκαιο» και «ηθικό» να υπάρχει τόσο έκδηλη οργή. Απορώντας δηλαδή για όλο αυτό το κύμα αντιαμερικανισμού, έθετε το δίλημμα «με την ΕΕ και τους Αμερικάνους ή με τους Σέρβους»¹⁰³. Κατά τον Μιχάλη Γκόρη, όπως και για τον Γιάννη Πρετεντέρη, τα ελληνικά συμφέροντα θα ικανοποιούνταν μονάχα εφόσον η ελληνική κοινωνία στήριζε τις επιλογές των συμμάχων της στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ.

Συνεχίζοντας, κατέρριψε το αφήγημα που συνδέει με φιλικούς δεσμούς τον ελληνικό και το σερβικό λαό με μια ιστορική αναδρομή στον 20^ο αιώνα. Η εξιστόρηση αυτή είχε ως κατάληξη την επιλογή των Σέρβων να αναγνωρίσουν το κράτος της Μακεδονίας. Και αυτό μάλιστα, όπως επισημαίνει ο ίδιος, συνέβη στον απόηχο της στήριξης που πρόσφερε η ελληνική κοινωνία στους Σέρβους κατά τη διάρκεια του πολέμου της Βοσνίας. Ο Μιχάλης Γκόρης με τη παρέμβαση του στην «Μακεδονική» θέλησε να επιχειρηματολογήσει όχι κατά των Σέρβων, αλλά υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. Θεωρώντας όμως πως η πραγμάτωση τους απαιτεί τον βομβαρδισμό της Σερβίας κατ' εντολή των Νατοϊκών συμμάχων, ταυτίστηκε με την άποψη των τελευταίων.

Με ένα άρτια δομημένο ολοσέλιδο άρθρο του πρόβαλλε μια άποψη που όμοια της δεν παρουσιάστηκε σε άλλη εφημερίδα της πόλης. Ο Γκόρης δεν δίστασε να τοποθετηθεί εκ

¹⁰¹ Naveh, p. 7

¹⁰² Μιχάλης Γκόρης, «Μια άλλη άποψη... Ελλάδα – Σερβία. Για ποια αδελφосύνη πρόκειται; Ποιο πάθος ή μίσος και κατά ποιων μας προκαλεί ανησυχία;», *Μακεδονική*, 30/3/1999, σ. 11

¹⁰³ Μιχάλης Γκόρης, *Μακεδονική*, 30/3/1999, σ. 11, ό. π.

νέου για το ζήτημα, οξύνοντας μάλιστα τη κριτική του απέναντι στα κοινοβουλευτικά κόμματα που καταδίκασαν την επιχείρηση του NATO. Από τα «πυρά» του δε ξέφυγε ούτε και η Εκκλησία της Ελλάδος, αλλά ούτε και ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος που καταδίκασε τη δράση του NATO. «Καλό είναι να μην χρησιμοποιεί την Ορθοδοξία για λόγους διχαστικούς»¹⁰⁴, τόνιζε σε άρθρο του που δημοσιεύθηκε στην ίδια εφημερίδα σχεδόν ένα μήνα αργότερα.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στο NATO και η αποδοχή της απόφασης του βομβαρδισμού της Σερβίας έπρεπε να βασίζεται «γύρω από τον άξονα δούναι και λαβείν»¹⁰⁵, υποστήριζε ο Γκόρης. Όφειλε δηλαδή το ελληνικό κράτος για παράδειγμα να επιτρέψει χωρίς δισταγμό την διέλευση των Νατοϊκών στρατευμάτων από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, διότι έτσι μετέπειτα θα εξαργύρωνε αυτή την κίνηση αρωγής απέναντι στη στρατιωτική συμμαχία. Άλλωστε, όπως εξηγούσε, το NATO συνιστούσε την ασφαλιστική δικλείδα για την διαφύλαξη των ελληνικών συνόρων. Για να ενισχύσει την άποψη του μάλιστα ανέφερε πώς αν και η Κύπρος είχε ενταχθεί στο NATO, η Τουρκία δεν θα είχε εισβάλλει στο νησί το 1974.

Ο Μιχάλης Γκόρης αποτέλεσε την μοναδική εξαίρεση στο κανόνα της απερίφραστης καταδίκης που επέδειξε ο τοπικός Τύπος της Βέροιας. Οι θέσεις του συνέκλιναν με τις αντίστοιχες απόψεις που διατυπώνονταν σε πανελλαδικά μέσα από ορισμένους, ιδιαίτερα γνωστούς και προβεβλημένους δημοσιογράφους. Διαβάζοντας όμως τα άρθρα του, διαπιστώνεται ότι η αντίληψη του για τη δράση του NATO βασιζόταν σε επιχειρήματα που προκύπταν από παραδείγματα της πρόσφατης ιστορίας. Ανεξάρτητα δηλαδή με το αν συμφωνούσε ο αναγνώστης της εφημερίδας με τα λεγόμενα του, αντιλαμβάνονταν ότι η αρθρογραφία του δεν ήταν ατεκμηρίωτη. Αντιθέτως, δομήθηκε σε πραγματικά γεγονότα.

Η συμβολή της Ιεράς Μητρόπολης

Καταλυτική ως προς την αταλάντευτη στάση αλληλεγγύης που επέδειξε ο λαός της Βέροιας στους Σέρβους, κρίθηκε ο χαρακτήρας που διατήρησαν οι τοπικοί ιεράρχες αλλά και ο ίδιος ο Μητροπολίτης της Βέροιας Παντελεήμων. Εξαρχής ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χριστόδουλος είχε καταδικάσει ως επικεφαλής της Εκκλησίας της Ελλάδας τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς, δίνοντας το στίγμα που θα ακολουθούσαν και υπόλοιποι Μητροπολίτες. Την περίοδο εκείνη είχε αναπτυχθεί πλατιά η συζήτηση περί της διεξαγωγής ενός «θρησκευτικού» πολέμου εναντίον του «αδελφικού» λαού της Σερβίας.

Ο τοπικός Τύπος ασχολήθηκε εντατικά με το συγκεκριμένο ζήτημα, μιας και ο Μητροπολίτης της πόλης διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στην έμπρακτη συμπαράσταση της Εκκλησίας στο σερβικό λαό. Μαζί με τους Μητροπολίτες Ξάνθης και Μυτιλήνης επισκέφτηκε το Βελιγράδι, μεταφέροντας οικονομική και ανθρωπιστική βοήθεια, καθώς και το προσωπικό μήνυμα του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου¹⁰⁶. Για τη συμμετοχή του Μητροπολίτη Παντελεήμων στην αντιπροσωπεία της Ιεράς Συνόδου και την επίσκεψη του στη Σερβία, οι τοπικές εφημερίδες έδειξαν ιδιαίτερο ζήλο.

¹⁰⁴ Μιχάλης Γκόρης, «Στη Σερβία οι βομβαρδισμοί και στην Ελλάδα; Ημέρες καθημερινής τρέλας», *Μακεδονική*, 28/4/1999, σ. 12

¹⁰⁵ Μιχάλης Γκόρης, *Μακεδονική*, 28/4/1999, σ. 12, ό. π.

¹⁰⁶ «Στη Σερβία ο Μητροπολίτης», *Ημερησία*, 1/4/1999, σ. 4

Έχει ενδιαφέρον ότι κατά την προβολή της είδησης ενόψει και της μετάβασης του στο Βελιγράδι, επισημαίνονταν η «ηθική και υλική συμπαράσταση της Ελλάδας προς την ομόδοξη Εκκλησία της Σερβίας»¹⁰⁷. Ήταν μείζονος σημασίας η αναφορά της αρωγής προς έναν λαό που ασπάζεται κοινό θρήσκευμα αλλά και πολιτισμικές αντιλήψεις. Ο πόλεμος εν μέρει παρουσιάζονταν και ως «θρησκευτικός», αναγκάζοντας έτσι και τους αρθρογράφους να καταγράψουν τη δική τους εκτίμηση επ' αυτού.

Με διθυραμβικά σχόλια και επαίνους σχολιάστηκε η καταγγελία των βομβαρδισμών εκ μέρους του Αρχιεπίσκοπου. Σε άρθρο του στη *Βέροια*, λίγες μέρες μετά την έναρξη της αεροπορικής επιχείρησης, ο Γιάννης Τροχόπουλος σημείωνε τα εξής: «ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος βγήκε και καταδίκασε απερίφραστα και κατηγορηματικά τη βάρβαρη επίθεση εναντίον ενός ορθόδοξου λαού»¹⁰⁸. Αναδεικνύεται εδώ η αντίληψη ότι η καταδίκη του πολέμου είναι ορθή διότι διεξάγεται εναντίον ενός ομόθρησκου λαού. Σε αντίθετη περίπτωση θα είχε διαφορετική γνώμη όμως ο αρθρογράφος;

Με περιεχόμενο και ύφος παρόμοιο δημοσιεύθηκε στις 6 Απριλίου το άρθρο ενός πολίτη του οποίου το όνομα δεν γνωστοποιήθηκε και με το οποίο υπερτονίζονταν πάλι η αμέριστη στήριξη στο σερβικό λαό. Μια στήριξη όμως, που όπως αποτυπώθηκε από πολλές εκφράσεις του άρθρου, θεμελιώθηκε στη κοινή θρησκευτική πίστη κατά βάση και όχι τα φιλειρηνικά αισθήματα του αρθρογράφου. Ο «αδελφός σερβικός λαός», «συμπάσχω στο δράμα του Γολγοθά τους», «αναλογιζόμενος τη φρίκη του μαρτυρίου της Σταύρωσης τους»¹⁰⁹ ήταν μερικές από τις εκφράσεις με τις οποίες τεκμηριώθηκε η άμεση συσχέτιση του πολέμου με τη Πίστη στο ορθόδοξο δόγμα.

Η οπτικοποίηση μιας είδησης και βέβαια ο συνολικός τρόπος παρουσίασης κρίνει το εκτόπισμα της στη κοινωνία. Το ίδιο ισχύει και στη παρουσίαση των ειδήσεων από τις εφημερίδες. Το φωτογραφικό υλικό που συνοδεύει την έντυπη ενημέρωση συμβάλλει στην αποτύπωση του κλίματος που επιδιώκεται να διαμορφωθεί, αλλά σε αυτή τη περίπτωση τον πρωτεύοντα ρόλο κατέχει η δομή και το μέγεθος του άρθρου¹¹⁰. Τόσο η απομνημόνευση, όσο και η κατανόηση της είδησης εξαρτώνται από κατά πόσο ο αναγνώστης θα καταφέρει να σχηματίσει μια συνεκτική αντίληψη για το προβαλλόμενο γεγονός.

Κατά τη παραμονή του στη Σερβία ο Μητροπολίτης Παντελεήμων τη πρώτη βδομάδα του Απριλίου επισκέφθηκε το Βελιγράδι και το Νις, συναντήθηκε με τον πρόεδρο Μιλόσεβιτς και τον πατριάρχη της Σερβίας Παύλο, αλλά και με άλλους στρατιωτικούς και πολιτικούς παράγοντες¹¹¹. Στη διάρκεια όλων αυτών των συζητήσεων που μετείχε, μαζί βέβαια και με τους άλλους δυο Μητροπολίτες Ξάνθης και Μυτιλήνης, υπήρχε και έντονη δημοσιογραφική παρουσία. Οι στιγμές απαθανάτιστηκαν, κοσμώντας έτσι και τις τοπικές εφημερίδες της πόλης.

Η οπτικοποίηση της είδησης αλλά και τα μακροσκελή άρθρα που συνόδευαν το φωτογραφικό υλικό επηρέασε το θυμικό του λαού της Βέροιας, συνεχίζοντας και τους επόμενους μήνες τις προσπάθειες να καταγγείλουν τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Η Εκκλησία και ο ίδιος ο Μητροπολίτης δεν έπαψε να ασχολείται με το θέμα, προτρέποντας μάλιστα και το ποίμνιο του στη συλλογή και αποστολή ειδών πρώτης ανάγκης για το σερβικό

¹⁰⁷ «Στο πατριαρχείο της Σερβίας ο Μητροπολίτης», *Λαός*, 31/3/1999, σ. 2

¹⁰⁸ Γιάννης Τροχόπουλος, «Η ιστορία επαναλαμβάνεται», *Βέροια*, 1/4/1999, πρωτοσέλιδο

¹⁰⁹ ανυπόγραφο άρθρο ενός πολίτη, *Ημερησία*, 6/4/1999, σ. 2

¹¹⁰ Berinsky - Kinder, p. 643

¹¹¹ «Επέστρεψε από το Βελιγράδι ο Μητροπολίτης Παντελεήμων», *Βέροια*, 8/4/1999, σ. 3

λαό¹¹². Στις σχετικές ανακοινώσεις αναφέρονταν επιδεικτικά ότι τα είδη ανάγκης προορίζονται για τους «αδελφούς Σέρβους Ορθόδοξους».

Το θετικό κλίμα που διαμορφώθηκε κατά τις συσκέψεις των απεσταλμένων της Ιεράς Συνόδου, αποτυπώθηκε από τους τριάντα Έλληνες δημοσιογράφους που συμμετείχαν στην κάλυψη της αποστολής των Ελλήνων Μητροπολιτών στη Σερβία¹¹³. Για το τοπικό Τύπο μάλιστα αξιοποιήθηκε εντατικά ο μοναχός Γεράσιμος Μπεκές, ο οποίος ακολουθούσε τον Μητροπολίτη Παντελεήμων, εκτελώντας μάλιστα και τα χρέη του υπεύθυνου Γραφείου Τύπου της Μητρόπολης.

Ο μοναχός Γεράσιμος Μπεκές λειτουργώντας επί της ουσίας ως ανταποκριτής για το τοπικό Τύπο, αναμετέδωσε ότι στα δελτία ειδήσεων της σερβικής κρατικής τηλεόρασης υπάρχει ένας χάρτης της Ελλάδας επί του οποίου αναγράφονται οι πόλεις που πραγματοποιούνται συλλαλητήρια συμπαρατάσεως¹¹⁴. Η κρατική τηλεόραση μάλιστα δεν παρέλειψε να μεταδώσει και πλάνα από το πάνδημο συλλαλητήριο που διοργανώθηκε στη Βέροια και στο οποίο παρίστατο και ο Μητροπολίτης.

Το προσφυγικό ζήτημα και οι συνέπειες του

Το προσφυγικό ζήτημα απασχόλησε πολύ έντονα τις τοπικές εφημερίδες. Από τη πρώτη κιόλας ημέρα που ξεκίνησαν οι βομβαρδισμοί είχε γνωστοποιηθεί πως στη περίπτωση άφιξης προσφύγων στην Ελλάδα, η Ημαθία θα επωμίζονταν σημαντικό μερίδιο στην αντιμετώπιση της κρίσης. Ο νομός είχε συμπεριληφθεί μάλιστα στις περιοχές που θα διαμορφώνονταν και στρατόπεδα υποδοχής προσφύγων. Υπήρχε έντονη ανησυχία για το τι διαστάσεις θα λάμβανε το κύμα των προσφύγων, εντείνοντας έτσι και τους σχεδιασμούς για την άμεση και αποτελεσματική διαχείριση του ζητήματος.

Στο σχέδιο που είχε καταρτίσει το ΓΕΕΘΑ, η Βέροια και το Β' Σώμα Στρατού (το στρατόπεδο της πόλης) θα διαδραματίζανε κομβικό ρόλο στην αντιμετώπιση της διαφαινόμενης και μαζικής έλευσης των προσφύγων¹¹⁵. Πριν ακόμα ξεσπάσει ο πόλεμος ο κρατικός μηχανισμός είχε τεθεί σε επιφυλακή, μελετώντας τους δυνητικούς τρόπους αντίδρασης. Η κινητοποίηση που σημειώθηκε σε εθνικό επίπεδο, επηρεάζοντας άρδην τους νόμους της βόρειας Ελλάδας λόγω του ότι αυτοί πρώτοι θα υποδέχονταν τους πρόσφυγες, αποτυπώθηκε και στο Τύπο της Βέροιας. Μιας πόλης «κλειδί», όπως ομολογούσαν οι τοπικές εφημερίδες.

Παρά και τις διακινούμενες πληροφορίες που κυκλοφορούσαν ακόμη και σε μέσα πανελλαδικής εμβέλειας αναφορικά με τις δομές φιλοξενίας που θα διαμορφώνονταν στην Ημαθία, υπήρχε μια αβεβαιότητα ως προς την εγκυρότητα της πληροφορίας. Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση δεν είχε προβεί στην επιβεβαίωση των ειλημμένων, κατά τα πανελλαδικά μέσα, αποφάσεων που αφορούσαν τη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης¹¹⁶. Η τοπική

¹¹² «Βοήθεια στους Σέρβους», *Οι Καιροί*, 9/4/1999, σ. 2

¹¹³ «Συνάντηση Μητροπολίτη – Μιλόσεβιτς», *Μακεδονική*, 2/4/1999, σ. 13

¹¹⁴ «Για την επίσκεψη των τριών Μητροπολιτών στη Σερβία», *Ημερησία*, 6/4/1999, σ. 20

¹¹⁵ «Επίθεση του ΝΑΤΟ στο Κοσσυφοπέδιο, επιφυλακή – κινητοποίηση και σε μονάδες του Β' Σ.Σ.», *Μακεδονική*, 24/3/1999, πρωτοσέλιδο

¹¹⁶ «Στρατόπεδα προσφύγων», *Ημερησία*, 27/3/1999, σ. 2

αυτοδιοίκηση, η οποία είχε καταδικάσει εξαρχής την επιχείρηση του NATO, φαίνονταν διστακτική ως προς την ανάληψη ευθυνών στο προσφυγικό ζήτημα.

Την έκδηλη άρνηση του απέναντι στην πιθανότητα υποδοχής και εγκατάστασης προσφύγων στην Ημαθία επισήμανε με άρθρο του στη «Μακεδονική» ο Χρήστος Μπλατσιώτης. Τονίζοντας την ενόχληση του για την παραχώρηση του λιμανιού του Αυλώνα από το αλβανικό στο τουρκικό κράτος, μια κίνηση που επέτρεψε «να περιπολούν τουρκικά πλοία έξω από την Κέρκυρα»¹¹⁷, ο Μπλατσιώτης αιτιολόγησε την άποψη του. Η διακρατική συμφωνία μεταξύ Αλβανίας και Τουρκίας ήταν ο λόγος που το ελληνικό κράτος όφειλε να αρνηθεί να συνεισφέρει στους αλβανόφωνους πρόσφυγες που μπορεί να έφταναν από το Κόσσοβο.

Ο ίδιος μάλιστα, προς αποφυγή παρεξηγήσεων, υπογράμμισε στο συγκεκριμένο άρθρο ότι δεν είναι ρατσιστής και πως η θέση του αυτή απορρέει και από την ανάγκη να παραμείνει αναλλοίωτη η εθνική συνείδηση των Ελλήνων. Δεδομένου ότι στην Ελλάδα ζούσαν και εργάζονταν ήδη από τα προηγούμενα χρόνια πολλοί Αλβανοί μετανάστες, η έλευση ακόμη περισσότερων θεωρούσε ότι θα καταστήσει πιο δυσχερείς τις συνθήκες για τους ντόπιους. Προκειμένου μάλιστα να ενισχύσει την άποψη του, ο αρθρογράφος επικαλέστηκε και τον προβληματικό τρόπο με τον οποίο το αλβανικό κράτος αντιμετώπιζε την ομογένεια στην Βόρεια Ήπειρο.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ένα ανώνυμο σχόλιο που δημοσιεύθηκε στο «Λαό», σημειώνοντας την άρνηση για υποδοχή προσφύγων στην Ελλάδα. Προσπαθώντας να αποποιηθεί το χαρακτηρισμό του ξενοφοβικού ή του ρατσιστή, ο αρθρογράφος καλούσε τα κράτη – μέλη του NATO που προξένησαν το πόλεμο, «να δεχθούν τις χιλιάδες των προσφύγων και ας μην τα περιμένουν όλα από τη χώρα μας»¹¹⁸. Καταλογίζοντας ευθύνες στη Μεγάλη Βρετανία, την Γαλλία και άλλα μέλη του NATO, επιχειρούσε να εξηγήσει στους Βεροιώτες το λόγο για τον οποίο δε θα έπρεπε να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες στην Ημαθία και την υπόλοιπη Ελλάδα.

Παρά τις διεργασίες που υπήρξαν στην Ημαθία αλλά και στους υπόλοιπους νομούς της κεντρικής Μακεδονίας για την υποδοχή πιθανού κύματος προσφύγων, η Ελλάδα δεν αποτέλεσε χώρα προσέλευσης προσφύγων. Όπως μαρτυρούν και τα στοιχεία που δημοσίευσε η UNICEF αρχές Ιουνίου, περισσότεροι από 770.000 άνθρωποι είχαν αποχωρήσει από το Κόσσοβο¹¹⁹. Η Αλβανία υποδέχτηκε σχεδόν το μισό ποσοστό αυτού του αριθμού, ενώ οι υπόλοιποι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στο Μαυροβούνιο, τη Βοσνία και τη Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (νυν Βόρεια Μακεδονία).

Στην Ελλάδα δεν σημειώθηκαν μαζικές αφίξεις, όπως αναμένονταν. Παρόλο που η ελληνική κυβέρνηση είχε καταρτίσει σχέδιο διαχείρισης για την υποδοχή προσφύγων από τις πληγείσες περιοχές, η κατάσταση εξελίχθηκε διαφορετικά. Οι τοπικές Αρχές της Βέροιας ενίσχυσαν υλικά και ηθικά τις χώρες που τελικά φιλοξένησαν τους πρόσφυγες, χωρίς να εμπλακούν άμεσα στο προσφυγικό ζήτημα που ανέκυψε μετά την εκκίνηση των Νατοϊκών

¹¹⁷ Χρήστος Μπλατσιώτης, «Η Ελλάδα δεν πρέπει να δεχθεί και άλλους πρόσφυγες» *Μακεδονική*, 30/3/1999, σ. 3

¹¹⁸ «Όχι άλλους πρόσφυγες», *Λαός*, 28/3/1999, σ. 2

¹¹⁹ «Συνεχίζεται η βοήθεια σε Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και FYROM», *Ημερησία*, 3/6/1999, σ. 3

βομβαρδισμών. Το CNN εκθείαζε τις ανθρωπιστικές πρωτοβουλίες που είχαν ως αφετηρία το ελληνικό κράτος¹²⁰, παρουσιάζοντας εκτενώς όλες τις δράσεις.

Πρόσφυγες στην Ημαθία τελικά δεν φιλοξενήθηκαν. Αντ' αυτού, τόσο η Βέροια όσο και οι υπόλοιπες περιοχές του νομού αποτέλεσαν το προσωρινό τόπο διαμονής προσφύγων, οι οποίοι επρόκειτο να μεταβούν σε άλλη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, είχε συμφωνηθεί η μεταφορά τους μέσω της Ελλάδας σε άλλα κράτη. Αυτό συνέβη κατόπιν διακρατικών συνεννοήσεων, στις οποίες το ελληνικό κράτος μετείχε δυναμικά¹²¹. Από το αεροδρόμιο «Μακεδονία» οι πρόσφυγες μετέβαιναν προς τη Γερμανία, τη Τουρκία αλλά και την Αυστραλία. Σε αντιδιαστολή με άλλες γειτονικές χώρες η Ελλάδα δεν φιλοξένησε τους πρόσφυγες, αλλά μονάχα συνέβαλλε στη διαδικασία μετεγκατάστασης τους.

Το πλήγμα στον πρωτογενή τομέα

Για την Ημαθία οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αποτελούν βασικό πυλώνα της οικονομικής της ευημερίας. Ο κλάδος της γεωργίας άλλωστε ανθεί στη Βέροια, καθιστώντας την γνωστή ως τη «πόλη του ροδάκινου». Στη διάρκεια των Νατοϊκών βομβαρδισμών οι αγρότες του νομού υπέστησαν οικονομική ζημιά, εξαιτίας των εμπάργκο που επιβλήθηκαν στη Γιουγκοσλαβία από την ΕΕ¹²². Οι εξαγωγές των τοπικών οπωροκηπευτικών προϊόντων σάπιζαν στις αποθήκες, επιτείνοντας το προβληματισμό. Η Γιουγκοσλαβία είχε αναπτύξει τα προηγούμενα χρόνια σημαντικές εμπορικές σχέσεις με τους αγροτικούς συλλόγους της Ημαθίας, εισάγοντας απ' αυτούς ένα σημαντικό ποσοστό της παραγωγής.

Τα επιβαλλόμενα εμπάργκο της ΕΕ έπληξαν ανεπανόρθωτα τις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων του 1999, προκαλώντας αντιδράσεις και δυσφορία στον αγροτικό κόσμο της Ημαθίας. Όλος αυτός ο γενικευμένος προβληματισμός αποτυπώθηκε και στο τοπικό Τύπο, ανάγοντας το αγροτικό ζήτημα ως μείζον για την οικονομική αρμονία του νομού. Παραγγελίες της τάξεως 2 δισεκατομμυρίων δραχμών ακυρώθηκαν¹²³, προκαλώντας έντονη ανησυχία για τις συνέπειες που θα είχε αυτό στην τοπική οικονομία. Οι τοπικές εφημερίδες έστρεψαν τη προσοχή τους σε αυτό το ζήτημα, αφιερώνοντας μάλιστα και πολλά πρωτοσέλιδα.

Με τίτλο «Οι Αμερικάνοι “βομβαρδίζουν” τη κομπόστα μας»¹²⁴ κυκλοφόρησε στις 18 Μαΐου η *Ημερησία*, στηλιτεύοντας για πολλοστή φορά τη κυβέρνηση των ΗΠΑ. Ο πόλεμος είχε αρχίσει να ερμηνεύεται πλέον ως εμπορικός, ενώ στα θύματα του συγκαταλέγονταν και ο πρωτογενής τομέας της Ημαθίας. Οι σοβαρές διαστάσεις που λάμβανε σταδιακά η κατάσταση αυτή, σε συνάρτηση και με τις απροσδιόριστες συνέπειες στο άμεσο μέλλον απασχόλησαν και τους αρθρογράφους των εφημερίδων. Η άνθιση της οικονομίας στην Ημαθία τη τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα στηρίχθηκε στον αγροτικό τομέα. Για το λόγο αυτό υπήρξε μια συντονισμένη προσπάθεια επιβίωσης του εν λόγω κλάδου.

Σε συνέντευξη που παραχώρησε στο «Ράδιο Τύπος FM 99,7» ο πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Εξαγωγών Νωπών Φρούτων και Λαχανικών Θωμάς Κατσαμάκας, τόνισε

¹²⁰ «CNN ευρεία προβολή της ελληνικής πρωτοβουλίας για ανθρωπιστική βοήθεια στο Κοσσυφοπέδιο», *Λαός*, 18/4/1999, σ. 12

¹²¹ «Περαστικοί από την Ελλάδα οι πρόσφυγες», *Ημερησία*, 16/4/1999, σ. 6

¹²² «Τα “έξυπνα” όπλα βομβαρδίζουν τις εξαγωγές μας», *Ημερησία*, 22/4/1999, σ. 20

¹²³ «Πλήγμα στις εξαγωγές», *Ημερησία*, ό. π.

¹²⁴ *Ημερησία*, 18/5/1999, πρωτοσέλιδο

ότι «αυτή η αγορά έχει χαθεί για την Ημαθία»¹²⁵, αναφερόμενος στις εξαγωγές προς τη Γιουγκοσλαβία. Η δημοσίευση αυτής της δήλωσης σε τοπική εφημερίδα της πόλης λειτούργησε ως επιβεβαίωση για τις δυσμενείς συνθήκες που ούτως ή άλλως διαπίστωναν και τα τοπικά σωματεία. Ο αγροτικός τομέας επλήγη σε βαθμό τέτοιο που και η ανάπτυξη της αρθρογραφίας επί του θέματος ήταν πολύ ενδιαφέρουσα.

Κατά τον Φώτη Αργυρίου μερίδιο ευθύνης για την πτωτική πορεία του πρωτογενή τομέα στην Ημαθία κατέχει και η ΕΕ. Με την πολιτική της, ανέλυε ο αρθρογράφος, προκάλεσε τη συρρίκνωση του αγροτικού πληθυσμού στην Ευρώπη¹²⁶. Στις συνέπειες του Νατοϊκού βομβαρδισμού συμπεριέλαβε και το πλήγμα στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος για πολλές περιοχές συνιστούσε θεμέλιο λίθο της οικονομικής της ευρωστίας. Μια τέτοια περιοχή σαν και αυτή που περιεγράφε στο άρθρο του ήταν ασφαλώς η Ημαθία και ο αγροτικός της κάμπος.

Με μια εντελώς διαφορετική διάθεση και ορμώμενη από το αγροτικό ζήτημα και συνολικά το πόλεμο που μαίνονταν στη Σερβία, η Στέλλα Νοβάκη καυτηρίασε με άρθρο της το που κατέληγαν τα χρήματα από τις αποζημιώσεις του ΕΛΓΑ προς τους αγρότες. «Ο ΕΛΓΑ τα δίνει στους αγρότες και οι αγρότες θα πρέπει να αγοράσουν γάλατα και μακαρόνια για τους πρόσφυγες»¹²⁷. Περιγράφοντας δηλαδή ένα φαύλο κύκλο που ακολουθούσαν οι αποζημιώσεις του ΕΛΓΑ, ανέδειξε η Νοβάκη το πρόβλημα που ταλάνιζε το πιο παραγωγικό κλάδο του νομού. Το κλάδο της γεωργίας.

Με μια παράφραση του γνωστού συνθήματος ο Κώστας Παναγιωτίδης κατηγόρησε τις ΗΠΑ για το ζοφερό κλίμα που επικρατούσε στα αγροτικά σωματεία της Ημαθίας εκείνη τη περίοδο. «Φονιάδες των αγροτών Αμερικάνοι» έγραφε σε άρθρο του, ασκώντας μια κριτική βασισμένη στη δράση του ΝΑΤΟ¹²⁸. Ουδέποτε υποβαθμίστηκε ή αμελήθηκε το αγροτικό ζήτημα από τον τοπικό Τύπο. Σε όλη τη διάρκεια των βομβαρδισμών και ιδιαίτερα μετά τα πρώτα σημάδια ύφεσης του πρωτογενή τομέα, η ενημέρωση ήταν συνεχής.

Ο αγροτικός κόσμος του νομού μέσα από δράσεις που είχε αναπτύξει την Άνοιξη του 1999 προσπαθούσε να καταδείξει τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, αποστέλλοντας μάλιστα επιστολή και στον αρμόδιο υπουργό. Η επιστολή αυτή δημοσιεύθηκε και σε ορισμένες εφημερίδες της πόλης, καθιστώντας πιο έκδηλη την ανάγκη στήριξης του κλάδου και λήψης μέτρων προς ενίσχυση των πληγέντων. Οι αγρότες αξίωναν επίσης από τον Έλληνα Υπουργό Γεωργίας να θέσει το θέμα προς συζήτηση με τους ομολόγους του.

Η μόλυνση του περιβάλλοντος

Συν τοις άλλοις, ένα άλλο θέμα που προέκυψε μετά την έναρξη της αεροπορικής επιχείρησης και με το οποίο ασχολήθηκε εκτεταμένα ο Τύπος της Βέροιας ήταν η μόλυνση του περιβάλλοντος. Οι βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ σε εργοστάσια και χημικές αποθήκες της Γιουγκοσλαβίας επέτρεψε την διαφυγή ρυπογόνων ουσιών, οι οποίες προκάλεσαν σοβαρή ανησυχία σε χώρες της βαλκανικής χερσονήσου¹²⁹. Η δημιουργία τοξικού νέφους στην Ημαθία αλλά και σε άλλες περιοχές της βορείου Ελλάδος απασχόλησε και τα

¹²⁵ «Κινδυνεύουν να χαθούν φέτος όλες οι αγορές της Ευρώπης», *Λαός*, 23/4/1999, σ. 3

¹²⁶ Φώτης Αργυρίου, «Δεν προσέξαμε, δεν ρωτήσαμε, πληρώσαμε. Άραγε μάθαμε;» *Μακεδονική*, 22/5/1999, σ. 3

¹²⁷ Στέλλα Νοβάκη, «Εύθυμα και Σοβαρά», *Μακεδονική*, 23/4/1999, σ. 12

¹²⁸ Κώστας Παναγιωτίδης, *Λαός*, 28/4/1999, σ. 2

¹²⁹ Μπογιόπουλος, σ. 328

ειδησιογραφικά μέσα ενημέρωσης, εγείροντας θέμα για τις επιπτώσεις του νέφους στη δημόσια υγεία.

Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούσε όμως και το απεμπλουτισμένο ουράνιο που «κυκλοφορούσε» στην ατμόσφαιρα και για το οποίο είχαν διεξαχθεί πολλές συζητήσεις μετά από την ευρεία χρήση βλημάτων ακόμη και στο πόλεμο του Περσικού Κόλπου. «Κάθε χρήση βλημάτων με απεμπλουτισμένο ουράνιο είναι εγκληματική και πρέπει να απαγορευτεί», υποστήριξε σε συνέντευξη Τύπου του ο επικεφαλής της Greenpeace στην Ελλάδα Στέλιος Ψωμάς¹³⁰. Ο ίδιος μάλιστα έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για τις βραχυπρόθεσμες συνέπειες που θα μπορούσε να έχει αυτή η κατάσταση στο περιβάλλον αλλά και την υγεία του λαού, αν δεν τερματίζονταν οι βομβαρδισμοί.

Απέναντι όμως στα ζητήματα αυτά, καθώς και στην εντεινόμενη ραδιενέργεια περισσότερο καθησυχαστικοί ήταν επιστήμονες και ακαδημαϊκοί καθηγητές, όπως ο Θέμης Κουμτζής από το τμήμα Χημείας του ΑΠΘ¹³¹. Εξηγώντας ότι οι νεφώσεις και οι χημικές ουσίες που καταλήγουν στην βόρεια Ελλάδα είναι ελάχιστες, προσπαθούσε να αναχαιτίσει το γενικευμένο φόβο που αναπτύσσονταν. Με βάση τις επιστημονικές έρευνες και τοποθετήσεις και άλλων ακαδημαϊκών και τα Υπουργεία Περιβάλλοντος και Υγείας διατηρούσαν χαμηλούς τόνους γύρω από το θέμα αυτό, παραμένοντας όμως σε επαγρύπνηση.

Σε ερώτηση του *Λαού* για το νέφος και τις τοξικές ουσίες στην ατμόσφαιρα του νομού ο αρμόδιος για θέματα υγείας αντινομάρχης Ημαθίας Ορέστης Σιδηρόπουλος, έδωσε μια σιβυλλική απάντηση. Αφήνοντας υπαινιγμούς εναντίον των ΗΠΑ, είπε: «Φυσικά δεν είναι επικίνδυνο για την υγεία των Αμερικάνων. Ποιος νοιάζεται για τους υπόλοιπους ανθρώπους;»¹³². Παίρνοντας δηλαδή αποστάσεις από την άποψη κυβερνητικών παραγόντων, εξήγησε ότι υφίστατο πρόβλημα περιβαλλοντικό με πιθανό απότοκο αυτού τον κίνδυνο για την υγεία των πολιτών της Ημαθίας.

Με περιεχόμενο επικριτικό και εξαπολύοντας «επίθεση» εναντίον της ελληνικής κυβέρνησης για τη συγκατάβαση της στους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς, όπως επισήμαναν, ακολούθησαν και άλλες παρόμοιες δηλώσεις από τις οργανώσεις των τοπικών πολιτικών δυνάμεων. Οι τοποθετήσεις αυτές δημοσιεύονταν στις εφημερίδες της πόλης, υπογραμμίζοντας τον οικολογικό αντίκτυπο της επιχείρησης σε όμορες της Σερβίας χώρες. Όσα κόμματα αναφέρονταν στο ζήτημα αυτό, προχωρούσαν στην άμεση πολιτικοποίηση του προβλήματος, αποδίδοντας ασφαλώς μερίδιο ευθύνης και στην ελληνική κυβέρνηση.

Στις εφημερίδες της Βέροιας αναπτύχθηκε και μια «πλούσια» αρθρογραφία γύρω από το περιβαλλοντικό ζήτημα, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον πολλών αρθρογράφων. Ο Κώστας Ασλάνογλου για παράδειγμα σε κάποιο από τα άρθρα του επισήμανε το κίνδυνο που εγκυμονεί για τη δημόσια υγεία, ως συνέπεια της οικολογικής καταστροφής¹³³. Παρόλο που αναφέρονταν στις καθησυχαστικές αναφορές των επιστημόνων, καλούσε το βεροιώτικο λαό να συνεχίσει να ενημερώνεται για τις εξελίξεις γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα.

¹³⁰ «Βομβαρδισμοί και περιβαλλοντικές επιπτώσεις στα Βαλκάνια», *Λαός*, 1/5/1999, σ. 7

¹³¹ «Μας λένε ότι δεν κινδυνεύουμε από το τοξικό νέφος των βομβαρδισμών», *Ημερησία*, 3/4/1999, σ. 6

¹³² από συνέντευξη με τον αντινομάρχη Ημαθίας Ορέστη Σιδηρόπουλο, *Λαός*, 9/4/1999, σ. 3

¹³³ Κώστας Ασλάνογλου, *Μακεδονική*, 7/5/1999, σ. 3

Προκρίνοντας τη πρόληψη, ο Ασλάνογλου ήταν λιγότερο αιχμηρός στις διατυπώσεις του από τις πολιτικές οργανώσεις της πόλης.

Με χιουμοριστική διάθεση η Στέλλα Νοβάκη αρθρογράφησε στη καθιερωμένη της στήλη, καταγράφοντας τις αυξήσεις εσόδων για την τοπική αλυσίδα super market Αρβανιτίδης. Με σαρκαστική διάθεση δηλαδή και θέλοντας να διασκεδάσει τις εντυπώσεις γύρω από το περιβαλλοντικό ζήτημα, έγραψε σε άρθρο της: «Μεγάλη υπόθεση πάντως ο πόλεμος και η ραδιενέργεια ακόμη μεγαλύτερη. Ξεπούλησε μέσα σε δέκα ημέρες ο Αρβανιτίδης...»¹³⁴. Με αυτό τον τρόπο προσπάθησε ασφαλώς όχι να υπονομεύσει τη σημασία του θέματος και των επιπτώσεων του στη δημόσια υγεία, αλλά να ελαφρύνει το κλίμα εξαιτίας του φόβου που κλιμακώνονταν ραγδαία στους κατοίκους της πόλης.

Στη Βέροια διεξήχθη αρχές Ιουνίου στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών εκδήλωση με θέμα τις επιπτώσεις του πολέμου στο περιβάλλον. Στη συγκεκριμένη εκδήλωση ομιλητής ήταν ο καθηγητής του ΑΠΘ Θέμης Κουιμτζής, ο οποίος την περίοδο εκείνη είχε αναλάβει μαζί και με άλλους ακαδημαϊκούς ερευνητές την ευθύνη να παρατηρεί τις αυξομειώσεις των ρύπων στην ατμόσφαιρα¹³⁵. Η εκδήλωση διοργανώθηκε από την επιτροπή περιβάλλοντος του περιφερειακού τμήματος κεντρικής Μακεδονίας της Ένωσης Ελλήνων Χημικών, με τη συνεργασία της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτισμού Βέροιας. Είναι αξιοσημείωτο ότι η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε ενώ ο πόλεμος μαινόταν, λαμβάνοντας συνεπώς και μια συμβολική διάσταση.

Ο αθλητισμός ως μέσο πολιτικής σύνδεσης

Η πολιτική και ο αθλητισμός συμβιώνουν μέσα σε ένα κοινό πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον, αναπτύσσοντας μια σχέση βαθιάς αλληλεπίδρασης. Τα ιστορικά παραδείγματα είναι πολλά και ποιοτικά. Ο αθλητισμός και καταρχήν το ποδόσφαιρο ως άθλημα επηρεάζει συνειδήσεις, μεταδίδοντας στους φιλάθλους πολλές φορές είτε αντιρατσιστικά είτε αντιπολεμικά αισθήματα. Το πολιτικό υπόβαθρο που μπορεί να αποκτήσει μια αθλητική διοργάνωση, καθορίζεται εν πολλοίς από τις εξελίξεις και την επικαιρότητα.

Κατά τη διάρκεια των Νατοϊκών βομβαρδισμών παρατηρήθηκε ότι ο αθλητισμός έδρασε ως κινητήριο δύναμη στην διεύρυνση ανάπτυξης των φιλικών δεσμών ανάμεσα στο σερβικό λαό και τους κατοίκους της Βέροιας. Συγκεκριμένα, ενόψει και του παγκόσμιου κυπέλλου χάντμπολ που θα διεξάγονταν το καλοκαίρι του 1999 στην Αίγυπτο, είχε αποφασιστεί από τον Δήμο Βέροιας να φιλοξενηθεί στη πόλη η εθνική ομάδα χάντμπολ της Γιουγκοσλαβίας¹³⁶. Σε μια κίνηση υψηλού συμβολισμού αλλά και έμπρακτης αλληλεγγύης ο Δήμος είχε αποφασίσει να συμβάλλει στη προετοιμασία της ομάδας, προσφέροντας δωρεάν φιλοξενία αλλά και ασφαλείς αθλητικές εγκαταστάσεις.

Για το τοπικό Τύπο αυτό ασφαλώς αποτέλεσε μια πολύ ελκυστική και ενδιαφέρουσα είδηση, για χάρη της οποίας υπήρξε εκτεταμένη ανάλυση. Η είδηση της άφιξης αλλά και της παραμονής των αθλητών στη Βέροια συμπεριλήφθη στα αθλητικά νέα των εφημερίδων, αλλά κατά βάση παρουσιάστηκε ως είδηση με πολιτικό περιεχόμενο. Το αντιπροσωπευτικό

¹³⁴ Στέλλα Νοβάκη, «Εύθυμα και σοβαρά», *Μακεδονική*, 21/4/1999, σ. 12

¹³⁵ ανακοίνωση εκδήλωσης, *Μακεδονική*, 3/6/1999, σ. 14

¹³⁶ «ΓΕΒ καλεί εθνική Γιουγκοσλαβίας», *Λαός*, 20/4/1999, σ. 2

συγκρότημα της ομάδας αναμένονταν να φτάσει στη Βέροια τις πρώτες μέρες του Μαΐου και μέχρι και εκείνο το διάστημα οι εφημερίδες στη Βέροια αναλώνονταν στη ρητορική ενδυνάμωση των διακρατικών και μακροχρόνιων δεσμών των δυο λαών.

Ο Δήμος Βέροιας επέλεξε να συμβάλλει στην κάλυψη των αναγκών των μελών της αποστολής, παρέχοντας 300.000 δραχμές για τη φιλοξενία τους. Στη κάλυψη των αναγκών κατά τη διαμονή τους στη πόλη είχαν κληθεί να ενισχύσουν και άλλοι τοπικοί φορείς¹³⁷. Οι Σέρβοι αθλητές αποδέχτηκαν κατευθείαν την πρόσκληση και έτσι δρομολογήθηκε η επίσκεψή τους σε μια πόλη που ούτως ή άλλως η τοπική ομάδα χάντμπολ διατηρούσε υψηλό το επίπεδο του αθλήματος. Ο Φίλιππος Βέροιας σημείωνε σημαντικές επιτυχίες πανελλαδικά και πανευρωπαϊκά, κατακτώντας σημαντικές διακρίσεις και τρόπαια.

Η προσπάθεια της Δημοτικής Αρχής και η πρωτοβουλία τοπικών παραγόντων να φιλοξενήσουν την εθνική ομάδα χάντμπολ της Γιουγκοσλαβίας αναδείχτηκε από όλες τις εφημερίδες, με πολλά ρεπορτάζ αλλά συναισθηματικά φορτισμένο περιεχόμενο. «Μια ενέργεια που αποσκοπεί να εκδηλώσει έμπρακτα τη διατήρηση των φιλικών δεσμών που ενώνουν την Ελλάδα με τον ομόδοξο και ομόθρησκο λαό της Σερβίας και την αλληλεγγύη στο ατελείωτο δράμα που περνά»¹³⁸, έγραφε σε άρθρο του ο Παύλος Τουραντζίδης λίγες ημέρες πριν την άφιξη των Σέρβων αθλητών.

Ως κίνηση ανθρωπιάς παρουσιάζονταν η είδηση όλες τις προηγούμενες ημέρες από τον τοπικό Τύπο. Αναντίρρητα, η άφιξη αθλητών με παγκόσμιο εκτόπισμα όπως ο Γιobάνοβιτς και ο Πέριτς, αποτέλεσε ένα γεγονός με ιδιαίτερη σημασία για τα αθλητικά δρώμενα της Βέροιας. Ρεπορτάζ με το τόπο διαμονής αλλά και το αναλυτικό τους πρόγραμμα κυκλοφόρησαν σε πολλές εφημερίδες, αφιερώνοντας χώρο στην ανάλυση της καριέρας των «αστέρων» της ομάδας. Η επίσκεψη αυτή συσχετιζονταν και με την ανομοιογενή πολιτική της ΕΕ, προσδίδοντας έτσι ένα καθαρά πολιτικό περιεχόμενο στην ανάλυση της.

Η άφιξη τους πραγματοποιήθηκε στις 4 Μαΐου, μετά από μια σειρά διαβουλεύσεων και ολοκληρώθηκε σχεδόν δυο βδομάδες αργότερα¹³⁹. Στο διάστημα αυτό ακολούθησαν πολλές δημόσιες εμφανίσεις τους στη πόλη, υπογραμμίζοντας διαρκώς την ανάγκη να ανταποδώσουν τη φιλοξενία και τη συμπαράσταση που τους επέδειξε ο λαός της Βέροιας. Η αντίθεση του Δήμου, των φορέων της πόλης μα ταυτόχρονα και των κατοίκων της απέναντι στους βομβαρδισμούς του NATO στη Σερβία επιβεβαιώθηκαν εκείνες τις ημέρες με το πιο ξεκάθαρο τρόπο.

Στις 6 Μαΐου παραχωρήθηκε και συνέντευξη Τύπου για χάρη των τοπικών μέσων. Οι ερωτήσεις που διατυπώθηκαν προς τον προπονητή της ομάδας Ζόραν Ζίφκοβιτς εστίαζαν όχι στην αθλητική ετοιμότητα της ομάδας, αλλά στη πολιτική κατάσταση της χώρας του. Ερωτώμενος στο πως ερμηνεύει τους βομβαρδισμούς εξήγησε πως «η επίθεση αυτή δεν είναι καθόλου λογική»¹⁴⁰, ενώ για την παραμονή της ομάδας στη Βέροια σχολίασε ότι «νοιώθουμε σαν το σπίτι μας». Οι ερωτήσεις που ήταν ανάλογες, φανερώνοντας την βούληση των τοπικών δημοσιογράφων να αξιοποιήσουν τον Ζίφκοβιτς ως απευθείας πηγή ενημέρωσης.

¹³⁷ «Αποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου της Βέροιας», *Ημερησία*, 21/4/1999, σ. 2

¹³⁸ Παύλος Τουραντζίδης, «Στη Βέροια τη Πρωτομαγιά όλα τα μεγάλα αστέρια της Γιουγκοσλαβίας», *Ημερησία*, 21/4/1999, σ. 13

¹³⁹ «Ήρθαν την Τρίτη οι Γιουγκοσλάβοι φιλοξενούμενοι της ΓΕΒ», *Βέροια*, 6/5/1999, σ. 7

¹⁴⁰ από συνέντευξη Τύπου με Ζόραν Ζίφκοβιτς, *Μακεδονική*, 8/5/1999, σ. 15

Στη διάρκεια της παραμονής της στη Βέροια, η αποστολή της εθνικής Γιουγκοσλαβίας πραγματοποίησε και εθιμοτυπική επίσκεψη στο Δημαρχείο της πόλης, συνομιλώντας με τον Δήμαρχο Γιάννη Χασιώτη¹⁴¹. Ανταλλάσσοντας ευχές, ο Δήμαρχος ευχήθηκε καλή επιτυχία στους φιλοξενούμενους αθλητές ενόψει του παγκοσμίου κυπέλλου. Ο Δήμος άλλωστε πρωτοστάτησε στην άρτια φιλοξενία για χάρη των Σέρβων αθλητών, προσφέροντας ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσό για τις ανάγκες τους.

Λίγες ημέρες πριν από την αποχώρηση των αθλητών και την επιστροφή τους πίσω στις κύριες κατοικίες τους, διοργανώθηκε φιλικό παιχνίδι ανάμεσα στην εθνική της Γιουγκοσλαβίας και την μεικτή Βορείου Ελλάδας. Στο κατάμεστο στάδιο που διεξήχθη ο αγώνας στη Βέροια, το κλίμα ασφαλώς που επικρατούσε καθόλα τη διάρκεια του αγώνα ήταν εξαιρετικό και στη πραγματικότητα νικητής ήταν η «η ευγενής άμιλλα», αποστέλλοντας βέβαια όλοι οι αθλητές από κοινού μέσα από τις δηλώσεις τους ένα μήνυμα ειρήνης. Για της ιστορία, το τελικό αποτέλεσμα διαμορφώθηκε 12-25 υπέρ των φιλοξενούμενων.

Η αναμέτρηση διεξήχθη με την παρουσία της πολιτικής ηγεσίας του Δήμου, της Νομαρχίας και άλλων τοπικών παραγόντων. Τηρώντας ενός λεπτού σιγή όλοι οι παριστάμενοι, τίμησαν τη μνήμη των θυμάτων των Νατοϊκών βομβαρδισμών¹⁴². Στο γήπεδο παρευρέθηκαν και κάτοικοι άλλων περιοχών της Βορείου Ελλάδας, καθώς η παρουσία της εθνικής ομάδας χάντμπολ Γιουγκοσλαβίας στη Βέροια ήταν μια είδηση που δεν πέρασε απαρατήρητη από τους λάτρεις του αθλήματος. Όμως η πολιτική βαρύτητα της συγκεκριμένης είδησης υπήρξε ασυγκρίτως πιο δυναμική. Η αναμετάδοση του αγώνα έγινε από την ΕΡΤ3.

Συμπεράσματα

Για τις χώρες της Δύσης η διενέργεια ενός γενικευμένου πολέμου ήδη από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα αποτελούσε πρακτική λιγότερο προσφιλή σε σχέση με το παρελθόν. Για τις ΗΠΑ η δράση που αναπτύχθηκε από τον Μάρτιο έως και τον Ιούνιο του 1999 στη Σερβία λογίζονταν ως «ανθρωπιστική επέμβαση». Ομοίως, τα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία ασπάστηκαν αυτή την ερμηνεία, αναπαράγοντας την διαρκώς. Με γνώμονα λοιπόν τη διαφύλαξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ανατροπή του Μιλόσεβιτς επισφραγίστηκε η εφαρμογή του Νατοϊκού βομβαρδισμού.

Οι ελληνικές εφημερίδες διατήρησαν συμπαγής και ενιαία θέση. Καταδίκασαν την «ανθρωπιστική επέμβαση» και άσκησαν δριμεία κριτική στις ΗΠΑ, δηλώνοντας ανοιχτά την αμέριστη συμπαράσταση τους στο σερβικό λαό. Παρόλο αυτά όμως, υπήρξαν αρθρογράφοι ή και μεμονωμένοι δημοσιογράφοι που επέλεξαν να μην καταδικάσουν τον βομβαρδισμό της Σερβίας από το ΝΑΤΟ, επιχειρηματολογώντας αναλόγως. Η κατακραυγή σύσσωμης σχεδόν της ελληνικής κοινωνίας αντικατοπτρίστηκε και στο τρόπο με τον οποίο οι δημοσιογράφοι διαχειρίστηκαν την Νατοϊκή επίθεση.

Η συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού εξέφρασε την αντίθεση του στο βομβαρδισμό της Σερβίας, καταδικάζοντας τη Νατοϊκή δράση. Η πεποίθηση για το άδικο του πολέμου καθορίζονταν όμως από διαφορετικά χαρακτηριστικά. Για κάποιο τμήμα του πληθυσμού δηλαδή ο πόλεμος αποτέλεσε μια πράξη βάρβαρης καταπάτησης της

¹⁴¹ «Η εθνική χάντμπολ Γιουγκοσλαβίας στον Δήμαρχο Βέροιας», *Μακεδονική*, 8/5/1999, σ. 16

¹⁴² ρεπορτάζ από τη διεξαγωγή του αγώνα, *Ημερησία*, 12/5/1999, σ. 9

αυτοδιάθεσης του «αδελφού και ομόθρησκου» λαού της Σερβίας, ενώ για κάποιους άλλους επρόκειτο για μια ιμπεριαλιστική επέμβαση με πολιτικοοικονομικά κίνητρα.

Με την ίδια ακριβώς λογική κινήθηκε και η κάλυψη του πολέμου από τον Τύπο πανελλαδικά. Κάποιες εφημερίδες καλύπτοντας τις ειδήσεις από τη Σερβία, εστίαζαν στο ότι πλήττεται ένας λαός με κοινό πολιτισμικό, θρησκευτικό και ιστορικό υπόβαθρο, ενώ ορισμένες άλλες κατήγγειλαν τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς ως πράξη ωμής βίας. Αυτές οι τελευταίες, χρησιμοποιώντας μια πιο «ξύλινη» γλώσσα στηλίτευαν τον αμερικανικό παρεμβατισμό και τη στρατηγική που ακολουθούσαν οι ΗΠΑ στα Βαλκάνια. Χωρίς συναισθηματισμούς δηλαδή, αναλώθηκαν αποκλειστικά στην ανάδειξη γεγονότων και πολιτικών σχεδιασμών.

Σε κάθε περίπτωση πάντως Τύπος και κοινωνία, σχεδόν καθολικά αλλά όχι ενιαία, έσπευσαν να καταδικάσουν το πόλεμο και το ΝΑΤΟ. Η συμμετοχή του ελληνικού κράτους ως μέλος στη στρατιωτική συμμαχία δεν απέτρεψε την ειλικρινή εκδήλωση των συναισθημάτων τους, ούτε τους ενέπλεξε σε αμφιταλαντεύσεις και διχογνωμίες. Στη πραγματικότητα μέσα σε αυτές τις συνθήκες αποδείχτηκε η αμφίδρομη σχέση Τύπου και κοινωνίας. Η επιρροή του στη κοινωνία μέσω της αρθρογραφίας και της οπτικοποίησης των ειδήσεων, αλλά και η επιρροή της κοινωνίας στο Τύπο μέσα από τις μεγαλειώδεις συγκεντρώσεις και τις κινητοποιήσεις ήταν συνεχής.

Η αλληλεπίδραση ήταν αδιαμφισβήτητη. Από κοινού η ελληνική κοινωνία και οι εφημερίδες πολύ αυθόρμητα έλαβαν ξεκάθαρη θέση, επιλέγοντας να στηρίξουν το σερβικό λαό. Η αναγκαιότητα να καταστεί σαφές προς πάσα κατεύθυνση ότι η στρατιωτική επιδρομή ήταν παράλογη και αναίτια αποτυπώθηκε και στο περιφερειακό Τύπο. Οι τοπικές εφημερίδες της Βέροιας έδειξαν έντονο ενδιαφέρον και ζήλο για την κάλυψη των γεγονότων στη Σερβία, αλλά και για τον αντίκτυπο τους στη πόλη. Από τις 24 Μαρτίου που ξεκίνησε ο αεροπορικός βομβαρδισμός, η τοπική κοινωνία και ο Τύπος καθημερινά ασχολούνταν με το θέμα και τις συνέπειες του.

Η άρνηση του λαού της Βέροιας αλλά και συνολικά της Ημαθίας να φανεί συναινετικός απέναντι στην απόφαση του ΝΑΤΟ να βομβαρδίσει την Σερβία δεν άλλαξε μέσα στο χρόνο. Το αποτύπωμα αυτής της άρνησης σκιαγραφήθηκε με τον πιο επιτυχημένο τρόπο στις εφημερίδες που διανέμονταν εκείνη τη περίοδο, εμφανίζοντας συνεχώς όλες τις πρωτοβουλίες και τις εκδηλώσεις που διοργανώνονταν από φορείς, κόμματα, σωματεία. Δεν ήταν άλλωστε λίγα κα τα πρωτοσέλιδα εκείνα που με ευρηματικούς τίτλους σχολίαζαν τις εξελίξεις.

Η είδηση «άντεξε» στο χρόνο, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον του τοπικού Τύπου για πολλούς μήνες. Δεν επισκιάστηκε, όπως συνηθίζεται, από άλλες «φρέσκιες» ειδήσεις. Στη περίπτωση του βομβαρδισμού της Σερβίας οι εφημερίδες της Βέροιας συνέχιζαν να αφιερώνουν πολυσέλιδες αναλύσεις στα στοιχεία και τα νέα δεδομένα που ανέκυπταν. Μάλιστα, οι βραχυπρόθεσμες πολιτικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές συνέπειες του πολέμου στη τοπική κοινωνία αλλά και συνολικά στην Ελλάδα επέβαλλαν στο δημοσιογραφικό κλάδο τη διαρκή ενημέρωση προς όφελος του πληθυσμού.

Η προβολή της είδησης δεν υποχώρησε, ωστόσο το μήνα Μάιο και ενόψει της επίσκεψης του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου στη Βέροια ο Τύπος ασχολήθηκε με τις προεργασίες της άφιξης του. Επρόκειτο ασφαλώς για έναν ιδιαίτερα σημαντικό προσκεκλημένο. Εκτός όμως απ' αυτό, η περίοδος εκείνη ήταν προεκλογική. Στις 13 Ιουνίου

ήταν προγραμματισμένες Ευρωεκλογές και για το λόγο αυτό οι εφημερίδες συμπεριλαμβάναν και πολλά προεκλογικά μηνύματα, άρθρα που αφορούσαν τις εκλογές ή και συνεντεύξεις πολιτικών παραγόντων.

Η επίσκεψη του Πατριάρχη, οι Ευρωεκλογές αλλά και ο πόλεμος που μαίνονταν στη Σερβία κρίθηκαν σε κάθε περίπτωση ως ισάξια ζητήματα, τυγχάνοντας ισόποσης προβολής. Ο Νατοϊκός βομβαρδισμός παρέμενε ως ζήτημα «υψηλά στη ατζέντα» της τοπικής ενημέρωσης, επαληθεύοντας την σημασία του για την κοινωνία της πόλης. Αν και επρόκειτο για ένα ζήτημα που θα ταίριαζε περισσότερο να τοποθετηθεί στα διεθνή νέα της επικαιρότητας, παρουσιάζονταν καταρχήν στα τοπικά. Αυτό δεν είναι καθόλου τυχαίο μιας και οι πολύπλευρες συνέπειες των βομβαρδισμών επηρέασαν ποικιλοτρόπως και τη Βέροια.

Αυτό το οποίο συνέβη κατά τη διάρκεια της ειδησεογραφικής κάλυψης του βομβαρδισμού της Σερβίας είναι σπάνιο, ιδιαίτερα και για ένα περιφερειακό μέσο. Η «ανάμειξη» της τοπικής επικαιρότητας με τις διεθνείς εξελίξεις, ως προς την ταξινόμηση και την παρουσίαση των ειδήσεων δεν συμβαίνει συχνά. Αυτό φανερώνει το πόσο έντονα βίωσε η κοινωνία της πόλης όλη αυτή τη κατάσταση. Χωρίς σαφή κατηγοριοποίηση δηλαδή, οι εφημερίδες αδιαφορούσαν για την καθιερωμένη σειρά που ακολουθούνταν μέχρι τότε στη παρουσίαση των ειδήσεων, διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο ιεραρχίας.

Το παραπάνω δε θα συνέβαινε, αν ο βομβαρδισμός αφορούσε μια άλλη χώρα με την οποία πολιτισμικά και γεωγραφικά η Ελλάδα απείχε σημαντικά. Ένα ζήτημα με διεθνή ακτινοβολία σαν αυτό, εθνικοποιήθηκε. Η ελληνική αλλά και η βεροιώτικη κοινωνία το αντιμετώπισε σαν ένα εσωτερικό της πρόβλημα. Κατ' επέκταση και τα ΜΜΕ. Αυτό δεν είναι συχνό φαινόμενο. Ωστόσο, όπως φαίνεται και από τα ρεπορτάζ της εποχής, το 1999 συνέβη. Τολμηρά και δίχως ενδοιασμούς η αεροπορική επιδρομή των 78 ημερών καταδικάστηκε απερίφραστα, επιβεβαιώνοντας πρωτίστως τον φιλοσερβισμό της τοπικής κοινωνίας απέναντι σε έναν ομόθρησκο και γειτονικό λαό.

Η Βέροια ως πόλη, συνυπολογίζοντας τη στάση της κοινωνίας καθώς και τον τρόπο που αντιμετώπισε ο Τύπος της τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς, θυμίζει την συνολική κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα. Η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων ήταν αντίθετη στους βομβαρδισμούς, ενώ και ο Τύπος με ελάχιστες εξαιρέσεις έσπευσε να κατακεραυνώσει αυτή την επιλογή. Πολύ εύστοχα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Βέροια λειτούργησε ως μια μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας και του πανελλαδικού Τύπου εν γένει.

Εστιάζοντας στο τρόπο που δημοσιογραφικός κόσμος, τα ΜΜΕ και συγκεκριμένα οι εφημερίδες αποφάσισαν να καλύψουν την αεροπορική επιδρομή του ΝΑΤΟ, διαπιστώνεται σημαντική συνάφεια. Ο Τύπος της Βέροιας δεν χάραξε μια δική του ξεχωριστή πορεία στη αναμετάδοση και τη προβολή των ειδήσεων. Το ύφος και ο τρόπος παρουσίασης τους ήταν εν μέρει συναισθηματικός ιδιαίτερα στις περιπτώσεις της επίσκεψης του Μητροπολίτη Παντελεήμων στη Σερβία, αλλά και στη διάρκεια παραμονής της εθνικής ομάδας χάντμπολ της Γιουγκοσλαβίας στη Βέροια.

Η μελέτη των εφημερίδων της πόλης, που τη περίοδο εκείνη αναλογικά και με το πληθυσμό της ήταν αρκετές, αναδεικνύει συνολικά μια αξιόλογη απόπειρα δημοσιογραφικής κάλυψης της είδησης που μελετάται. Λαϊκίστικα στοιχεία εξέλειπαν, ενώ και τα ιδιαίτερος σημαντικά για τη πόλη ζητήματα, όπως αυτό για τις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων ή και η μόλυνση της ατμόσφαιρας, προσεγγίστηκαν πολύ προσεχτικά.

Αποτιμώντας δηλαδή τη συνολική προσπάθεια του τοπικού Τύπου, δεν εντοπίζονται στοιχεία «κιτρινισμού».

Καταλυτική ως προς τα μηνύματα που εξέπεμψε ο Τύπος υπήρξε το κομμάτι της αρθρογραφίας. Αποτυπώνοντας με σαφή τρόπο τις φιλικές τους διαθέσεις απέναντι στο σερβικό λαό οι, αρθρογράφοι καθόρισαν τη φυσιογνωμία των εφημερίδων. Οι απόψεις που καταγράφηκαν επώνυμα ή και ανώνυμα ωστόσο, ταυτίστηκαν με τις αντίστοιχες απόψεις των κατοίκων της Βέροιας που εξαρχής εναντιώθηκαν στη Νατοϊκή επέμβαση. Άρθρα δημοσιεύονταν σχεδόν καθημερινά στις εφημερίδες της πόλης, προσαρμοζόμενα συνεχώς στις εξελίξεις του πολέμου.

Στο αρραγές μέτωπο που είχε διαμορφωθεί στο χώρο της αρθρογραφίας ξεχώριζε μονάχα η περίπτωση του Μιχάλη Γκόρη. Ως αρθρογράφος ο ίδιος τάχθηκε στη πραγματικότητα όχι υπέρ των βομβαρδισμών, αλλά υπέρ των γενικότερων σχεδιασμών των ΗΠΑ και του NATO για τα Βαλκάνια. Θεωρώντας δηλαδή ότι τα ελληνικά συμφέροντα εξαρτώνται άμεσα από την ικανοποίηση των συμφερόντων των ΗΠΑ, είχε καταστήσει σαφές την ανάγκη να υποστηριχθεί η οποιαδήποτε αμερικανική πρωτοβουλία. Άκριτα δηλαδή το ελληνικό κράτος και η ελληνική κοινωνία όφειλαν όχι απλά να σεβαστούν, αλλά και να στηρίξουν ηθικά και υλικά τους σχεδιασμούς της αμερικανικής κυβέρνησης.

Οι πολλαπλές κινητοποιήσεις που επήλθαν ως απότοκο της άρνησης του λαού της Βέροιας να νομιμοποιήσει την δράση του NATO, λειτούργησε ως πόλος έλξης για τον Τύπο. Πως θα μπορούσαν άλλωστε οι εφημερίδες της πόλης να αδιαφορήσουν για ένα ζήτημα που ούτως ή άλλως συγκέντρωνε τη προσοχή του κόσμου πανελλαδικά; Στη Βέροια δε, η αντίδραση των κατοίκων της στη διάρκεια των πρώτων ημερών και μετά το πάνδημο συλλαλητήριο στη πλατεία του Αγ. Αντωνίου, δεν επέτρεψε τα τοπικά μέσα ενημέρωσης να μειώσουν το ενδιαφέρον τους γύρω απ' αυτό.

Εξ αρχής οι εφημερίδες της πόλης, οι εκδότες τους, οι αρθρογράφοι και οι συντάκτες των ειδήσεων φάνηκε πως θα ασχοληθούν εντατικά με τον βομβαρδισμό της Σερβίας για όσο καιρό διαρκέσει. Αυτό κατέστη σαφές από τον τρόπο παρουσίασης της είδησης, τους τίτλους με τη μεγάλη γραμματοσειρά που κοσμούσαν τα πρωτοσέλιδα, αλλά και από τα ολοσέλιδα άρθρα. Στην ανάλυση μάλιστα των εξελίξεων ιδιαίτερο βάρος δόθηκε, όπως ήδη επισημάνθηκε, στις συνέπειες που προκλήθηκαν στη πόλη και τους κατοίκους της.

Μια σημαντική διαπίστωση που προκύπτει από την αξιολόγηση των θεματικών που ανέκυψαν εκείνη τη περίοδο, είναι οι οικονομικές επιπτώσεις των Νατοϊκών βομβαρδισμών στη Βέροια. Γενικότερα, οι πόλεις της Βόρειας Ελλάδας που είχαν αναπτύξει τα προηγούμενα χρόνια εμπορικές και οικονομικές σχέσεις με τη γειτονική χώρα δέχτηκαν ανεπανόρθωτο πλήγμα. Η διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας και η επιβολή των οικονομικών εμπάργκο από την ΕΕ στη Σερβία, προκάλεσαν τριγμούς. Οι κατά τόπους οικονομίες, των οποίων η οικονομία είχε εξαγωγικό χαρακτήρα πρωτίστως, παρουσίασαν σημαντική ύφεση.

Η περίπτωση της οικονομικής δραστηριότητας της Βέροιας, όπως επιβεβαιώνει ο Τύπος της εποχής εκείνης, συμπεριλήφθη στις πληγείσες περιοχές. Η οικονομία της πόλης βασιζόταν στο πρωτογενή τομέα και τις εξαγωγές του στις περιοχές της Γιουγκοσλαβίας. Σίγουρα δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αυτάρκης η βεροιώτικη οικονομία το 1999, ενώ η επιλογή της ΕΕ για επιβολή εμπάργκο ζημίωσε και τον αγροτικό πληθυσμό της πόλης που ούτως ή άλλως από τα προηγούμενα χρόνια βρισκόταν σε ασφυκτική πίεση. Τόσο λόγω των

πολεμικών συρράξεων στα Βαλκάνια, όσο όμως και λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών τα προηγούμενα χρόνια.

Στο κομμάτι της μόλυνσης του περιβάλλοντος υπήρξε επίσης μια εκτενής συζήτηση με σημείο αναφοράς τη Βόρεια Ελλάδα, οδηγώντας έτσι και τον Τύπο της Βέροιας να στρέψει τη προσοχή του σε αυτό. Επρόκειτο άλλωστε για ζήτημα υγείας που ακόμη και παρά τις καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις του αρμόδιου Υπουργού και μελών της επιστημονικής κοινότητας, η ανησυχία που εκδηλώθηκε τοπικά απασχόλησε εντόνως και τα μέσα ενημέρωσης της πόλης. Το συνέδριο που διεξήχθη αρχές Ιουνίου στη Βέροια και η κάλυψη της οποίας έτυχε από τις εφημερίδες επιβεβαίωσε όλο αυτό το κλίμα αγωνίας και φόβου που διαμορφώθηκε. Χωρίς όμως «κορώνες» υστερίας και υπερβολές, οι εφημερίδες διαχειρίστηκαν και το συγκεκριμένο θέμα με σοβαρότητα και υπευθυνότητα.

Όσον αφορά την επίσκεψη του Μητροπολίτη Παντελεήμονα στη Σερβία αλλά και της εθνικής ομάδας χάντμπολ της Γιουγκοσλαβίας στη Βέροια, οι εφημερίδες ενημέρωναν τους αναγνώστες τους λεπτομερώς. Το φωτογραφικό υλικό και οι εκατέρωθεν δηλώσεις που ακολουθούσαν στον απόηχο των συναντήσεων του Μητροπολίτη και των αθλητών αντίστοιχα, φιλοξενούνταν από το Τύπο μαζί με τα σχόλια των συντακτών. Τα μηνύματα που εκπέμπονταν σε κάθε περίπτωση ήταν φιλειρηνικά και ιδιαιτέρως θερμά, ενώ και με αφορμή αυτές τις επισκέψεις το ύφος των άρθρων έγινε ακόμη πιο συναισθηματικό.

Συνολικά ο Τύπος της Βέροιας ανέδειξε εννιά θεματικές ενότητες με σημείο αναφοράς τον αντίκτυπο των Νατοϊκών βομβαρδισμών στη Βέροια. Εκτός δηλαδή από τις εξελίξεις που προκύπτan στη Σερβία και προβάλλονταν καθημερινά στις τοπικές εφημερίδες, σημαντικό βάρος δόθηκε και στην ανάλυση των επιπτώσεων του πολέμου στη πρωτεύουσα της Ημαθίας. Η αξιολόγηση τους, η ερμηνεία και η προσπάθεια εξεύρεσης λύσεων στα προβλήματα που προέκυψαν παρουσιάστηκαν ως αναπόσπαστο τμήμα της ανάλυσης του πολέμου.

Μαζί με την ανάλυση των βομβαρδισμών και τους διεθνείς διπλωματικούς χειρισμούς, γινόταν και η καταγραφή των συνεπειών του πολέμου στη Βέροια. Ο τοπικός Τύπος με πολύ προσεγμένο τρόπο κατέγραψε και παρουσίασε τους προβληματισμούς της κοινωνίας, παρατηρώντας τις αντιδράσεις του. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ταξινόμηση και προβολή των ειδήσεων οι βομβαρδισμοί δεν επισκιάστηκαν από τα ζητήματα που απασχόλησαν τους κατοίκους της πόλης, ούτε όμως συνέβη το αντίστροφο. Πολύ προσεχτικά λοιπόν οι εφημερίδες, προπάντων οι καθημερινές, αφιέρωναν τον απαιτούμενο χώρο στις στήλες τους, ερμηνεύοντας τα όσα διαδραματίζονταν στη Σερβία και τη Βέροια.

Καταλήγοντας, κατανοείται πως η κάλυψη των Νατοϊκών βομβαρδισμών στη Σερβία το 1999 από τις τοπικές εφημερίδες βασίστηκε εν πολλοίς στις ανταποκρίσεις των μέσων εθνικής εμβέλειας. Επιτόπια έρευνα διεξήχθη βέβαια στο κομμάτι των συνεπειών που προκλήθηκαν στη πόλη, όπως αναλύθηκε παραπάνω στις επιμέρους θεματικές. Στη διάρκεια των 78 αιματηρών ημερών και μέχρι το ψήφισμα 1244, με το οποίο έληξε η αεροπορική επιδρομή του NATO, οι εφημερίδες της Βέροιας διατήρησαν μια συνεκτική εικόνα. Η καταδίκη της στρατιωτικής συμμαχίας για τη συγκεκριμένη απόφαση υπήρξε διαρκής και χωρίς πιασμοί.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

Γρηγόρης Βασιλοκωνσταντάκης, Η διπλωματία του επείγοντος – Κόσσοβο: ανάμεσα στο μίσος και το φόβο, Περί Τεχνών, Πάτρα, 2006

Νίκος Μπογιόπουλος, Βαλκάνια, 78 ημέρες «στόχος» του NATO, Σύγχρονη Εποχή - Ριζοσπάστης, Αθήνα, 2000

Μαρία Στύλλου, «Κόσσοβο», Κώστας Πίττας (επιμ.), Η κρίση στα Βαλκάνια το Μακεδονικό και η εργατική τάξη, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2008

Γεώργιος Χρηστίδης, Από τον Μιλόσεβιτς στον Κοστούνιτσα, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008

Γεώργιος Χρηστίδης, Η σερβική πολιτική στο Κόσσοβο Ιούνιος 1999-2016, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2017

The Independent International Commission on Kosovo, The Kosovo Report – Conflict International Response Lessons Learned, Oxford University Press - Oxford, 2000

Mick Hume, 2000, Nazifying the Serbs - from Bosnia to Kosovo, Edited by Philip Hammond and Edward S. Herman, Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis, London, Pluto Press

Nikos Raptis, 2000, The Greek 'Participation' in Kosovo, Edited by Philip Hammond and Edward S. Herman, Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis, London, Pluto Press

Επιστημονικά άρθρα

Adam J. Berinsky - Donald R. Kinder, "Making Sense of Issues Through Media Frames: Understanding the Kosovo Crisis", Massachusetts Institute of Technology University of Michigan, The Journal of Politics, Vol. 68, No. 3, August 2006

Birgitta Höijer - Stig Arne Nohrstedt - Rune Ottosen, "The Kosovo War in the Media - Analysis of a Global Discursive Order", conflict & communication online, Vol. 1, No. 2, 2002

Margarita Kondopoulou, "The Greek media and the Kosovo crisis", conflict & communication online, Vol. 1, No. 2, 2002

Chanan Naveh, "The Role of the Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework", conflict & communication online, Vol. 1, No. 2, 2002

Pina Lalli, 27 August – 1 September 2002, "Media and War Events: the Influence of Media Information about Kosovo war", 6th International Conference on Social Representation "Thinking Societies: Common Sense and Communication" - For the symposium "Unique Key Events in the Generalized, Traditional and New Media"

Allen W. Palmer, "Global Transparency and Hidden Transcripts: International Media Portrayals of the Kosovo Crisis", International Communication Division, Barcelona, July 23, 2002

Τύπος

Βέροια, έναρξη κυκλοφορίας 1972, εκδ. Γιώργος Γαλανομάτης

απόσπασμα την ομιλία του Δημάρχου, *Βέροια*, 1/4/1999, πρωτοσέλιδο

απόσπασμα την ομιλία του Δημάρχου, *Βέροια*, 1/4/1999, σ. 3

Γιάννης Τροχόπουλος, «Η ιστορία επαναλαμβάνεται», *Βέροια*, 1/4/1999, πρωτοσέλιδο

«Επέστρεψε από το Βελιγράδι ο Μητροπολίτης Παντελεήμων», *Βέροια*, 8/4/1999, σ. 3

«Μεγάλη καρδιά», *Βέροια*, 8/4/1999, σ. 8

Γιάννης Καρατσιώλης, «Η εξουσία», *Βέροια*, 29/4/1999, σ. 6

«Ο Φίλιππος για τους Γιουγκοσλάβους», *Βέροια*, 6/5/1999, σ. 7

«Ήρθαν την Τρίτη οι Γιουγκοσλάβοι φιλοξενούμενοι της ΓΕΒ», *Βέροια*, 6/5/1999, σ. 7

Ημερησία, έναρξη κυκλοφορίας 1984, εκδ. Κωνσταντίνος Μπούθας

«Ο Κλίντον χτύπησε στο όνομα της ειρήνης», *Ημερησία*, 25/3/1999, πρωτοσέλιδο

ανακοίνωση ΑΚΟΑ, *Ημερησία*, 27/3/1999, σ. 20

«Στρατόπεδα προσφύγων», *Ημερησία*, 27/3/1999, σ. 2

«Στη Σερβία ο Μητροπολίτης», *Ημερησία*, 1/4/1999, σ. 4

«Μας λένε ότι δεν κινδυνεύουμε από το τοξικό νέφος των βομβαρδισμών», *Ημερησία*, 3/4/1999, σ. 6

ανυπόγραφο άρθρο ενός πολίτη, *Ημερησία*, 6/4/1999, σ. 2

«Για την επίσκεψη των τριών Μητροπολιτών στη Σερβία», *Ημερησία*, 6/4/1999, σ. 20

«Περαστικοί από την Ελλάδα οι πρόσφυγες», *Ημερησία*, 16/4/1999, σ. 6

«Αποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου της Βέροιας», *Ημερησία*, 21/4/1999, σ. 2

Πάυλος Τουραντζίδης, «Στη Βέροια τη Πρωτομαγιά όλα τα μεγάλα αστέρια της Γιουγκοσλαβίας», *Ημερησία*, 21/4/1999, σ. 13

«Ο Δήμαρχος του Απ. Παύλου στο Βελιγράδι», *Ημερησία*, 22/4/1999, σ. 4

«Πλήγμα στις εξαγωγές», *Ημερησία*, 22/4/1999, σ. 20

«Τα “έξυπνα” όπλα βομβαρδίζουν τις εξαγωγές μας», *Ημερησία*, 22/4/1999, σ. 20

«Μικρές θα είναι οι επιπτώσεις του πολέμου στο τουρισμό», *Ημερησία*, 24/4/1999, σ. 6

«Στη Βουλή οι κυβερνητικές εξηγήσεις για ΝΑΤΟ και Γιουγκοσλαβία», *Ημερησία*, 28/4/1999, σ. 8

«αντιπολεμικό πανεκπαιδευτικό συλλαλητήριο χθες στην Ελιά», *Ημερησία*, 8/5/1999, σ. 3

Αθλητικό ρεπορτάζ, *Ημερησία*, 12/5/1999, σ. 9

«Η Μέριλ Λιντς κρίνει θετικά την ελληνική οικονομία», *Ημερησία*, 21/5/1999, σ. 12

«Συνεχίζεται η βοήθεια σε Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και FYROM», *Ημερησία*, 3/6/1999, σ. 3

Λαός, έναρξη κυκλοφορίας 1965, εκδ. Ζήσης Πατσίκας

«Έκκληση της Ένωσης Βαλκανικών Πρακτορείων Ειδήσεων για ειρήνη στα Βαλκάνια», *Λαός*, 27/3/1999, σ. 11

«Φονιάδες των λαών Αμερικάνοι», *Λαός*, 27/3/1999, σ. 2

«Υπάρχουν καταφύγια στη Βέροια και στις άλλες πόλεις της Ημαθίας;», *Λαός*, 28/3/1999, σ. 3

«Όχι άλλους πρόσφυγες», *Λαός*, 28/3/1999, σ. 2

«Ψηφίσματα και ανακοινώσεις», *Λαός*, 30/3/1999, σ. 12

«Στο πατριαρχείο της Σερβίας ο Μητροπολίτης», *Λαός*, 31/3/1999, σ. 2

«Πως αλλάζουν οι καιροί!», *Λαός*, 1/4/1999, σ.2

Κώστας Παναγιωτίδης, από τη στήλη «Φωνή Λαού» -στήλη με χιουμοριστικά σχόλια-, *Λαός*, 2/4/1999, σ. 16

«Συγκέντρωση και αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στο σερβικό λαό», *Λαός*, 2/4/1999, σ. 5

Συνέντευξη με τον Ορέστη Σιδηρόπουλο, *Λαός*, 9/4/1999, σ. 3

«αντιπολεμική συναυλία της ΚΝΕ Ν. Ημαθίας», *Λαός*, 16/4/1999, σ. 4

«Που βρίσκεται το Κοσσυφοπέδιο;», *Λαός*, 16/4/1999, σ. 7

«CNN ευρεία προβολή της ελληνικής πρωτοβουλίας για ανθρωπιστική βοήθεια στο Κοσσυφοπέδιο», *Λαός*, 18/4/1999, σ. 12

«ΓΕΒ καλεί εθνική Γιουγκοσλαβίας», *Λαός*, 20/4/1999, σ. 2

«Κινδυνεύουν να χαθούν φέτος όλες οι αγορές της Ευρώπης», *Λαός*, 23/4/1999, σ. 3

Κώστας Παναγιωτίδης, από τη στήλη «φωνή λαού» -στήλη με χιουμοριστικά σχόλια-, *Λαός*, 24/4/1999, σ. 16

Δ. Μπρουκούμης, «Άνοιξη 1999 στο Κόσσοβο», *Λαός*, 24/4/1999, σ. 4

Κώστας Παναγιωτίδης, από τη στήλη «περί ορέξεως κολοκυθόπιτα», *Λαός*, 28/4/1999, σ. 2

«Βομβαρδισμοί και περιβαλλοντικές επιπτώσεις στα Βαλκάνια», *Λαός*, 1/5/1999, σ. 7

«Φωνή διαμαρτυρίας κατά των βομβαρδισμών για την Ημέρα Τύπου», *Λαός*, 4/5/1999, σ. 19

«Η επόμενη μέρα...», *Λαός*, 8/5/1999, σ. 8

«3 δισ. για τη θωράκιση του ελληνικού τουρισμού απέναντι στη γιουγκοσλαβική κρίση», *Λαός*, 27/5/1999, σ. 7

Συνέντευξη με τον Γιώργο Δημητρακόπουλο, *Λαός*, 4/6/1999, σ. 2

«Θετικά μηνύματα για τον ελληνικό τουρισμό», *Λαός*, 9/6/1999, σ. 13

Μακεδονική, έναρξη κυκλοφορίας 1996, εκδ. Κώστας Ασλάνογλου

«Επίθεση του ΝΑΤΟ στο Κοσσυφοπέδιο, επιφυλακή – κινητοποίηση και σε μονάδες του Β' Σ.Σ.», *Μακεδονική*, 24/3/1999, πρωτοσέλιδο

«Έρχονται οι νέοι βάρβαροι», *Μακεδονική*, 25/3/1999, σ. 3

Μιχάλης Γκόρης, «Μια άλλη άποψη... Ελλάδα – Σερβία. Για ποια αδελφούνη πρόκειται; Ποιο πάθος ή μίσος και κατά ποιων μας προκαλεί ανησυχία;», *Μακεδονική*, 30/3/1999, σ. 11

Χρήστος Μπλατσιώτης, «Η Ελλάδα δεν πρέπει να δεχθεί και άλλους πρόσφυγες» *Μακεδονική*, 30/3/1999, σ. 3

ρεπορτάζ, *Μακεδονική*, 1/4/1999, σ. 5

«Πρέπει να γνωρίζουμε», *Μακεδονική*, 2/4/1999, σ. 3

«Συνάντηση Μητροπολίτη – Μιλόσεβιτς», *Μακεδονική*, 2/4/1999, σ. 13

Δ. Μπούρας, «οι βομβαρδισμοί και τα μέσα ενημέρωσης», *Μακεδονική*, 16/4/1999, σ. 12

Στέλλα Νοβάκη, «Εύθυμα και σοβαρά», *Μακεδονική*, 21/4/1999, σ. 12

Στέλλα Νοβάκη, «Εύθυμα και Σοβαρά», *Μακεδονική*, 23/4/1999, σ. 12

Μιχάλης Γκόρης, «Στη Σερβία οι βομβαρδισμοί και στην Ελλάδα; Ημέρες καθημερινής τρέλας», *Μακεδονική*, 28/4/1999, σ. 12

Φ.Α., «Παγκόσμια Ημέρα Ελευθερίας του Τύπου», *Μακεδονική*, 5/5/1999, σ. 2

Κώστας Ασλάνογλου, *Μακεδονική*, 7/5/1999, σ. 3

Συνέντευξη με τον Ζόραν Ζίφκοβιτς, *Μακεδονική*, 8/5/1999, σ. 15

«Η εθνική χάντμπολ Γιουγκοσλαβίας στον Δήμαρχο Βέροιας», *Μακεδονική*, 8/5/1999, σ. 16

Φώτης Αργυρίου, «Δεν προσέξαμε, δεν ρωτήσαμε, πληρώσαμε. Άραγε μάθαμε;» *Μακεδονική*, 22/5/1999, σ. 3

«Μαθητική συναυλία πιάνου φλάουτου – έκκληση για ειρήνη», *Μακεδονική*, 2/6/1999, σ. 11

Ανακοίνωση εκδήλωσης, *Μακεδονική*, 3/6/1999, σ. 14

Οι Καιροί, έναρξη κυκλοφορίας 1993, εκδ. Δημήτρης Καρασάββας

«Βοήθεια στους Σέρβους», *Οι Καιροί*, 9/4/1999, σ. 2

Δ. Μπρουκούμης, «Κόσσοβο 24/3/1999», *Οι Καιροί*, 23/4/1999, σ. 3

«Τα μετά των βομβαρδισμών», *Οι Καιροί*, 7/5/1999, πρωτοσέλιδο

Πολιτιστικά δρώμενα, έναρξη κυκλοφορίας 1992, εκδ. της Δημοτικής επιχείρησης πολιτισμού του Δήμου Βέροιας

Χρήστος Σκούπρας, «Οι εφημερίδες της Βέροιας από την απελευθέρωση μέχρι το 1967», *Πολιτιστικά Δρώμενα*, Νο. 37, Μαρ.-Απρ. 2005, σ. 7